2023. 25. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből

50.

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Fordítástudomány

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének
kiadványa

Készült az ELTE BTK Egyetemi Kiválósági Alap támogatásával

Főszerkesztő

Klaudy Kinga

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztőbizottság

Dróth Júlia (Károli Gáspár Református Egyetem)
Fóris Ágota (Károli Gáspár Református Egyetem)
Heltai Pál (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár)
Horváth Ildikó (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Károly Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Robin Edina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Seidl-Péch Olívia (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

Tanácsadó testület

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)
Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem)
Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)
Prószéky Gábor (Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest)

Korrektor

Noszlopi-Éltető Kamilla

2023. 25. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből

ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat elérhető:
https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/

Információ a korábbi nyomtatott évfolyamok köteteiről:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)
ISSN 2732 1924 (online)

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika, TINTA Könyvkiadó

Tartalom

Empirikus kutatások

Lesznyák Márta, Sermann Eszter, Bakti Mária
A fordításra vonatkozó nézetek szerepe a fordítási teljesítményben 5

Szakály Szilvia
Elfogadhatósági és elvárási normák a fordításban egy hatásvizsgálat tükrében 20

Sulyok Kamilla
Kérdőíves felmérés a fordítói, a lektori és az utószerkesztői kompetencia megítéléséről a fordítóiparban 34

Van Waarden Franciska
Jegyzetelési egységek a konszekutív tolmácsolásban 58

Terminológia

Seidl-Péch Olívia
A terminológiamenedzsmenthez kapcsolódó kutatási irányzatok 73

Bibliafordítás

M. Pintér Tibor
Funkcionalizmus a bibliafordításban 87

Fordításkritika

Palágyi Tivadar, Barta Péter
Összehasonlító műfordítás-kritika: Anna Gavalda két regénye magyarul 107

Olvassuk újra a klasszikusokat!

Besznyák Rita
Egy örökzöld klasszikus újra olvasva – Daniel Gile alapfogalmai és modelljei három évtized távlatából 132

Konferenciabeszámoló

Szentirmay Piroska
Tudásmegosztás, információkezelés, alkalmazhatóság (XXIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Semmelweis Egyetem, Szaknyelvi Intézet, Budapest, 2023. március 17–18.) 145

Németh Anikó
« Traduction et interprétation : entre théorie et pratique » Rencontres des jeunes traductologues (Sorbonne Nouvelle Egyetem és Paris Cité Egyetem, Párizs, 2023. május 4.) 150

Van Waarden Franciska
LITHME WG1-WG7 Joint workshop – Bridging the gap between technology and professionals (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest, 2023. augusztus 28–30.) 155

Recenziók

Lesznyák Márta
Klaudy Kinga, Robin Edina, Seidl-Péch Olivia (szerk.): Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. 158

Sárvári Kinga Fanni
Imre Attila: An Introduction to Translator Studies 166

Summaries in English 170

Útmutató szerzőinknek 174

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 5–19.

A fordításra vonatkozó nézetek szerepe a fordítási teljesítményben

Lesznyák Márta
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
E-mail: lesznyakm@t-online.hu
https://orcid.org/0000-0002-9354-0633

Sermann Eszter
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
E-mail: eszter.sermann.lingo@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8753-5312

Bakti Mária
Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
E-mail: bakti.maria@szte.hu
https://orcid.org/0000-0002-4304-6805

Kivonat: A jelen tanulmányban részletezett kutatásunk célja a PACTE-csoport által összeállított, a fordításra vonatkozó deklaratív tudást mérő kérdőív adaptálása és kipróbálása. A próbamérés során fordító és tolmács mesterszakos hallgatók eredményeit vetettük össze nyelvszakos és nyelvtanárszakos hallgatók eredményeivel, majd a kiértékelést követően elvégeztük a kérdőív finomhangolását, és újra kipróbáltuk a kis mértékben módosított mérőeszközt. Az eredmények alacsony megbízhatóságot jeleztek, valamint világossá vált, hogy a kérdőív nem differenciált megfelelő módon a vizsgált csoportok között. Harmadik lépésben radikális változtatásokat hajtottunk végre a kérdőíven, melynek elnevezését is megváltoztattuk. Ezt követően az új kérdőív segítségével nagymintás mérés keretein belül összehasonlítottuk különböző fordítói háttérrel rendelkező csoportok fordításra vonatkozó nézeteit. Az eredmények alapján világosan elkülönülnek egymástól a laikusok és a fordítói szakma képviselői. A kérdőív következő alkalmazása során azt vizsgáltuk, hogy a fordításról való gondolkodás milyen összefüggést mutat a fordítási teljesítménnyel. Az eredmények a fordításra vonatkozó nézetek és a teljesítmény korrelációjára utalnak humán fordítás esetén.

Kulcsszavak: humán fordítás, utószerkesztés, fordítói kompetencia, a fordításra vonatkozó nézetek, fordítási teljesítmény

Hivatkozás: Lesznyák M., Sermann E., Bakti M. 2023. A fordításra vonatkozó nézetek szerepe a fordítási teljesítményben. *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 5–19.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.1

1. Bevezetés

A Szegedi Tudományegyetem Fordítói és Utószerkesztői Kompetencia Kutatóközpontja tágabb kutatási programjának célja a fordítói kompetencia elemeinek feltérképezése a humán fordításban, illetve a gépi fordítás utószerkesztésében. Kutatócsoportunk azt vizsgálja, milyen összefüggést mutat az idegennyelv-tudás (angol), az anyanyelv ismerete (magyar), a szöveg tartalmához kapcsolódó szakmai háttérismeretek (kétnyelvűség, szerzői jog), a fordításra vonatkozó deklaratív tudás, a forrásnyelvi szöveg tartalma és típusa, a fordítói tapasztalat, a munkamódszer (humán fordítás vagy utószerkesztés) a célnyelvi szöveg minőségével. Az adatfelvételt 2020 szeptembere óta első- és másodéves fordító és tolmács mesterképzésben részt vevő hallgatókkal folyamatosan végezzük, egy csoporttal longitudinális vizsgálatra is sor került (18 fő, 2020 szeptemberében és 2022 májusában), mindeddig összesen 99 hallgatót vontunk be a kutatásunkba. Az eddig felvett adatok között az alábbiak szerepelnek: 1) angol nyelvtudást mérő tesztek (*Cambridge Proficiency Examination*), amelyek közül az angolról magyarra fordítás során releváns feladattípusokat jelöltük ki; 2) a szakmai háttérismereteket (szerzői jogi és kétnyelvűség) mérő kérdőív; 3) néhány csoport esetében a fordítás, illetve utószerkesztés folyamatáról az OBS szoftver segítségével képernyőfelvételt készítettünk, és a Translog-II szoftverrel kísértük végig; 4) az MQM (*Multidimensional Quality Metrics*) hibakategóriáit a kutatásunkhoz adaptáltuk, a célnyelvi szövegeket három független értékelő értékelte; 5) a fordítást, illetve utószerkesztést követően a hallgatók utókérdőívet töltöttek ki, amely a feladat során tapasztalt nehézségekre, fordítási problémákra és egyéb tapasztalatokra vonatkozóan tartalmazott kérdéseket (Lesznyák, Bakti és Sermann 2022); 6) a jelen tanulmány megírásának idején az anyanyelvi kompetenciát mérő teszt kifejlesztés alatt áll; 7) a fordításra vonatkozó deklaratív tudás méréséhez pedig a PACTE-kérdőív átdolgozott változatát használtuk fel. A jelen tanulmányban a PACTE-kutatócsoport által kidolgozott kérdőív kipróbálásának, átdolgozásának, a kutatási céljainkra való adaptálásának, majd a véglegesnek tekintett kérdőív kialakításának folyamatát részletezzük.

2. Elméleti háttér

2.1. A fordítói kompetenciáról alkotott modellek

A fordítói kompetencia kutatása több évtizedes múltra tekint vissza, számos intézmény és kutatócsoport megalkotta a saját kompetenciamodelljét, ide sorolható például az EMT-modell, a TransCert projekt, a CIUTI és az eTransfair (a fordítóikompetencia-modellekről magyarul lásd részletesebben Eszenyi 2015, Fischer 2017, Kóbor 2017, Lesznyák 2007, Lesznyák 2008, Szabó 2018). Krajcsó (2018) egyes modellek összevetésével hat fő kompetenciaterületet különít el: a fordítói és a for-

dítási műveletek végrehajtásához kapcsolódó kompetencia, anyanyelvi és idegennyelvi kompetencia, interkulturális kompetencia, technológiai kompetencia, valamint szakterületi kompetencia.

A fordítói kompetencia területén széles körű kutatásokat végzett a barcelonai központú PACTE-kutatócsoport (2003). A PACTE a fordítói kompetenciát a fordításhoz szükséges deklaratív és procedurális tudás implicit rendszereként (PACTE 2008: 106) határozza meg, a fordítói kompetencia részeként pedig öt alkompetencia-területet különböztet meg: kétnyelvű alkompetencia, nyelven kívüli alkompetencia, a fordításra vonatkozó deklaratív tudás, az instrumentális, valamint a stratégiai alkompetencia (PACTE 2008: 106). A kutatócsoport által kidolgozott modell hatodik eleme a pszicho-fiziológiai alkompetencia, amelynek körébe kognitív komponensek, attitűdök és képességek tartoznak. Kognitív komponens – egyebek mellett – a memória, az észlelés és a figyelem, az attitűdökhöz kapcsolódó szempontok sorába többek között az intellektuális kíváncsiság, a kitartás, a motiváció és a saját képességek felmérése, míg a képességek sorába a kreativitás és a logikus gondolkodás illeszkedik.

A fordítói kompetencia kutatása mellett a PACTE-csoport a fordítói kompetencia elsajátításának területén is jelentős kutatásokat végzett (*Acquisition of Translation Competence, ATC*). A kutatócsoport a fordítói kompetencia elsajátítására dinamikus, spirális folyamatként tekint, ami a kezdő fordítói tudástól (a fordítói kompetencia korai szakasza) a tapasztalt fordítói tudásig (fordítói kompetencia) terjed (PACTE 2014: 92–93). A fordítói kompetencia elsajátításának során a kezdő fordító beépíti, fejleszti és folyamatosan átstrukturálja a deklaratív és a procedurális tudáselemeket. A folyamatban kulcsfontosságú szerepet játszik a procedurális tudás és a stratégiai alkompetencia fejlesztése. A PACTE által kidolgozott ATC-modellben az alkompetenciák összefüggő rendszert alkotnak, de nem törvényszerű, hogy az alkompetenciák mindegyike egyszerre fejlődik, az elemek inkább hierarchikus láncolatot alkotnak.

A PACTE-csoport mellett más kutatók is megkísérelték a fordítói kompetencia elsajátításának modellezését, többek között Göpferich és társai (2011), akik a PACTE-modell helyett új paradigmát javasolnak. Meglátásuk szerint a PACTE-modell figyelmen kívül hagyja a fordítói rutin kialakulásának folyamatát, ami pedig fontos szerepet játszik a fordítói kompetencia elsajátításának értelmezésében. Göpferich és társai szerint a tudáselemek felhalmozódása és újraszerveződése a tanulási kompetencia segítségével, specifikus tanulási stratégiákon keresztül valósul meg (Göpferich et al. 2011). A TransComp névvel ellátott longitudinális projektjük eredményeképpen arra a következtetésre jutottak, hogy a professzionális fordítók kevesebb hibát vétenek, kevesebb problémába ütköznek, gyorsabb tempóban fordítanak, és hatékonyabbak a stratégiák kialakításában is, mint a fordítóképzős hallgatók. Ezenfelül a profi fordítók kreatívabbak, és a fordítási folyamat számukra kevesebb kognitív erőfeszítést igényel (Göpferich et al. 2011: 77). Bár kutatási eredményeik szorosan kapcsolódnak a fordításra vonatkozó deklaratív tudáshoz,

a TransComp kutatócsoportnak sem a fordítói kompetenciáról, sem pedig a fordítói kompetencia elsajátításáról alkotott modelljében nem jelenik meg explicit módon a deklaratív tudás.

2.2. A fordításra vonatkozó deklaratív tudás mérése

Minden szakmára igaz, hogy a laikusok és a szakértők más nézetrendszerrel rendelkeznek a szakmai tevékenység mibenlétéről és bizonyos aspektusairól. Az is belátható, hogy az ilyen nézetrendszer vagy metatudás befolyásolja a munkavégzés módját és sikerét. Éppen ezért mibenléte és vizsgálata régóta foglalkoztatja a fordítói kompetenciával és a fordítói kompetencia elsajátításával foglalkozó kutatókat.

A fordításra vonatkozó metatudás a PACTE-modellben öt alkompetencia egyikeként jelenik meg, melyet a kutatók a fordításról és a fordítói szakmáról szóló implicit és explicit deklaratív tudásként írnak le (PACTE 2008: 106). A PACTE a deklaratív tudást tágan értelmezi, nem szűkíti le a fordítástechnikai ismeretek szintjére, hanem ide sorolja a fordítás folyamatának ismeretét (fordítási egységek, folyamatok, a fordítás módjai és folyamatai, a fordítási problémák típusai) és a professzionális fordítás gyakorlatának ismeretét is (a fordítói piac ismerete, a fordítási utasítás típusai, a célnyelvi felhasználók szempontjai stb.), ugyanakkor olyan tényezők is szerepet játszanak benne, mint a fordítói szervezetek, az árazás, valamint az adózási ismeretek.

A PACTE-csoport kutatásának célja annak megfigyelése volt, hogyan változnak a fordítóképzős hallgatóknak a fordításról alkotott nézetei a fordító kompetencia elsajátításával párhuzamosan. A fordításra vonatkozó deklaratív tudás méréséhez kérdőívet készítettek (PACTE 2008, 2011, 2014), amelyben a fordításról való gondolkodás kétféle paradigmája (dinamikus és statikus) mentén az alábbi hét faktor szerint fogalmaztak meg állításokat: a fordítás fogalma, a fordítás egységei, fordítási problémák, a fordítási folyamat fázisai, a fordítás során alkalmazott módszerek, eljárások, a fordítási utasítás szerepe, a célnyelvi olvasó szerepe. A kutatócsoport a kérdőívhez 36 állítást dolgozott ki, a válaszokat pedig 4 pontos Likert-skála mentén adták meg: egyáltalán nem értek egyet, nem értek egyet, egyetértek, teljesen egyetértek. A PACTE az első méréseket követően azt állapította meg, hogy sem a mérőeszköz, sem maga az elemzés nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy differenciáljon a kísérleti csoportok között. Ennek megfelelően az eredeti 36 állítást 27-re csökkentették, majd végül csupán 10 állítást (5 dinamikus és 5 statikus) használtak fel az elemzéshez.

A PACTE-csoport nemcsak fordítóképzős hallgatók és professzionális fordítók vélekedéseit tanulmányozta, hanem nyelvtanárokat is bevont a kutatásba. Az adataik azt mutatják, hogy a fordítók vélekedései a dinamikus dimenzió felé hajlanak, míg a nyelvtanárok a statikus dimenzió felé közelítenek. A nyelvtanárok a fordítást nyelvi átváltások sorozatának tekintik, míg a fordítók kommunikatív és funkcionális folyamatként tekintenek rá. A fordítói kompetencia elsajátításának tekinteté-

ben a kutatócsoport eredményei azt mutatják, hogy a hallgatók fordításról alkotott elképzelései a képzés során egyre dinamikusabbá válnak, az első és a második év között pedig a statikustól a dinamikus paradigma felé határozott elmozdulás figyelhető meg (PACTE 2014: 103–4).

A fordításról szóló implicit vélekedéseket kezdő fordítóknál Corbella és de León (2014) is vizsgálta. A fordítóképzős hallgatók által a fordítás folyamatának leírására használt metaforák elemzésével arra az eredményre jutottak, hogy a hallgatók kezdeti implicit vélekedései a tapasztalatok és a képzés hatására átalakulnak: a kezdeti implicit elképzelések főként a nyelvi elemek átváltására koncentrálnak, és fokozatos elmozdulást mutatnak a fordítási folyamat komplexitása felé.

3. A magyar nyelvű kérdőív adaptálása és a kutatáshoz használt végső változat kialakítása

A kutatási céljainkra az általunk tanulmányozott fordítóikompetencia-modellek közül a PACTE csoport által kidolgozott változat bizonyult a legalkalmasabbnak, mivel a katalán kutatók modellje igyekszik magyarázatot adni a konkrét fordítási teljesítményre, szemben a tágabb modellekkel, amelyek inkább a munkaerőpiaci eredményességet tartják szem előtt. A jelen fejezetben bemutatjuk, hogy pilot-kutatás keretében hogyan teszteltük, majd kutatási céljainkra miként adaptáltuk a PACTE-kérdőívet (2014) annak érdekében, hogy a fordításra vonatkozó nézetek mérésére megbízható, érvényes kérdőívet tarthassunk a kezünkben.

3.1. A kérdőív kipróbálásának első és második fázisa

2020 májusában a PACTE-csoport által összeállított kérdőívet angolról magyarra fordítottuk, Google-kérdőív formájában az interneten megosztottuk, majd másodéves fordító és tolmács mesterszakos (10 fő) és tanárszakos hallgatókkal (10 fő) pilot-kutatás keretében kipróbáltuk. A válaszokat 5 pontos Likert-skálán helyeztük el, ezzel a válaszadóknak lehetőséget biztosítottunk arra is, hogy semleges álláspontra helyezkedjenek. A kitöltés anonim módon zajlott, a kitöltők álnevet használtak, és arra is lehetőséget biztosítottunk, hogy megjegyzéseket fűzzenek az állításokhoz. 2020 szeptemberében elsőéves fordító és tolmács mesterszakos hallgatókkal (21), valamint nyelv- és tanárszakos hallgatókkal (5) a kérdőív minimálisan módosított változatát újra teszteltük.

3.1.1. Az eredmények kvantitatív értékelése
3.1.2. Megbízhatóság és érvényesség

A második körben az eredmények alacsony megbízhatóságot jeleztek, illetve a számokból arra lehetett következtetni, hogy a kérdőív nem mutat szignifikáns kü-

lönbséget egyik alcsoport között sem, a differenciálóerő hiányát pedig a későbbi kutatásra nézve problematikusnak ítéltük meg.

2020 tavasz (20 fő): cronbach alpha = 0,59

2020 ősz (26 fő): cronbach alpha = 0,45

A statisztikai elemzés arra utalt, hogy bizonyos itemek kihagyásával a megbízhatóság kis mértékben növelhető lenne. Ugyanakkor a faktoranalízis feltételeinek ellenőrzésekor a KMO mutató azt jelezte, hogy az eredmények nem alkalmasak faktoranalízisre. Ezen eredmények alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a kérdőív további átalakítására van szükség.

3.1.3. Az eredmények kvalitatív értékelése

Az első két fázisban változatlan formában használtuk fel a PACTE-csoport által összeállított kérdőívet. Az eredmények kiértékelésének során olyan problémákba ütköztünk, melyek alapján szükségesnek tűnt a kérdőív átdolgozása. Egyrészt aránytalanul nagy mennyiségben fordultak elő irodalmi fordításra vonatkozó állítások a szakfordításhoz képest, valamint az állítások egy része többféleképpen értelmezhetőnek tűnt, amit a reliabilitást veszélyeztető tényezőként értékeltünk. Másrészt a fordítói segédeszközökre vonatkozó állítások meglehetősen szegényesnek bizonyultak, kizárólag szótárhasználathoz kapcsolódó kijelentések fordultak elő. Nem hagyhattuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a PACTE-kérdőív megszületése óta a fordítói piac radikális átalakuláson ment keresztül, a fordítók egyre nagyobb arányban kapnak utószerkesztési feladatokat, így feltétlenül szükségünk volt utószerkesztésre vonatkozó állításokra is. Mivel a kitöltőknek kommentálási lehetőséget biztosítottunk, a megjegyzéseik sokat segítettek abban, hogy árnyaljuk a kvantitatív kutatás eredményeit. A megjegyzések alapján világossá vált, hogy egyes állítások többféle értelmezést tettek lehetővé, holott a megbízható eredmények érdekében az egyértelműség bizonyult volna célravezetőnek. A többértelműséggel kapcsolatos problémák szemléltetésére két példát teszünk közzé.

- *Elegendő két nyelv ismerete ahhoz, hogy valaki jó fordítóvá váljon.*

A fenti példa esetében nem világos, hogy pontosan mire vonatkozik az állítás: kettőnél több nyelvvel is dolgozzon a fordító, vagy a nyelvtudáson kívül egyéb kompetenciaelemekre is szüksége van.

- *Ha a fordító olyan szóval találkozik, amelynek nem ismeri a jelentését, akkor kétnyelvű szótárban célszerű utánanéznie.*

Nem egyértelmű, hogy az állítás azt sugallja-e, hogy egynyelvű szótárra is szüksége van a fordítónak, vagy egyéb segédeszközöket (pl. terminológiai adatbázisok, párhuzamos korpuszok) is célszerű lenne igénybe vennie.

3.1.4. Az első és a második vizsgálat tanulságai

Az eredeti PACTE-kérdőív magyarra fordított változatának (első fázis), majd a minimálisan módosított mérőeszköz kipróbálása (második fázis) után arra a következtetésre jutottunk, hogy a differenciálóerő biztosítása érdekében a teljes kérdőív jelentős átdolgozásra szorul. Az eredeti változattal kapcsolatban a kvantitatív elemzés validitási és reliabilitási problémákat mutatott, az állítások között nagy arányban fordultak elő többféleképpen értelmezhető, túlságosan leegyszerűsítő, az elvárt válaszokat első olvasásra is sugalló kijelentések.

A differenciálóerőt mutató kérdések alapján megállapítottuk, hogy már az elsőéves hallgatóknál is megfigyelhető a célnyelv és a célkultúra felé orientálódás, a másodéves hallgatókat pedig a fordítás automatizálódása és a terminológiára való fókuszáltság különbözteti meg az elsőévesektől és a nyelv/tanárszakosoktól. Az is megállapítható, hogy a fordításra vonatkozó deklaratív tudás egy része (például, hogy két nyelv ismerete önmagában nem elég ahhoz, hogy valaki jó fordítóvá váljon) a nem fordító nyelvszakosok számára is egyértelmű.

3.2. A kérdőív végső változatának kialakítása

Az első és a második fázis tanulságai alapján radikális változtatásokat hajtottunk végre a kérdőíven, és megváltoztattuk a kérdőív címét is. Ezt az indokolta, hogy már a PACTE-kérdőív kérdései sem a pszichológia által klasszikusan deklaratív tudásnak tekintett elemeket vizsgálták, még ha így is nevezték a kérdőívet. Ennek legárulkodóbb jele, hogy nem tesztet, hanem kérdőívet használtak, amelyen Likert-skálán kellett jelölni a válaszokat. A Likert-skála nem alkalmas tudás mérésére, hiszen a kitöltő egyéni viszonyulására helyezi a hangsúlyt (pl. egyetért – nem ért egyet), nem pedig arra, hogy a válaszadó tud-e valamit vagy sem. Ennek fényében javasoljuk a meggyőződések, nézetek vagy vélekedések (angolul beliefs) használatát a vizsgált konstruktum esetén, hiszen a meggyőződés fogalma foglalja magában a személyes és szubjektív elemet (Barcelos 2003), amely megjelenik a PACTE kérdőív és saját kérdőívünk esetén is. A nézetek és meggyőződések kutatása igen népszerű az alkalmazott nyelvészetben, különösen a nyelvtanulásban és a nyelvtanításban, mert a folyamatban résztvevők (tanítás esetén a nyelvtanulók és a nyelvtanárok) meggyőződései befolyásolhatják viselkedésüket. Ugyanez igaz lehet a fordításra is. A PACTE-kérdőív elemzése után célszerűnek láttuk a „fordításra vonatkozó tudás" kategória ilyen módon való árnyalását, és a deklaratív tudás mellé bevezetni a nézetek és meggyőződések kategóriáját, amely a tudásnál valamivel „puhább" tényezőnek tekinthető. A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy a tudás és a nézetek/meggyőződések elkülönítése meglehetősen vitatott és ellentmondásos elméleti kérdés (Barcelos 2003), ugyanakkor épp az említett nyelvtanulói vélekedések empirikus vizsgálatának sikerei igazolják a szétválasztás gyakorlati hasznosságát.

A kérdőív második átdolgozásának eredményeképpen 27 tételből felépülő mérőeszköz született. A kérdőívbe foglalt állítások a fordításra vonatkozó meggyőződések 5 részterületét fedik le: a fordítás fogalma és a fordítói kompetencia, a fordítási problémák felismerése és megoldása, a fordítási eljárások és módszerek, a célnyelvi olvasó/ügyfél szempontja, valamint a gépi fordítás utószerkesztése. A kérdőív kidolgozásával nemcsak az volt a célunk, hogy a saját kutatási céljainkhoz adaptáljuk a PACTE-kérdőívet, hanem tágabb megközelítésben olyan mérőeszközt kíséreltünk meg létrehozni, amely akár önállóan is megállja a helyét, vagy egyéb kutatásokra is eredményesen alkalmazható.

A mérőeszközt Google-kérdőív formájában 2021 májusa és augusztusa között a Facebookon fordítói csoportokban megosztottuk, így összesen 229-en töltötték ki a kérdőívet, köztük professzionális fordítók (105), fordítóképzős hallgatók (39), nyelvszakos hallgatók (55), valamint fordítással hivatásos szinten nem foglalkozó laikusok (30) is.

3.3. A kérdőív pszichometriai mutatói

A 27 itemes kérdőíven elvégzett faktoranalízis KMO-mutatója 0,66 volt, amely elfogadható. A faktoranalízis azonban 10 faktorba csoportosította a 27 itemet (megmagyarázott variancia 60%), ami már önmagában nem gazdaságos megoldás. Emellett a faktorok értelmezése a hozzájuk rendelt kérdések alapján gyakorlatilag lehetetlen volt, ezért úgy döntöttünk, hogy a kérdőívet egy egységként kezeljük, nem bontjuk további faktorokra. Ugyanakkor elgondolkodtató, és további kutatás tárgya lehet, hogy az empirikus mérés eredményei nem tükrözik a szakértők által kialakított kategóriákat. Ez utalhat arra, hogy a valóságban a fordító elméjében teljesen másképp rendeződnek a fordításra vonatkozó nézetek, mint ahogy azt a kutatók csoportosítják.

A teljes kérdőív reliabilitása (cronbach alpha = 0,59) alacsonynak bizonyult, ugyanakkor a statisztikai számítások alapján néhány kérdés kihagyásával a megbízhatóságot növelni tudtuk. Így 9 kérdés kihagyásával kialakult a végleges 18 itemes kérdőív (lásd függelék) amelynek cronbach α mutatója 0,71, tehát a megfelelő tartományba tartozik. Minden további elemzést a 18 itemes, rövid kérdőív eredményei alapján végeztünk el.

4. A fordításra vonatkozó nézetek kérdőív segítségével végzett vizsgálatok eredményei és értelmezésük

4.1. A különböző tapasztalattal rendelkező fordítók és laikusok közötti különbségek

A vizsgálat megkezdésekor azt feltételeztük, hogy a kutatásban részt vevő négy csoport (ld. 4.2. alfejezet) között a megbízható és érvényes kérdőív különbségeket mutat. A csoportok közötti különbségeket kétmintás t-próbával ellenőriztük. Az elemzésbe a kérdőíven elért összpontszámot vontuk be. (A kétmintás t-próba szignifikáns eredményei az 1. táblázatban láthatók.) A táblázat megmutatja, hogy szignifikáns különbségeket találtunk a professzionális fordítók és a laikusok, valamint a professzionális fordítók és a nyelvtanulók/nyelvtanárok között. Ugyanígy szignifikánsnak bizonyultak a különbségek a fordítóképzős hallgatók és a laikusok, illetve a fordítóképzős hallgatók és a nyelvtanulók/nyelvtanárok között. Nem találtunk azonban szignifikáns különbségeket a professzionális fordítók és a fordítóképzésben részt vevő hallgatók, valamint a nyelvtanulók/nyelvtanárok és laikusok között.

1. táblázat: *Szignifikáns különbségek a kutatásban részt vevő alcsoportok között (kétmintás t-próbák eredményei)*

Csoport 1	**Átlag 1 (szórás)**	**Csoport 2**	**Átlag 2 (szórás)**	**F-érték**	**t-érték**	**szignifikancia-szint**
fordító	59,59 (6,75)	nyelvszakos hallgató	54,62 (6,82)	0,02	3,50	p<0,01
		Egyéb végzettség	56,1 (7,53)	0,16	2,03	p<0,05
Fordító-képzős hallgató	60,57 (6,99)	nyelvszakos hallgató	54,62 (6,82)	0,14	5,16	p<0,01
		Egyéb végzettség	56,1 (7,53)	0,03	3,04	p<0,01

Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a fordításról való gondolkodás terén két nagy csoport különíthető el: egyrészt a fordítók és leendő fordítók csoportja, másrészt a laikusok csoportja, mely utóbbiba érdekes módon a (leendő) nyelvtanárok és egyéb nyelvi szakemberek is beletartoznak (lásd 1. ábra). Ezek az eredmények összhangban vannak a PACTE-csoport 2014-ben publikált eredményeivel. Egyrészről nem különösebben meglepő, hogy a professzionális és a leendő fordítók, illetve a nyelvi és egyéb szakemberberek között választóvonal húzódik, hiszen maga a kérdőív a fordító szakmához kapcsolódó vélekedéseket mér, ezért joggal

feltételezhetjük, hogy különbséget tesz szakmabeliek és nem szakmabeliek között. Bizonyos értelemben a mérőeszköz használhatóságát is mutatja ez az eredmény. Az azonban már kissé meglepő, hogy a professzionális fordítók és a fordítóképzésben lévő hallgatók között nem találtunk különbségeket, és még meglepőbb, hogy a nyelvtanárok és haladó nyelvtanulók (nyelvszakos egyetemisták) sem különültek el a nem nyelvi jellegű szakmák képviselőitől.

1. ábra. *A vizsgálatban részt vevő csoportok elkülönülése a fordításról való gondolkodás alapján*

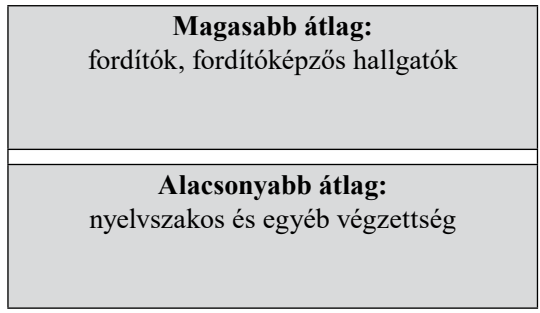

A professzionális fordítók és a hallgatók eredményeinek hasonlóságát többféleképp magyarázhatjuk. A fordítással kapcsolatos meggyőződések feltehetőleg elsődlegesen a képzés során alakulnak ki, bár később a munkatapasztalatok hatására átalakulhatnak. Eredményeink alapján azonban úgy tűnik, hogy a képzés során szerzett vélekedések meglehetősen stabilak, és nem sokat változnak a későbbiekben. Ezt a hipotézist azonban longitudinális vizsgálatokkal kellene megerősíteni.

Alternatív magyarázatként felmerül annak a lehetősége is, hogy a fordítói szakmát eleve olyan hallgatók választják, akik spontán érettebb fordítás-felfogással rendelkeznek, mint azok, a nyelvet akár kiválóan beszélő társaik, akiket nem vonz ez a szakma. Ebben az esetben nem a képzés, hanem a spontán kiválasztódás tükröződik az eredményekben. Ezt a feltételezést a képzésbe belépő és az onnan kilépő hallgatók eredményeinek összehasonlításával tudnánk igazolni vagy cáfolni. Kutatásunk longitudinális adatainak elemzése során erre lesz lehetőségünk 2023 nyarától.

Még inkább zavarbaejtő talán a nyelvtanárok és nyelvszakosok, valamint a nem nyelvi jellegű szakmák képviselőinek hasonlósága. Előzetes feltételezéseink alapján úgy gondoltuk, hogy a nyelvtanárok/nyelvszakosok köztes pozíciót foglalnak majd el a fordítóképzősök és a laikusok között, hisz bár fordítási tapasztalatuk nincs, de a képzésük részeként, valamint munkájuk során bizonyosan sokat kellett reflektálniuk a nyelv mibenlétére, ebből eredően bizonyos törvényszerűségekre maguktól rá kellett jönniük. A jelen vizsgálat eredményei azonban cáfolják ezt a feltételezést, hisz a nyelvtanárok/nyelvszakosok a fordításról való gondolkodás terén sokkal jobban hasonlítanak a laikusokra, mint a fordítókra. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordítói szakmához kapcsolódó professzionális né-

zetrendszer még csak minimális kialakulásához sem elég pusztán az idegen nyelvek használatával tapasztalatot szerezni, mindenképp fordítási tapasztalatra, az arra való reflexióra, és feltételezhetően a képzés során explicit módon tanított fogalmi keretekre van szükség.

De miért jó az, ha valaki professzionális módon gondolkodik a fordításról? Van-e ennek gyakorlati haszna? A vizsgálat következő részében erre kerestük a választ.

4.3.2 A fordításról való gondolkodás összefüggése a teljesítménnyel

Mivel a 2021-es és a 2022-es adatgyűjtésünk során a hallgatók már az általunk kialakított kérdőívet töltötték ki, lehetőségünk nyílt megvizsgálni, hogy a fordításra vonatkozó meggyőződések milyen összefüggést mutatnak a teljesítménnyel. Az elemzésbe bevont részminta 18 humán fordítóból és 20 utószerkesztőből állt, akik egy felhasználási szerződés 349 szavas részletét fordították angolról magyarra. A célnyelvi szövegeket három értékelő értékelte egy MQM-alapú hibakategória-rendszer alapján, amely a következő szempontokat tartalmazta: pontosság, gördülékenység, stílus, terminológia. Emellett természetesen az összes hibaszámot is kiszámoltuk, és változóként bevontuk az elemzésbe. Az elemzés során összefüggésvizsgálatokat végeztünk a fordításra vonatkozó nézetek kérdőív pontszámai és a célnyelvi szöveg minőségi mutatói között. A korreláció-elemzések azt mutatták, hogy a fordításra vonatkozó meggyőződések a humán fordítók esetében erős-közepes szignifikáns összefüggést mutatnak a teljes hibaszámmal, valamint a stílushibákkal és a terminológiai hibákkal. A korrelációk iránya negatív, tehát minél magasabb a kérdőíven elért pontszám, annál alacsonyabb a hibaszám (lásd 2. táblázat). Utószerkesztés esetén csak a terminológia hibaszámok mutattak közepesen erős negatív összefüggést a teljesítménnyel, és ez az összefüggés is a szignifikancia-határon mozog (2. táblázat).

2. táblázat: *Szignifikáns összefüggések a fordításról való gondolkodás és a fordítási teljesítmény különböző mutatói között* (Pearson r)

		Stílus hibaszám	**Terminológia hibaszám (szig)**	**Összes hiba száma**
fordításról való gondolkodás	humán fordítás (n = 17)	-0,61 (p<0,01)	- 0,62 (p<0,01)	- 0,54 (p<0,05)
	utószerkesztés (n = 20)	–	-0,44 (p = 0,53)	–

Meg kell jegyeznünk, hogy a fordításra vonatkozó nézetek kérdőív eredményei nem mutattak szignifikáns összefüggést sem a forrásnyelvi kompetencia mutatóival (olvasás és nyelvtan), sem a jogi háttérismeretek teszt eredményeivel. Ezzel

igazolódott, hogy a fordításról való gondolkodás önálló, pszichés konstruktum, amely nem függ össze azzal, hogy a fordító mennyire jól beszél egy idegen nyelvet. Ez az eredmény összhangban van azzal a fentebbi megállapításunkkal, miszerint a haladó nyelvtanulók/nyelvtanárok nézeteiket tekintve szignifikánsan különböznek a fordítóktól.

A korrelációk elemzése során a következő megállapításokat tettük: a fordításról való gondolkodás jelentős mértékben összefügg a fordítási teljesítménnyel (összhibaszám), különösen a humán fordítók esetében. A teljesítményt befolyásoló tényezők nagy száma miatt a 0,5-0,6 körüli korrelációs együtthatók kifejezetten magasnak számítanak, valójában még magasabbak, mint a forrásnyelvi olvasás és a fordítási teljesítmény között kimutatott összefüggés (Lesznyák, Bakti és Sermann 2022). A terminológiai és a stílushibákkal való szignifikáns korreláció arra utal, hogy a professzionális gondolkodás elsősorban ezen a két területen növeli meg a teljesítményt. Ez logikusnak is látszik, hisz a fordítás pontosságának jelentőségével általában a laikusok is tisztában vannak.

A szignifikáns korrelációk hiánya a teljesítmény és fordítással kapcsolatos meggyőződések között az utószerkesztés esetén bár negatív eredmény, igen nagy fontossággal bír. Arra utal, hogy a hagyományos humán fordítással kapcsolatos meggyőződések nem feltétlenül segítik az utószerkesztőt munkája során. Feltételezhetőleg az utószerkesztéshez kapcsolódóan ugyanúgy ki kell alakítani egy professzionális nézetrendszert, mint a fordításhoz kapcsolódóan. A kettő között lehetnek átfedések, a jelen kutatás viszont azt mutatja, hogy a két nézetrendszer nem azonos. Mérőeszközünk a PACTE-csoport hagyományos fordításmegközelítésén alapult, ezért nagyobb súllyal szerepelnek benne a humán fordításra vonatkozó kérdések, mint az utószerkesztésre vonatkozóak. Ez magyarázhatja eredményeinket, valamint azt sugallja, hogy fontos lenne egy, az utószerkesztéssel kapcsolatos vélekedések kérdőívet vagy kérdőív-alfaktort kidolgozni.

Az összefüggések hiánya alól az egyetlen kivételt a terminológia jelenti. Ezt értelmezhetjük úgy, hogy csak a terminológiával kapcsolatos ismeretek transzferálódnak valamilyen mértékben a fordítási helyzetből az utószerkesztési helyzetbe, és segítik az utószerkesztőt a jobb teljesítmény elérésben. Ez már nem igaz a stílussal kapcsolatos meggyőződésekre, amelyekről láttuk, milyen fontosak a humán fordítók esetében. Ez ismét alátámasztja a sajátos, utószerkesztéssel kapcsolatos vélekedések kidolgozásának fontosságát.

Nagyon fontos kutatási eredménynek tartjuk, hogy empirikus módon tudtuk igazolni a fordítással kapcsolatos vélekedések szerepét a fordító teljesítményben. Bár a kutatók számára nem kérdés, hogy a fordítói (és egyébként bármilyen) teljesítményt jelentős mértékben befolyásolja az, hogyan gondolkodunk róla, ezeknek a jelentőségét azonban nemcsak a hallgatók, de gyakran még maguk a gyakorló fordítók is alábecsülik (ld. Lesznyák és Bakti 2020-ban készült tanulmányát). Eredményeink alátámasztják a fordításról való gondolkodás és annak fejlesztésének fontosságát, amelyet Pusztai-Varga Ildikó is hangsúlyozott egy 2010-ben megjelent tanulmányában.

5. Összegzés

Kutatásunk megkezdésekor nem várt problémába ütköztünk, amikor a fordításról való gondolkodást próbáltuk mérni. A PACTE-csoport által készített kérdőív saját bevallásuk szerint is hiányosságokkal küszködött, és ezek visszaköszöntek a magyar változat kipróbálása során is. Ezért új kérdőívet alakítottunk ki, amelynek megbízhatósága megfelelő, ugyanakkor a kérdések nem rendeződnek kevés számú, könnyen értelmezhető faktorba. Mindez utalhat a vizsgált tényező komplexitására is. Az új kérdőív alkalmazása több szempontból is sikeresnek bizonyult: elkülönítette egymástól a fordítók és a laikusok csoportját, mely utóbbiba a nyelvtanárok és a haladó nyelvtanulók is beletartoznak. Még fontosabb talán az a kutatási eredmény, amely szignifikáns összefüggést mutat a fordításról való gondolkodás és a fordítás minősége között hagyományos, humán fordítás esetén. A fordításról való gondolkodás elsősorban a stílushibák és a terminológiai hibák kiküszöbölésében játszik szerepet, és ezáltal javítja az összteljesítményt. A fordítási teljesítmény és a fordításról való gondolkodás közötti korreláció hiánya utószerkesztési helyzetben arra utal, hogy az a szemlélet, amely hasznos a hagyományos fordítás során, nem segíti az utószerkesztő munkáját. Ez alól kivételt talán a terminológia jelent. Ebből viszont az következik, hogy az utószerkesztők képzésének magában kell foglalnia az utószerkesztésről való gondolkodás és nézetek fejlesztését.

Kutatásmódszertani szempontból a kérdőív jól vizsgázott, megfelelően alkalmazható a fordítók gondolkodásának vizsgálatára. Ugyanakkor a kérdőív megbízhatóságát és érvényességét is növelni lehetne további, megfelelő itemek hozzáadásával. Különösen fontos feladat lenne, az utószerkesztői eredményesség hátterében álló nézetek szisztematikus feltérképezése és ezek felhasználása a kérdőívben.

Irodalom

Barcelos, A.M.F., 2003. Researching beliefs about SLA: A critical review. In: Kalaja P., Barcelos, A.M. F. (eds) *Beliefs about SLA: New research approaches*, New York: Springer. 7–33.

Corbella, M. P., de León, C. M. 2014. The role of explicit theories in the non-expert translation process. In: Munoz Martin, R. (ed.) *MonTI. Monografías De Traducción E Interpretación.* 273–302. https://doi.org/10.6035/MonTI.2014.ne1.9

Eszenyi R. 2015. Hány lábon álljon a fordító? A modern fordító profilja. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 11–20.

Fischer M. 2017. Kompetenciafejlesztés a szakfordítóképzésben – örök dilemmák, régi-új módszerek és a terminológiai kompetencia. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez – A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Plusz Kft. 17–50.

Göpferich, S., Bayer-Hohenwarter, G., Prassl, F., Stadlober, J. 2011. Exploring Translation Comptence Acquisition: Criteria of Analysis Put to the Test. In: O'Brien, S. (ed.) *Cognitive Explorations of Translation.* London: Bloomsbury. 57–85.

Kóbor M. 2017. A kompetenciafejlesztés fókuszai a „találatok korában". In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez - A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Plusz Kft. 1–16.

Krajcsó, Z. 2018. Translator's Competence Profiles versus Market Demand. *Babel* Vol. 63. No. 4. 692–709. https://doi.org/10.1075/babel.00059.kra

Lesznyák, M. 2007. *Conceptualizing Translation Competence. Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 2. 167–194. https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.2.2

Lesznyák M. 2008. A fordítói kompetencia fogalma. In: Sárdi Cs. (szerk.) *Kommunikáció az információs technológia korszakában. A XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadások kötete (Siófok, 2007. április 19-21.)* (A MANE kongresszusok előadásai Vol.4) MANYE–Kodolányi János Főiskola. 118–124.

Lesznyák M., Bakti M. 2020. Attitűdvizsgálatok a fordítói kompetenciáról: hallgatók, oktatók és gyakorló tolmácsok nézőpontjai. In: Fóris Á., Bölcskei A., M. Pintér T., Szoták Sz., Tamás D. (szerk.) *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 180–185.

Lesznyák M., Bakti M., Sermann E. 2022. The role of source language competence and subject knowledge in legal translation. Paper presented at the *Translation and Interpreting Forum, Olomouc (TIFO 2022) Conference*, Olomouc, Czech Republic. (2022, November 11–12).

PACTE 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. Amsterdam: John Benjamins. 43–66.

PACTE. 2008. First results of a translation competence experiment: 'Knowledge of translation' and 'Efficacy of the translation process'. In: Kearns, J. (ed.) *Translator and interpreter training. Issues, methods and debates*. London: Bloomsbury. 104–126.

PACTE 2011. Results of the Validation of the PACTE Translation Competence Model: Translation Problems and Translation Competence. In: Alvstad, C., Hild, A., Tiselius, E. (eds.) *Methods and Strategies of Process Research: Integrative Approaches in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 317–343.

PACTE. 2014. First Results of PACTE Group's Experimental Research on Translation Competence Acquisition: The Acquisition of Declarative Knowledge of Translation. *MonTI Special Issue – Minding Translation*. 85–115.

Pusztai-Varga I. 2010. Felszabadító fordításelmélet. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiból. 2009-2010*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 75–85.

Szabó Cs. 2018. Szakfordítói kompetenciaprofil, képzőintézményi SWOT-elemzés és szakfordítói mintatanterv: a BME INYK eTransFair projektjének első eredményei. In: Bocz Zs. (szerk.) *Porta Lingua – Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvoktatásban és kutatásban*. Budapest: SZOKOE. 61–75.

FÜGGELÉK

Kérdőív a fordításra vonatkozó nézetekről
(A *-gal jelöltek fordított kódolású itemek)

1. Az ügyfél határozza meg, hogyan fordítsa le a szöveget a fordító.
*2. Ugyanazon szöveg fordítása során a fordítói végzettséggel nem rendelkezők sokkal több időt töltenek fordítási problémák megoldásával, mint a fordítók.
*3. A gépi fordítás utószerkesztése kevesebb fordítói szaktudást igényel, mint a fordítás.
*4. Két nyelv tökéletes ismerete elegendő ahhoz, hogy valaki jó fordítóvá váljon.
*5. Minél gyakorlottabb egy fordító, annál kevesebb keresést végez a fordítási problémák megoldása során.
*6. Fordítás közben a fordítót nem befolyásolhatja a célnyelvi olvasó.
*7. A fordítás több terminológiai munkával (terminuskeresés, fogalmak tisztázása) jár, mint az utószerkesztés.
*8. Minden fordítás célja olyan célnyelvi szöveg létrehozása, amely az eredetihez a lehető legközelebb áll.
*9. A fordítási problémákat könnyű felismerni.
*10. A fordító a fordítási problémák túlnyomó részét szótár segítségével meg tudja oldani.
*11. Jogi szakszövegek fordítása esetén mindig azokat a terminusokat kell használni a fordításban, amelyek a célnyelv jogrendszerébe illeszkednek.
*12. Aki fordítani tud, az a gépi fordítás utószerkesztését is meg tudja oldani.
*13. Jogi szakfordítás során mindig törekedni kell arra, hogy a célnyelvi olvasó ne ismerje fel, hogy fordított szöveget olvas.
*14. A jó feliratfordításban minden benne van, ami szóban elhangzik a filmben/képernyőn.
*15. A szakszövegek fordításakor megkönnyíti a fordító dolgát, hogy minden szakkifejezésnek megvan a megfelelője a másik nyelven.
*16. Egységnyi szöveg utószerkesztése gyorsabban megoldható, mint a fordítása.
*17. A fordítást nem lehet tanulni, mert fordítónak születni kell.
*18. Egységnyi szöveg utószerkesztése kevésbé fárasztó, mint a fordítása.

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 20–33.

Elfogadhatósági és elvárási normák a fordításban egy hatásvizsgálat tükrében

Szakály Szilvia
ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: sz.szakaly@gmail.com
https://orcid.org/0009-0000-2155-3884

Kivonat: A jelen tanulmány középpontjában egy hatásvizsgálat áll, amelynek eredményeit a szerző a fordítási norma, ezen belül is az elfogadhatósági norma (*acceptability*) és az elvárási norma (*expectancy norm*) felől értelmezi. Az elfogadhatósági norma Toury nevéhez köthető (Toury 1980), és azt jelenti, hogy a fordító a fordítási folyamat során főként a célnyelvi normákhoz alkalmazkodik annak érdekében, hogy fordítása a célkultúra tagjai számára elfogadható legyen. Az elvárási norma fogalma Chesterman rendszerében jelenik meg (Chesterman 1993), és azokra az elvárásokra vonatkozik, amelyeket a célnyelvi olvasók fogalmaznak meg. A bemutatott vizsgálattal kapcsolatban feltett egyik legfontosabb kérdés az, hogy az elfogadhatóság normáját követő fordítói viselkedés eredményeként keletkezett fordítás minden esetben találkozik-e a befogadók által képviselt elvárási normákkal. A kutatás korpuszát J.D. Salinger *The Catcher in the Rye* (1951) című regényének egy részlete alkotja Gyepes Judit (1964), illetve Barna Imre (2015) fordításában, a kérdőíves vizsgálatban 168 kitöltő vett részt.

Kulcsszavak: fordítási norma, elfogadhatósági norma, elvárási norma, újrafordítás, irodalmi fordítás

1. Bevezetés

E tanulmány a MANYE Fordítástudományi Kutatások III. elnevezésű, 2023. május 19-én online megrendezett konferencián elhangzott előadásom írott, kibővített változata. A bemutatott kutatás középpontjában egy hatásvizsgálat áll – az elfogadhatóság normája (Toury 1980), valamint az elvárási norma (Chesterman 1993) felől megközelítve és értelmezve az eredményeket. A készülő doktori disszertációm részét képező empirikus vizsgálat elvégzését főként két kérdés motiválta. Az egyik az, hogy Salinger *The Catcher in the Rye* (1951) című regényének két magyar fordítása (Gyepes 1964, Barna 2015) között vajon a potenciális olvasók is olyan

Hivatkozás: Szakály Sz. 2023. Elfogadhatósági és elvárási normák a fordításban egy hatásvizsgálat tükrében *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 20–33.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.2

nagy különbségeket tapasztalnak-e, mint amekkora különbségekre a fordításokat összehasonlító-értékelő fordítók, kutatók rámutattak. A másik kérdés az volt, hogy a hatásvizsgálat eredményei megerősítik-e azokat az értékeléseket, amelyek jellemzően az újrafordítást tartják jobbnak. Az eredmények interpretálásához a fordítási norma, ezen belül is az elfogadhatóság normájának, illetve az elvárási normának a fogalma szolgálhat támpontul. A kérdőíves vizsgálatban összesen 168, 16 és 20 év közötti gimnazista vett részt, a korosztály kiválasztásában az elsődleges szempont a regény témája, műfaja (*coming-of-age novel, Bildungsroman*) és nyelvi jellemzői alapján valószínűsíthető célközönség életkora volt. Minthogy a kutatás ugyanannak a forrásnyelvi szövegnek két magyar fordítását érinti, a vizsgálat eredményei alapján választ kaphatunk az újrafordítási hipotézis (Berman 1990) jelen szituációban való érvényességére is.

2. A kutatás elméleti háttere

A bemutatott kutatás központi fogalmai a norma (*norm*) és az újrafordítás (*retranslation*). E tanulmány a norma rendkívül tág fogalomköréből kétféle megközelítésre koncentrál: az elfogadhatósági norma (*acceptability*, Toury 1980), valamint az elvárási norma fogalmára (*expectancy norms*, Chesterman 1993). A norma kifejezést a fordítástudományon belül Toury alkalmazta először azokra a fordítói viselkedésben (*translation behaviour*, Toury 1980) megnyilvánuló szabályszerűségekre utalva, amely viselkedésbeli szabályszerűségek bizonyos szociokulturális kontextusban jelentkeztek. A fordítók viselkedését elsősorban irodalmi fordításon keresztül vizsgáló Toury az általa megalkotott rendszerben a fordítási normák három nagy csoportját különbözteti meg: az előzetes (*preliminary norms*), a műveleti (*operational norms*) és a kiindulási (*initial norms*) normákét. Ez utóbbiba, a kiindulási norma kategóriájába tartozik az adekvátság (*adequacy*) és az elfogadhatóság (*acceptability*) normája. Toury meghatározása szerint az elfogadhatósági norma azt jelenti, hogy a fordító főként a célnyelvi normákhoz alkalmazkodik, ami a fordításnak a célkultúrában való elfogadhatóságát eredményezi. Chesterman a fordítást befolyásoló normákat két nagy csoportra osztja: professzionális normákra (*professional norms*), amelyek a fordítás folyamatára vonatkoznak, és elvárási normákra (*expectancy norms*), amelyek a potenciális olvasóközönség elvárásait foglalják magukba (Chesterman 1993). A hatásvizsgálat eredményeinek tükrében az a kérdés merül fel, hogy az elfogadhatóság normáját követő fordítói viselkedés eredményeként keletkezett fordítás minden esetben találkozik-e a befogadók által képviselt elvárási normákkal. A vizsgálat részét képező korpuszt egy-egy részlet alkotja Salinger *The Catcher in the Rye* (1951) című regényének két magyar fordításából. A regényt először Gyepes Judit ültette át magyar nyelvre *Zabhegyező* (Gyepes 1964), később pedig Barna Imre *Rozsban a fogó* címmel (Barna 2015). Barna fordítása a regény újrafordításának számít Berman meghatározása alapján (Berman 1990), aki újrafordításnak tekinti egy szöveg bármely, az első fordítás után készült fordítását. Bár egy újrafordítás

mögött több ok is állhat, irodalmi szövegek esetén szükség is van rá, hiszen a nyelv mint élő rendszer folyamatosan változik, így ahhoz, hogy az olvasók újabb generációi számára is érthetőek és élvezhetőek legyenek az idegen nyelven született klaszszikusok, újrafordításuk idővel elkerülhetetlenné válik. Az ezzel összefüggésben felmerülő kérdés az, hogy az újrafordítások minden esetben alkalmasabbak-e a célnyelvi olvasók megszólítására, illetve az újrafordítások megjelenésével mellőznünk kell-e a korábbi fordításokat. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az újrafordítási hipotézis (*retranslation hypothesis*, Berman 1990), amely szerint a később keletkezett fordítások közelebb állnak az eredetihez. Ahogy arra Károly is rávilágít a jelen vizsgálat által is érintett Salinger-regény fordításaival foglalkozó tanulmányában (Károly et al. 2022), az újrafordítási hipotézis bizonyításához szükség van a „közelebb" forgalmának pontosítására. Értelmezésem szerint a „közelség" egyik lehetséges meghatározása az, ha a célnyelvi befogadó reakcióját szem előtt tartó dinamikus ekvivalencia (*dynamic equivalence*) terminusa felől magyarázzuk. Ahogy Nida fogalmaz, a dinamikusan ekvivalens fordítás „a forrásnyelvi üzenet legközelebbi természetes ekvivalense" („*the closest natural equivalent to the source-language message*", Nida 1964: 166). Nida a definíció mindhárom lényegi eleméhez magyarázatot fűz: ekvivalens az, ami a forrásnyelvi üzenet felé mutat, természetes az, ami a célnyelvre vonatkozik, a legközelebbi alatt pedig azt érti, ami ezt a kétféle irányultságot a lehető legnagyobb mértékben közelíti egymáshoz. Ebben az értelemben az újrafordítás akkor áll közelebb az eredetihez, mint a korábban keletkezett fordítás(ok), ha az újrafordítás befogadójának reakciója a forrásnyelvi üzenetnek a célnyelven történő közvetítése alapján vélhetően ugyanolyan, mint a forrásnyelvi szöveg befogadójának reakciója a forrásnyelvi szövegre, vagy ahhoz nagyon hasonló, de mindenképpen közelebb van hozzá, mint az a reakció, amelyet ugyanebből a befogadóból a korábban keletkezett fordítás váltana ki. A jelen tanulmányban bemutatott vizsgálat során kapott eredmények a kutatási kérdések megválaszolása mellett lehetővé teszik tehát azt is, hogy segítségükkel kísérletet tegyünk az újrafordítási hipotézis dinamikus ekvivalencia szerinti érvényességének igazolására vagy cáfolására.

3. A korpusz bemutatása

3.1. A szöveg nyelvi jellemzői, a regényrészlet kiválasztásának szempontjai

A hatásvizsgálathoz választott korpuszt Jerome David Salinger *The Catcher in the Rye* (1951) című regénye egy részletének két magyar nyelvű változata alkotja Gyepes Judit *Zabhegyező* (1964), illetve Barna Imre *Rozsban a fogó* (2015) című fordításából. A forrásnyelvi mű nyelvi jellemzői közé tartozik, hogy a főszereplő – akinek egyes szám első személyű narrációjából bontakozik ki a cselekmény – olyan nyelvváltozatot használ, amely egyszerre tükrözi a tinédzserek nyelvhasználatának általános jellemzőit (pl. tele van szitkozódással), illetve a főszereplő, Holden Caulfield egyéni,

jól beazonosítható nyelvhasználati módját („*and all*" – meg minden), ezáltal Holden nyelvi viselkedése egyidejűleg tipikus és idioszinkratikus is (Costello 1963).

A vizsgálathoz választott szöveg kijelölésében négy tényező játszott fontos szerepet: (1) a részletnek tartalmaznia kellett a főszereplő egyéni nyelvhasználati módjára, ezáltal a mű nyelvi megformáltságára jellemző, újra és újra felbukkanó elemet („meg minden"), (2) az adott részletnek hűen kellett tükröznie a mű egészére érvényes regiszterbeli sajátosságot (a tinédzserek által használt nyelvváltozat jellegzetességeit); (3) szerepelnie kellett benne olyan utalásnak, amely alapján felismerhetővé válik a mű azok számára, akik olvasták (pl. a főszereplő iskolájának a megnevezése), (4) továbbá megfelelő hosszúságúnak kellett lennie ahhoz, hogy a kérdőívet kitöltők a válaszadás teljes ideje alatt motiváltak maradjanak. Ezen kritériumok alapján került sor a korpuszt alkotó szövegek kiválasztására, amely Salinger regényének egy rövid részlete volt: Gyepes Judit fordításában 81, Barna Imréében pedig 78 szó terjedelemben.[1]

3.2. A fordítások értékelése

Gyepes Judit fordítása már közvetlenül a *Zabhegyező* megjelenését követően számos kritikát kapott (Nemeskürty 1964, Koroknai 1964), majd Barna Imre újrafordításának megjelenésével ismét a figyelem középpontjába került – ezúttal a két fordítás összehasonlítása miatt. Pálos (2015) összevetésében a *Zabhegyező* „idejétmúlt, ma már elég lapos és unalmas szöveg", a cím „nemcsak megbocsáthatatlanul hazug, de kitépi a regény szívét", nyelvezete pedig „szépelgő". Ezzel szemben a *Rozsban a fogó* „nemcsak elmondja, de a nyelvvel is érzékelteti Holden személyiségének szétfolyását", „szövege vibráló, életteli, darabos", „nem fél a szleng és az élőbeszéd fordulataitól" (Pálos 2015). Totth Benedek (2015) kritikája ennél objektívebb abból a szempontból, hogy mindkét fordítás esetében rávilágít a pozitívumokra és a negatívumokra is. A *Zabhegyezőt* komoly fordítói teljesítménynek tekinti, amelyben a fordító „kiváló érzékkel találja meg és konzekvensen építi a szövegbe az argót, a beszélt nyelvi fordulatokat", jóllehet a címválasztást Totth sem tartja szerencsésnek, és bár szerinte Barna fordítása „jobban visszaadja az eredeti ritmusát, élőbeszédszerűségét", a cím ebben az esetben sem „a legszerencsésebb megoldás: lábjegyzet nélkül nem igazán érthető", továbbá „felbukkannak olyan szavak és kifejezések, amelyekről nehéz elképzelni, hogy egy mai kamasz ismeri és használja" (Totth 2015).

A fordítások értékelése-összevetése mint téma, illetve annak kérdése, hogy iskolai környezetben melyik fordításban volna érdemes ajánlani Salinger regényét, a különböző online szakmai csoportokban is felbukkant. Egy ilyen szakmai fórumon jelent meg az a markáns vélemény, amely szerint „a Zabhegyezőt végleg felejtsük el (…). Amit a gyerekeknek olvasniuk kell, az a Rozsban a fogó. A két fordítás ugyanis olyannyira elüt egymástól, mintha nem is ugyanaz a regény lenne

[1] A kérdőíveken szerepeltetett szövegrészleteket a Függelék tartalmazza.

a forrás" (Poszt és komment egy közösségi portál szakmai csoportjában, 2022. november 22.). Tulajdonképpen ez a vélemény sarkallt arra, hogy alaposabban is utánajárjak, vajon a szóban forgó olvasók is ugyanígy vélekednek-e a fordításokról.

4. A kutatás bemutatása

4.1. A kutatási cél és kutatási kérdések

A fentiek alapján tehát az empirikus kutatás célja egyrészt az volt, hogy információhoz jussak arra vonatkozóan, hogyan viszonyul a potenciális olvasóközönség Salinger *The Catcher in the Rye* című regényének két magyar fordításához, másrészt választ kapjak arra a kérdésre, hogy a vizsgálat eredményeként keletkezett adatok megerősítik-e vagy inkább megcáfolják a szakmai közösség értékelését a fordításokra vonatkozóan. E kutatási céloknak megfelelően a vizsgálat során két kérdésre kerestem a választ: (1) Salinger regényének magyar fordításai között vajon az olvasók is akkora különbséget tapasztalnak-e, mint amilyen mértékű minőségi különbségre a fordításokat értékelő nyelvészek, irodalmárok, fordítók rámutattak, valamint (2) a hatásvizsgálat eredményei megerősítik-e a szakmai közösség azon értékeléseit, amelyek szerint a két fordítás közül az újrafordítás a jobb. Ezen a két, a hatásvizsgálat elvégzését motiváló kérdésen túl a kutatás elméleti alapjai (elfogadhatósági norma, elvárási norma, újrafordítási hipotézis) felől újabb két kérdés fogalmazható meg: (3) az elfogadhatóság normáját követő fordítói viselkedés eredményeként keletkezett fordítás vajon minden esetben találkozik-e a befogadók által képviselt elvárási normákkal, (4) illetve a kutatás eredményei alátámasztják-e az újrafordítási hipotézist, ha a hipotézisben megjelenő „közelség" fogalmát a dinamikus ekvivalencia terminusa alapján értelmezzük.

4.2. A kutatási módszer bemutatása

A hatásvizsgálatra 2022 áprilisában került sor, a kérdőíves kutatásban összesen 168, 16 és 20 év közötti gimnazista vett részt, az adatfelvétel helyszíne egy megyeszékhelyi gimnázium volt. A vizsgálat résztvevőinek kiválasztásában az a szempont dominált, hogy témája, műfaja és nyelvezete alapján elsődlegesen milyen életkorú célközönséget szólít meg a regény. Salinger művének középpontjában egy lázadó amerikai tinédzser, a 16-17 éves Holden Caulfield története áll, a cselekmény a főhős egyes szám első személyű, az életkorának megfelelő nyelvi regiszterben történő, azaz szleng kifejezésekkel teli elbeszéléséből bontakozik ki. A különböző elemzések coming-of-age novelként, illetve Bildungsromanként / bildunsgromanként (Bode 2017) definiálják a regény műfaját, amely megjelölések a magyar nyelvű taxonómiában leginkább a fejlődésregénynek vagy nevelődési regénynek feleltethetők meg. A *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* (2001)

meghatározása szerint a Bildungsroman[2] (bilden = alakít, képez, formál) olyan regény, amely a főhős fejlődését követi nyomon az önkeresés viszontagságos útján a gyermekkortól vagy serdülőkortól egészen a felnőtté válásig. A *The Oxford Dictionary of Literary Terms* (2015) szócikke szerint a coming-of-age novel megjelölés közel azonos a Bildungsromannal[3] – azzal a különbséggel, hogy amíg a Bildungsroman a főhős fejlődését egészen a gyermekkortól kíséri végig a felnőttségig, addig a coming-of-age novel középpontjában jellemzően az a serdülőkor utolsó éveiben megjelenő krízis áll, amely többek között a szexuális beavatódást, a szülőkről való leválást vagy a pályaválasztást foglalja magába. A Bildungsroman, illetve a coming-of-age novel műfaji definíciói alapján elmondható, hogy Salinger műve a magyar nyelvű taxonómiában fejlődésregénynek tekinthető, amelynek

> [...] tárgya a hős fejlődésének útja, a személyiség formálódása, kialakulása, lélektani hitelességgel bemutatva és a társadalmi környezet rajzát is megadva. Általában önéletrajzi jellegű, gyakori az énforma. Olykor megkülönböztetik a nevelődési regénytől, a gyakorlatban azonban ez komoly nehézséget okoz, az idetartozó művek általában mindkét – s így rokon értelműnek tekinthető – fogalomnak megfelelnek. (Bárdos et al. 1996).

A fenti műfaji definíciók alapján megállapítható, hogy jelen esetben a téma, a műfaj és a szöveg nyelvi megformáltsága szoros összefüggést mutat: a mű nyelvi sajátosságai a téma (a serdülőkorú főhős egyes szám első személyben elmondott története) következményei, amely téma alapján a regény a középiskolai kötelező olvasmányok egyik jellemző műfaji kategóriájába, a fejlődésregény műfajába tartozik. A műfaj kérdése a fordítástudomány fontos szerepet betöltő, sokak által kutatott területe. Károly definíciója szerint „műfajnak a szövegek azon konkrét megvalósulási formáját hívjuk, amely – a swalesi meghatározás értelmében – már adott céllal, adott társadalmi kontextusban, *meghatározott közönség számára* hajt végre egy konkrét retorikai cselekedetet" (Károly 2007: 134, kiemelés: Sz.Sz.) Ahogy arra Károly rávilágít, a fordítás minősége tehát attól is függ, hogy mennyire képes betölteni a neki szánt funkciót, mennyire hűen közvetíti az információtartalmat a célközönség számára. Az információtartalom megfelelő közvetítésének feltétele a fenti definíció szerint az, hogy a fordító felismerje a kommunikatív szándékot, valamint ismerje a célnyelvi szituációt, vagyis a társadalmi kontextust és a célközönséget.

A vizsgálatban részt vevő 168 kitöltő három kontrollcsoportra oszlott: az első csoport (60 fő) Gyepes Judit, a második (51 fő) Barna Imre fordításával kapcsolatban kapott kérdéseket, a harmadik (57 fő) csoport pedig a két fordítást vetette össze. A fordítók neve egyik kontrollcsoport által kitöltött kérdőíven sem szerepelt,

[2] A *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* (2001) szócikkben a Bildungsroman terminus angol nyelvű megfelelője a *formation-novel*.

[3] A *The Oxford Dictionary of Literary Terms* (2015) szócikkében a Bildungsroman angol nyelvű megfelelője a *novel of education*.

az egyes fordításokat „A” és „B” betűk jelölték. A papíralapú kérdőív összeállításakor fontos szempont volt, hogy a kérdésekre egyszerűen és gyorsan lehessen válaszolni, illetve se az elemzendő szöveg mennyisége, se a kérdések száma ne legyen megterhelő ennek a jellemzően digitális környezetben felnövő korosztálynak, amely esetében a figyelemkoncentráció időtartama jelentősen megrövidült.

1. táblázat: *A hatásvizsgálat adatai*

Az adatfelvétel helye:	4 + 1 (nyelvi előkészítő) évfolyamos megyeszékhelyi gimnázium	
Az adatfelvétel ideje:	2022. április	
Az adatfelvétel formája:	papíralapú kérdőív	
Résztvevők kora:	16-20 év	
Résztvevők száma:	168 fő	
	1. kontrollcsoport: 60 fő	(kérdések Gyepes Judit fordításához)
	2. kontrollcsoport: 51 fő	(kérdések Barna Imre fordításához)
	3. kontrollcsoport: 57 fő	(a két fordítása összevetése)

Az első és a második kontrollcsoport ugyanazon öt kérdés alapján foglalkozott az egyes fordításokkal. Az első két kérdésre adott válaszok azt tükrözték, hogy a főszereplőnek az adott fordításban megjelenő nyelvi viselkedésén keresztül az olvasóknak sikerült-e beazonosítaniuk a főszereplő életkorát, illetve milyen személyiségjellemzőket feltételeztek a nyelvi megnyilvánulások alapján. A harmadik kérdés segítségével arra kaptam választ, hogy a kérdőív kitöltői a fordítás nyelvezete alapján időben milyen távolságot feltételeztek a saját koruk és a fordítás keletkezése között. Ennél a kérdésnél különböző időintervallumok megadásával (pl. 5-10 év) próbáltam segíteni a válaszadók munkáját. A negyedik kérdésre adott válaszokból az derült ki, hogy a kitöltők szerint az adott fordítás nyelvezete a műfaj alapján kijelölhető olvasóközönség számára megfelelő-e, végezetül az ötödik kérdés arra vonatkozott, hogy a válaszadók (fel)ismerik-e a regényt. A két fordítás összehasonlításával foglalkozó harmadik kontrollcsoportnak feltett öt kérdés közül az első kettőben arra voltam kíváncsi, hogy a kérdőív kitöltői melyik fordítást tartják korábbinak, illetve mennyi időt feltételeznek az egyes fordítások keletkezése között. A harmadik és a negyedik kérdés arra vonatkozott, hogy a válaszadók melyik fordításban olvasnák szívesebben a regényt, és mi ennek az oka, az utolsó, ötödik kérdés pedig – akárcsak az előző két kontrollcsoport esetében – az volt, hogy a kitöltő felismerte-e a regényt. Mind a 168 kitöltött kérdőívről elmondható, hogy egyetlen kérdés sem maradt válasz nélkül, illetve minden válasz értelmezhető, a vizsgálat szempontjából felhasználható volt.

5. A kérdőíves vizsgálat eredményei

A Gyepes-fordítással foglalkozó 60 kitöltő 40%-a pontos vagy megközelítőleg pontos választ adott arra a kérdésre, hogy beszédstílusa alapján mennyi idős lehet az egyes szám első személyű elbeszélő. Emellett viszonylag sokan voltak (38%), akik Holden életkorát tévesen vagy túlságosan tág időintervallumban határozták meg. Ami a főszereplő személyiségét illeti, a válaszadók legnagyobb arányban a „laza", az „érdektelen", a „magányos" és a „szókimondó" jelzőket választották: a fordítás alapján a vizsgálatban részt vevők 20%-a a „laza" jelzővel élt, 10-10% az „érdektelen", illetve a „magányos" jelzőt használta, és 8% gondolta úgy, hogy a főszereplő „szókimondó". A legmeglepőbb eredmény a harmadik kérdésre adott válaszok alapján született: a kitöltők 41,66%-a gondolta úgy, hogy Gyepes Judit fordítása mindössze 5-10 évvel keletkezett korábban a válaszadók jelenéhez képest, és csupán 13,33-a vélte úgy – helyesen –, hogy a fordítás 30 évnél is régebbi. A negyedik kérdésre adott válaszok azt tükrözik, hogy a vizsgálat résztvevőinek döntő többsége, 78% a nyelvezete alapján elsősorban középiskolásoknak ajánlaná a regényt, illetve további 13,33% véleménye szerint a mű a középiskolás és a felnőtt korosztály számára egyaránt élvezhető. A 60 kitöltő közül senki sem ismerte fel Salinger regényét – annak ellenére sem, hogy a részlet tartalmazta annak az iskolának a megnevezését (Pencey), ahova a főszereplő járt.

2. táblázat: *A Gyepes Judit fordításával (1964) kapcsolatos kérdések és válaszok (60 kitöltő)*

1.	*Beszédstílusa alapján mennyi idős lehet az egyes szám első személyű elbeszélő?*		
	legtöbb válasz	kb. 20 éves kb. 25 éves	11,66% 10%
	pontos vagy megközelítőleg pontos válasz	16-19 éves	40%
	túl tág időintervallum és / vagy téves meghatározás	pl. 50 éves	38,33%
2.	*Véleménye szerint milyen személyiség lehet az egyes szám első személyű beszélő?*		
	laza	20%	
	érdektelen	10%	
	magányos	10%	
	szókimondó	8,33%	
3.	*Mit gondol, mikor keletkezhetett a fenti fordítás?*		
	5-10 évvel ezelőtt	41,66%	
	10-20 évvel ezelőtt	26,66%	

	20-30 évvel ezelőtt	18,33%
	több mint 30 évvel ezelőtt	13,33%
4.	*A nyelvezet alapján milyen korosztálynak ajánlaná a regényt? (gyermek, középiskolás, felnőtt)*	
	csak középiskolásoknak	78%
	középiskolásoknak és felnőtteknek	13,33%
	csak felnőtteknek	6,66%
	csak gyerekeknek	1,66%
5.	*Felismerte-e Ön, hogy melyik regényből származik a részlet?*	
	igen	0%
	nem	100%

Barna Imre fordításával 51 gimnazista foglalkozott. A kitöltők 35,29%-a adott pontos vagy megközelítőleg pontos választ arra a kérdésre, hogy beszédstílusa alapján az egyes szám első személyű elbeszélő mennyi idős lehet – ez az arány kisebb, mint a Gyepes-fordításokkal foglalkozók körében született helyes válaszok száma. A téves meghatározás vagy túl tág időintervallum megadása azonban itt is hasonlóképpen alakult: a kitöltők 39,21%-a határozta meg egyértelműen rosszul a főszereplő életkorát. Barna Imre fordítása alapján a válaszadók majdnem 40%-a a „szókimondó" jelzővel jellemezné Holden Caulfieldet, de szerepelt még többek között a „laza" (19,6%), a „vicces/humoros" (11,76%) és a „lázadó" (9,8%) jelző is. A kitöltők 41%-a a megfelelő opció megjelölésével helyesen határozta meg a fordítás korát (5-10 évvel keletkezett korábban a válaszadók jelenéhez képest), azonban majdnem 20%-a a kitöltőknek 20, sőt: 30 évnél is régebbinek gondolta Barna fordítását. A Gyepes Judit fordításával kapcsolatos kérdésekre válaszolókhoz hasonlóan ebben a kontrollcsoportban is a kitöltők 80%-a egyértelműen a középiskolás korosztály számára ajánlaná a regényt, illetve 15,68% gondolta úgy, hogy Salinger regénye a középiskolások mellett a felnőtt korosztály számára is megfelelő olvasmány. A művet – az előző kontrollcsoporthoz hasonlóan – egyetlen kitöltő sem ismerte fel.

3. táblázat: *A Barna Imre fordításával (2015) kapcsolatos kérdések és válaszok (51 kitöltő)*

1.	*Beszédstílusa alapján mennyi idős lehet az egyes szám első személyű elbeszélő?*		
	legtöbb válasz	kb.20 éves	25,49%
	pontos vagy megközelítőleg pontos válasz	16-19 éves	35,29%
	túl tág időintervallum és / vagy téves meghatározás	pl. 50 éves	39,21%

2.	*Véleménye szerint milyen személyiség lehet az egyes szám első személyű beszélő?*	
	szókimondó	39,21%
	laza	19,6%
	vicces / humoros	11,76%
	lázadó	9,8%
3.	*Mit gondol, mikor keletkezhetett a fenti fordítás?*	
	5-10 évvel ezelőtt	41%
	10-20 évvel ezelőtt	39,21%
	20-30 évvel ezelőtt	11,76%
	több mint 30 évvel ezelőtt	7,84%
4.	*A nyelvezet alapján milyen korosztálynak ajánlaná a regényt? (gyermek, középiskolás, felnőtt)*	
	csak középiskolásoknak	80,39%
	középiskolásoknak és felnőtteknek	15,68%
	csak felnőtteknek	3,92%
	csak gyerekeknek	0%
5.	*Felismerte-e Ön, hogy melyik regényből származik a részlet?*	
	igen	0%
	nem	100%

A két fordítás összehasonlításában 57 kitöltő vett részt. Fontosnak tartom újra hangsúlyozni, hogy sem a fordítók neve, sem pedig az eredeti mű vagy a fordítások címe nem szerepelt egyik kérdőíven sem, az egyes fordításokat „A" és „B" betűk jelölték. Az összehasonlítással foglalkozó kitöltők mintegy 90%-a helyesen ítélte meg, hogy Gyepes Judit fordítása keletkezett korábban. A második kérdésre adott válasz azonban azt a meglepő eredményt erősítette meg, amely az első kontrollcsoportnál megjelent: a vizsgálatban részt vevők csaknem fele mindössze 5-10 év különbséget feltételezett a két fordítás keletkezése között, és további 36,84% is a valós 51 helyett csupán 10-20 évet. A kitöltők mindössze 3,5%-a gondolta úgy, hogy a két fordítás között több mint 30 év telt el. A vizsgálat legelgondolkodtatóbb tanulságát azonban a harmadik és a negyedik kérdésre adott válaszok eredményezték: a kitöltők 71,92%-a Gyepes Judit fordításában olvasná szívesebben a művet, az indoklások alapján azért, mert az „szebb", „finomabb", „kellemesebb". Ezzel együtt a Barna Imre fordítását preferálók jól ráéreztek arra, hogy melyek a később keletkezett szövegnek a

fordítást értékelők által is pozitívumként megjelölt ismérvei: „könnyebb / egyszerűbb értelmezni”, „szókimondóbb”, „modernebb”, „természetesebb”.

4. táblázat: *A két fordítás összehasonlítása – kérdések és válaszok (57 kitöltő)*

1.	*Ön szerint melyik fordítás a régebbi (melyik keletkezett időben korábban)? Kérem, válaszát a megfelelő betű bekarikázásával jelölje!*	
	„A” jelű fordítás – Barna (2015)	10,52%
	„B” jelű fordítás – Gyepes (1964)	89,47%
2.	*Véleménye szerint mennyi idő telt el a két fordítás keletkezése között?*	
	maximum 5-10 év	49,12%
	kb.10-20 év	36,84%
	kb.20-30 év	10,52%
	több mint 30 év	3,5%
3-4.	*Melyik fordításban olvasná szívesebben a művet? Válaszát a megfelelő betű bekarikázásával jelölje! / Kérem, indokolja röviden a fenti (3.) kérdésre adott válaszát!*	
	„A” jelű fordítás – Barna (2015)	28,07% „könnyebb értelmezni” „egyszerűbb értelmezni” „szókimondóbb” „modernebb” „természetesebb”
	„B” jelű fordítás – Gyepes (1964)	71,92% „szebb” „finomabb / kellemesebb / ízlésesebb szóhasználat” „az A túl durva”
5.	*Felismerte-e a fordítások alapján, hogy melyik regényről van szó?*	
	igen	0%
	nem	100%

6. A kutatási kérdések megválaszolása, következtetések

A jelen tanulmányban bemutatott vizsgálat során összesen négy kutatási kérdésre kerestem a választ, ezek közül kettőt a kutatási célok felől fogalmaztam meg, két további kérdés pedig a vizsgálat folyamán merült fel.

A kutatási kérdések, amelyek a vizsgálat elvégzését motiválták, a következők voltak: (1) Salinger regényének magyar fordításai között az olvasók is akkora különbséget tapasztalnak-e, mint amilyen mértékű minőségi különbségre a fordításokat értékelők rámutattak, illetve (2) a hatásvizsgálat eredményei megerősítik-e a szakmai közösség azon értékelését, amely szerint az újrafordítás a jobb. Ami az első kutatási kérdést illeti, az eredmények azt mutatják, hogy a kérdőív kitöltőinek válaszai szerint nincs akkora minőségbeli különbség a két fordítás között: a Gyepes Judit és Barna Imre fordításával foglalkozó két kontrollcsoportban közel azonos volt azok aránya, akik a fordítások alapján helyesen ítélték meg a főszereplő életkorát, ugyanígy közel azonos arányban gondolták úgy mindkét csoport tagjai, hogy a regény elsősorban a középiskolás korosztálynak szól. Mind a Gyepes, mind pedig a Barna fordításával foglalkozók a megfelelő jelzőkkel illették a főszereplő karakterét az általa képviselt beszédstílus alapján – jóllehet Barna Imre fordításában egy elsősorban szókimondó személyiség jelent meg a vizsgálatban résztvevők előtt, és valóban talán ez a jelző írja le a legmegfelelőbben a Salinger-regény főszereplőjének személyiségét. Ugyanez a jelző a Gyepes Judit fordításával foglalkozók körében mindössze 8,33%-ban szerepelt. Az azonban, hogy Holden Caulfield korát, személyiségjegyeit, illetve a regény célközönségének életkorát közel ugyanolyan arányban ítélték meg helyesen a két kontrollcsoport kitöltői, annak a bizonyítéka, hogy mindkét fordítás sikeresen betöltötte a kommunikatív célt, vagyis eljuttatta a meghatározott olvasóközönség számára az információtartalmat. A második kutatási kérdést tekintve az eredmények alapján elmondható, hogy az olvasóközönség véleménye a jelen vizsgálat szerint szembemegy a szakmai közösség ítéletével, hiszen a fordításokat összehasonlítók több mint 70%-a a korábbi fordításban olvasná szívesebben a regényt. Emellett a vizsgálat során arra is fény derült, hogy a kitöltők közel sem találták annyira elavultnak a *Zabhegyező* szövegét, mint amilyennek a Gyepes fordítását bíráló kritikák: a válaszadók mintegy 85%-a fiatalabbnak vagy jóval fiatalabbnak ítélte meg a fordítást, ezzel párhuzamosan Barna Imre fordítását a kitöltők 60%-a régebbinek gondolta, a két fordítást összehasonlítóknak pedig csupán 3,5%-a vélte úgy, hogy a fordítások keletkezése között több mint 30 év telt el, 50% maximum 10 évnyi különbséget feltételezett.

Ehhez az eredményhez kapcsolódik a harmadik kutatási kérdés megválaszolása, vagyis hogy az elfogadhatóság normáját követő fordítói viselkedés eredményeként keletkezett fordítás minden esetben találkozik-e a befogadók által képviselt elvárási normákkal. A vizsgálat tanulsága az, hogy szükség van a befogadók csoportján belül a differenciálásra, hiszen irodalmi művek esetén más szempontok szerint fogalmazza meg az elvárásait egy szakmai közösség, amely a fordítást az eredeti művel összehasonlítva olvassa és értékeli, és más szempontjai vannak a potenciális olvasóközönségnek, amelynek elsődleges célja feltételezhetően a műélvezet. A negyedik kutatási kérdés az volt, hogy az eredmények igazolják-e az újrafordítási hipotézist, ha a hipotézisben megjelenő „közelség" fogalmát a dinamikus ekvivalencia terminusa alapján értelmezzük. A bemutatott vizsgálat nem támasztja alá egyértelműen a hipotézist, mert Nida definíciója szerint mindkét

fordítás az eredeti ekvivalensének tekinthető, hiszen a kutatás eredményei alapján a forrásnyelvi műhöz hűen közvetítették az üzenetet, és bár igaz, hogy Barna fordításának nyelvezetével kapcsolatban jelent meg a „természetes" jelző, nem biztos, hogy Gyepes Judit fordításában a regény nem tudná ugyanazt a befogadói választ kiváltani, mint a forrásnyelvi eredeti a forráskultúra befogadóiból.

7. A vizsgálat korlátai

A kutatásnak természetesen vannak korlátai. Egy rövid részlet alapján nem lehet megítélni egy teljes fordítást, és a befogadók olvasói szocializáltsága is nagy mértékben befolyásolja azt, hogy egy fordítással (vagy egy bármilyen szöveggel) szemben milyen elvárásokat fogalmaznak meg. Gimnáziumi tanárként tisztában vagyok vele, hogy sok középiskolás rendelkezik egy prekoncepcióval az irodalmi művek nyelvi megformáltságára vonatkozóan (vagyis hogy az „szép", illetve annak kell lennie), és fenntartásokkal fogad olyan irodalmi szövegeket, amelyek nyelvi jellemzőik alapján nem felelnek meg ennek az elvárásnak. Ezzel együtt azonban a vizsgálat tanulsága az, hogy nem kell feltétlenül lemondani a korábbi fordításokról csak azért, mert idővel újabbak is születnek.

Irodalom

Baldick, C. 2001. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms.* New York: Oxford University Press.

Baldick, C. 2015. *The Oxford Dictionary of Literary Terms.* New York: Oxford University Press.

Bárdos L., Szabó B.I., Vasy G. 1996. *Irodalmi fogalmak kislexikona.* Budapest: Korona Kiadó.

Berman, A. 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* Vol. 4. 1–7. https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596

Bode, M. 2017. *Textanalyse und Interpretation zu Jerome David Salinger The Catcher in the Rye.* Hollfeld: Bange Verlag GmbH.

Chesterman, A. 1993. From „Is" to „Ought": Laws, Norms and Strategies in Translation Studeis. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–20.

Costello, D.P. 1963. The Language of The Catcher in the Rye. In: Grünwald, H.A. (ed.) Salinger. A Critical and Personal Portrait. New York: Pocket Book. 294–305.

Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Károly K., Csiborné Horváth A., Engel I., Van Waarden F. 2022. A makrostruktúra újrateremtése műfordításban: esettanulmány Salinger *The Catcher in the Rye* című művének két magyar fordításáról. *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 41–81.

Koroknai Zs. 1964. J.D. Salinger: Zabhegyező. *Kortárs* 8. évf. 9. szám. 1509–1510.

Nemeskürty I. 1964. Zabhegyező? *Új írás* 4.évf. 8. szám. 991–992.

Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating.* Leiden: Brill.

Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semantics.

Internetes hivatkozások

Pálos M. 2015. Megmondjuk, miért hülyeség a Zabhegyező. https://www.origo.hu/kultura/20150506-megmondjuk-miert-hulyeseg-a-zabhegyezo.html (utolsó letöltés: 2022. 08. 29.)
Totth B. 2015. Fogós kérdés. https://magyarnarancs.hu/konyv/fogos-kerdes-95666 (utolsó letöltés: 2022. 08. 29.)

Források

Salinger, J.D. 1951/2010. *The Catcher in the Rye*. London: Penguin Books Ltd.
Salinger, J.D. 1964/1999. *Zabhegyező*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Fordította: Gyepes Judit.
Salinger, J.D. 2015/2018. *Rozsban a fogó*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Fordította: Barna Imre.

FÜGGELÉK

A kérdőíveken szerepeltetett szövegrészletek

1. kontrollcsoport	**2. kontrollcsoport**
Gyepes Judit fordítása (1964)	**Barna Imre fordítása (2015)**
„Egyébként december volt meg minden, az emberre ráfagyott a gatya, főleg annak a hülye dombnak a tetején. Csak lóden volt rajtam, se kesztyű, se semmi más. Előző héten valaki megléptette a teveszőr kabátomat, egyenesen a szobámból, a bundakesztyűmmel a zsebben, meg minden. Tele volt ez a Pencey link alakokkal. (…) Egyébként ott álltam a mellett a hülye ágyú mellett, és majd lefagyott a seggem. Tulajdonképpen nem is nagyon figyeltem a meccset, csak azért ácsorogtam ott, mert szerettem volna valami búcsúfélét érezni.”	„Na, szóval december volt meg minden, és olyan hideg, pláne azon a rohadt dombtetőn, hogy beszarás. Csak anorákban voltam, kesztyű, minden nélkül. A teveszőr kabátomat, a bélelt kesztyűmmel a zsebében, a szobámból lopta ki valaki épp az előző héten. Teli van bugásokkal a Pencey. (…) Szóval, csak álltam a mellett a hülye ágyú mellett, onnan fentről néztem a meccset, és befagyott a seggem. Vagy hát nem is annyira a meccset néztem. Inkább a búcsúzkodás miatt tököltem én ott.”

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 34–57.

Kérdőíves felmérés a fordítói, a lektori és az utószerkesztői kompetencia megítéléséről a fordítóiparban

Sulyok Kamilla
ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: sulyok.kamilla@gmail.com
https://orcid.org/0009-0008-9212-8832

Absztrakt: Napjainkban a gépi fordítás a fordítóipar egyre megkerülhetetlenebb tényezője, kutatási témaként éppúgy, mint fordításoktatói kihívásként. Kevés szó esik azonban arról, hogyan vélekednek a fordítóipari szereplők a fordítási, az utószerkesztési és a lektorálási kompetencia viszonyáról. A szakmai közösséget megcélzó kérdőíves felmérésemmel ezt az űrt igyekeztem betölteni. Az eredményekből kiderült, hogy a fordítóipari szereplők véleménye sok tekintetben egységes képet alkot: bizakodók a fordítói szakma jövőjét illetően; úgy gondolják, hogy a sikeres utószerkesztéshez és a sikeres lektoráláshoz egyaránt szükséges fordítási kompetencia; az utószerkesztési kompetenciát a fordítási és/vagy a lektorálási kompetenciával részben átfedésben lévő, de önálló alkompetenciákkal bíró kompetenciának vélik, ám nincs egységes képük arról, milyen alkompetenciák tartozhatnak hozzá. Kutatásom rámutat arra is, hogy a gépi fordítás legjellemzőbb felhasználási módja a fogalmak, szegmensek tisztázása. Nem ritka azonban a fordításra kapott megbízás fordítómotor segítségével történő feldolgozása, utószerkesztése sem.

Kulcsszavak: fordítói kompetencia, utószerkesztői kompetencia, lektori kompetencia, gépi fordítás, fordítóipar

1. Bevezetés

Az embernek évezredes igénye, hogy megértsék. Kommunikálandó üzenetének megértetésére vágyik a profitnövekedést remélő, új ország felé terjeszkedő gazdag cégvezető, aki reklámkampányát fordíttatja egy általa nem beszélt nyelvre; az orvosi ellátásra szoruló menekült, aki otthonától elszakadva, idegen helyen, idegen kultúrában szorul olykor akár életmentő segítségre; de még a fontos társadalmi ügyet képviselő, idegen nyelven pályázatot beadni kényszerülő nonprofit egyesület is, amelynek megítélése és pályázati erőforrásai függhetnek attól, hogy szakszerű-

Hivatkozás: Sulyok K. 2023. Kérdőíves felmérés a fordítói, a lektori és az utószerkesztői kompetencia megítéléséről a fordítóiparban. *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 34–57.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.3

en lefordított pályázati anyagot nyújt-e be. Közös cél vezérli őket, mégpedig az, hogy üzenetüket eljuttassák a befogadó félhez. De nemcsak ez a közös bennük, hanem elmondható róluk az is, hogy nyelvi közvetítő segítségére szorulnak. Nem mindegy ugyanakkor, milyen kompetenciákkal rendelkezik a segítő szakember, hiszen a fordítóirodai gyakorlatban is előfordul, hogy egy-egy projekttel kapcsolatban az ügyfélnek minőségbeli kifogásai akadnak.

Ahhoz azonban, hogy piacképes kompetenciákkal bíró fordítóhallgatók kerüljenek ki a fordítóképzésből, a képzőintézmények szükségszerűen fejleszteni kötelesek a hozzájuk jelentkező hallgatók kompetenciáit. Ennek a sikeres, a tőlük elvárható színvonalon történő megvalósításához elengedhetetlen, hogy tisztában legyenek azzal, milyen alkompetenciákkal szükséges rendelkeznie a fordítónak, a lektornak vagy az utószerkesztőnek a professzionális munkavégzéshez (Robin 2017). Ma már nem elég fordítói és lektori kompetenciákkal útra engedni a leendő szakembereket, a gépi fordítás elterjedése révén napról napra egyre inkább szükségesnek mutatkozik az utószerkesztési ismeretek elsajátítása is (lásd például EMT 2022). Hasonló felismerésre, de legalábbis a gépi fordítómotorok hatékonyságnövelő mivoltára juthat egy-egy hallgató is, ugyanis nem példa nélküli, hogy nem csupán a házi feladatként benyújtott fordítások, hanem a képzési követelmények teljesítéseként végzett szakdolgozati fordítás helyett is valójában utószerkesztést adnak be (Robin és Eszenyi 2022).

Az elmúlt évtizedekben számos fordítói (pl. PACTE 2003, Göpferich 2009, EMT 2022), lektori (pl. Hansen 2008, Horváth 2009, Robert et al. 2017, Robin 2018, 2022) és utószerkesztői (pl. Nitzke et al. 2019, Robert, Ureel és Schrijver 2022) kompetenciamodell látott napvilágot. A lektorálástudományi szakirodalomban nem egy példa akad a területre vonatkozó empirikus kutatásra, kevés információnk van azonban a fentnevezett kompetenciák viszonyáról. Vajon hogyan vélekedik ebben a kérdésben ma a szakma, a gyakorló fordítótól a fordítóirodai projektmenedzserig? Szükségesnek tartják-e a szakma művelői a fordítási kompetencia meglétét a sikeres lektoráláshoz vagy éppen a sikeres utószerkesztéshez? Milyen esetekben vetik be a szakemberek a gépi fordítást? A jelen kutatásban ezt a kérdéskört igyekszem körbejárni.

2. Az utószerkesztés helye a fordítástudományban

2.1. Az utószerkesztő tevékenysége és az utószerkesztés fogadtatása

A kezdeti, szabályalapú gépi fordítást az 1980-as években megjelent, a korábbi fordítások felhasználásán alapuló példaalapú és statisztikai gépi fordítási módszerek követték. Yang (2018), aki megemlíti a hibrid módszerekkel való kísérletezéseket is, rámutat, hogy az igazi áttörést a 2014-ben megjelent módszer, a neurális gépi fordítás (NMT), majd a transzformer modell megjelenése jelentette. Különösképpen hasznosnak bizonyult az NMT megjelenése a komplexebb morfológiájú

nyelvek, így a magyar nyelv esetében (Lesznyák 2019). Azt illetően azonban még nincs konszenzus a szakmában, hogy az utószerkesztés a fordításhoz vagy a lektoráláshoz áll-e közelebb. Szlávik (2022) a tevékenységek mibenlétét összehasonlítva, Horváth (2009) a fordítói és a lektori tevékenységet összevető táblázatát alapul véve és az utószerkesztési tevékenységekkel kiegészítve (1. táblázat) arra a megállapításra jut, hogy „minél gyengébb minőségű a nyers gépi fordítás, annál inkább megjelennek a fordításra jellemző tulajdonságok az utószerkesztésben, továbbá minél jobb minőségű a nyers gépi fordítás, annál inkább a lektorálás jellemzői dominálhatnak" (Szlávik 2022: 100). A táblázatból jól kirajzolódik, hogy az utószerkesztés egyes vonásaiban a fordításhoz (pl. szövegalkotás), más vonásaiban azonban a lektoráláshoz (pl. idegen gondolkodásmód és stílus átvétele) áll közelebb; emellett akad nem egy olyan vonás is, amelyben az utószerkesztői tevékenység mintegy ötvözi a két szerepkört (pl. lokális *és* globális stratégia, a célnyelvi *és* a forrásnyelvi szöveg mint kiindulópont megjelenése).

1. táblázat*: A fordító, a lektor és az utószerkesztő tevékenységének különbségei (Szlávik 2022:99, Horváth 2011 alapján)*

	Fordító	**Lektor**	**Utószerkesztő**
Kiindulópont	Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg Forrásnyelvi szöveg
Fő tevékenység	szövegalkotás; ekvivalencia-teremtés	szövegértékelés; ekvivalencia-ellenőrzés	ekvivalenciaellenőrzés; ekvivalenciateremtés; szövegalkotás
Stratégia	lokális (mondatról mondatra); alulról felfelé; mikroszint	globális (teljes szöveg); fentről lefelé; makroszint	lokális és globális; mikro- és makroszint
Az ellenőrzés módja	önellenőrzés; elnéző, megbocsátó, hibavakság	más ellenőrzése; idegen gondolkodásmód és stílus átvétele; saját szemlélet és/vagy nyelvhasználat erőltetése	géppel előállított szöveg ellenőrzése; idegen gondolkodásmód és stílus átvétele (de részben önellenőrzés, hibavakság); saját szemlélet és/vagy nyelvhasználat erőltetése
Ki végzi?	Fordító	Lektor/Fordító	Fordító

Az utószerkesztést a fordítási folyamathoz közelebb állónak vélő do Carmo és Moorkens (2020) amellett érvel, hogy a gépi fordítás javaslatai a fordítómemória, a terminológiai adatbázis és a konkordancia – mint a fordítást segítő eszközök – sorát bővítik, és ezáltal a gépi fordítás mintegy újabb bajtársul szegődik a fordító mellé. Hasonló álláspontot fogalmazott meg Teixeira (2020) is, aki az utószerkesz-

tést a fordítómemóriák használatával állítja párhuzamba. Do Carmo és Moorkens (2020) rámutat emellett arra is, hogy az utószerkesztés megjelenése még inkább szükségessé teszi a fordítók specializálódását/szakosodását, és hogy számos tanulmány a fordítók utószerkesztéssel szembeni ellenállásáról számol be vagy azt feltételezi.

Mára elfogadottá vált az utószerkesztés (do Carmo és Moorkens 2020, Hunnect 2021), sőt egyenesen a fordítási folyamat és a fordítóipari gyakorlat szerves része lett (Nitzke et al. 2019, Hunnect 2021, ELIS 2023), ennek következtében a képzőintézmények is egyre nagyobb számban teszik képzésük részévé (do Carmo és Moorkens 2020, Robin és Eszenyi 2022, EMT 2022), noha szakmai berkekben vannak ellenzői is. Lesznyák (2019) kutatásából az is kiderül, hogy még az egyazon intézmény – az Európai Bizottság magyar nyelvi osztálya – szövegeinek fordítását végző 38 megkérdezett fordító között sincs egységes vélemény a gépi fordítás javaslatainak használhatóságát illetően.

2.2. Az utószerkesztés meghatározó tényezői

Fontos mindemellett megemlítenünk, hogy az utószerkesztés felveti a pénz, az idő és a minőség viszonyának kérdését is. A fordítási szolgáltatásokat szabályozó ISO szabvány (18587: 2017) is a hatékonyság növelését és a szűkebb időkeretet említi mint az utószerkesztést motiváló tényezőket, illetve felgyorsult világunkban magáról a fordításról is elmondható, hogy „napjainkban egyre elterjedtebb a gazdasági–piaci szemléletű minőségértékelés, amelyben a célnyelvi szöveg minősége mellett a fordítási folyamat gazdaságossága és hatékonysága is fontos szerepet játszik” (Mohácsi-Gorove 2014: 34).

Az utószerkesztés hatékonyságát ugyanakkor jelentősen befolyásolja a gépi fordítási javaslat minősége: ahhoz, hogy utószerkesztésre alkalmas legyen az adott szegmens, fontos szempont, hogy csak egyes pontokon, ne pedig sok helyen vagy nagy mértékben térjen el a forrásnyelvi szegmenstől (do Carmo és Moorkens 2020). Ellenkező esetben a leghatékonyabb döntés, amelyet a szakember meghozhat, az a javaslat törlése és a szegmens újrafordítása (do Carmo és Moorkens 2020, Lesznyák 2019). A törlésnek megvan ugyanakkor az az előnye is, hogy így fordítási kompetenciáját kényszerül aktiválni az utószerkesztő, és ezáltal a teljes szegmenst megalkotja fejben (do Carmo és Moorkens 2020). Jellemző, hogy a törlés révén néhány szót újra kell gépelni, ami nem feltétlenül baj, mert bár a DGT egyes fordítói többek között abban látják az utószerkesztés előnyét, hogy nem kell annyit gépelniük, mások a kognitív fordítási folyamat részének tekintik, ezáltal jobban a sajátjuknak érezhetik a szöveget. Ez azért is üdvös, mert okkal remélhetjük, hogy a szöveget behatóbban ismerő szakember (Lesznyák 2019) – legyen az fordító, lektor vagy utószerkesztő – jobb minőségű végeredményt produkál.

Az idő ugyancsak fontos szerepet tölt be az utószerkesztési megbízások esetében (Kóbor 2023), hiszen nem csupán a határidő rövidsége meghatározó tényező, de ahhoz, hogy az utószerkesztés hatékony munkafolyamat legyen, az utószerkesz-

tőnek gyorsan el kell tudnia dönteni, hogy felhasználja-e a gépi fordítási javaslatot. A gyors döntéshozás révén egyébként az utószerkesztés a lektoráláshoz áll közelebb (do Carmo és Moorkens 2020), valamint a gépi fordítási javaslatok elolvasása és az esetleges törlések miatt általánosságban elmondható, hogy a lektoráláshoz hasonlóan több olvasással jár, mint írással (ibid.). Megfelelő utószerkesztési kompetencia híján tehát az utószerkesztés egyenesen kontraproduktív is lehet, nem csak a minőséget, hanem az időt tekintve is, hiszen rossz minőségű utószerkesztési javaslatok esetében a nem megfelelő kompetenciákkal rendelkező szakember esetleg nem hozza meg kellően gyorsan azt a döntést, hogy törli a szegmenst, és újrafordítja, ami a munkafolyamat hatékonyságának csorbulását eredményezheti.

Mindezzel számos új kutatási terület és kérdés kínálkozik a fordítástudomány számára, noha do Carmo és Moorkens (2020) rámutat az utószerkesztés kutatásának nehézségére, kiemelve, hogy a gépi fordítómotorok által létrehozott hibák reprodukálását számos tényező befolyásolja, kezdve az alkalmazott nyelvpártól a használt fordítómotorig. A DGT és az ELTE közös kutatócsoportja valódi fordítási projektek kiértékelésével folyamatban lévő kutatásában például azt vizsgálja, hogy szükség van-e az utószerkesztett gépi fordítás lektorálására (Robin et al. 2023). Nitzke (2023) pedig döntési fa modelljét frissíti aktuális kutatásainak eredményeként. Azonban – amint arra Lesznyák (2019) is felhívja a figyelmet –, a gyakorló szakemberek utószerkesztésről alkotott véleménye jelenleg kevéssé kutatott területnek számít. Két viszonylag friss kutatást mégis fontos megemlítenünk: a Hunnect 2021-ben a hazai szakmai közönség gépifordítás-használati szokásait mérte fel, a nemzetközi színtéren pedig az ELIS 2022-es tapasztalatokra és 2023-as elvárásokra vonatkozó kutatása említésre méltó.

2.3. Korábbi felmérések

A Hunnect Kft. 2021-es felmérésében a gépi fordítás és a gépi fordítások utószerkesztésének elfogadottságát és elterjedtségét vizsgálta. A hazai viszonyokat vizsgáló kutatásból kiderül, hogy a válaszadók 15%-a nincs tisztában a használt gépi fordítási találatok eredetével és, hogy az utószerkesztés a hazai szakmai közösség számára a fordításnál és a lektorálásnál egyaránt kevésbé vonzó feladat, amelynek előnyét főleg a munka felgyorsításában és a gondolkodás elindításában látják, hátrányaként pedig jellemzően a minőséget és a gép által vétett hibák tipológiáját tartják számon; ezért jelentős részük „egy munkaigényes lektorálással egyenértékű feladatnak látja az utószerkesztést". A felmérésből az is kiderül, hogy meglepő módon a válaszadók legalább 13%-a elhagyná a fordítói pályát, amennyiben csak utószerkesztési megbízásokra számíthatna a jövőben. Ha ezt párhuzamba állítjuk a fordítandó szövegek iránti növekvő igénnyel, mindez egyben azt is jelenti – amint arra maguk a szerzők is felhívják a figyelmet –, hogy nagy szükség lesz az utánpótlásra.

Az EUATC (European Union of Associations of Translation Companies) szervezet 2013-ban indította útjára az ELIS (European Language Industry Survey) éves nemzetközi felmérést, amelyet már csak mérete miatt is meg kell említenünk, hi-

szen az ELIS 2023 eredményei 1164 kitöltő válaszain alapulnak, ebből 636 kitöltő szabadúszó fordító. Az átfogó kérdőív kérdései nem csupán a szabadúszó fordítók helyzetére terjednek ki és véleményét hivatottak felmérni, hanem általában véve a piaci trendeket, elvárásokat, aggodalmakat és kihívásokat vizsgálják. Az utószerkesztés továbbra is a fordítóipar fő trendjei közé tartozik, hiszen az adatok alapján – akárcsak a 2021-es évre vonatkozó, 2022-ben közzétett felmérésben – az látszik kirajzolódni, hogy egyre több az utószerkesztési megbízás (és történik mindez a fordítás rovására). Érdekes ugyanakkor, hogy az utószerkesztési megbízások okozta stressz nem nőtt jelentősen a korábbi felméréshez képest. Itt ugyancsak megjelenik az árazás kérdése, lévén hogy a megbízásaik árazásával elégedetlen szabadúszó fordítók egy része az utószerkesztés térnyerését látja az elégedetlensége forrásának. A kutatásból kiderül, hogy ez egyben azt is jelenti, hogy nagyobb mennyiségű, ám kevésbé érdekes megbízást vállalnak el, ami nyilvánvalóan megnehezíti a megfelelő munka–magánélet egyensúly elérését és az élethosszig tartó tanulás megvalósítását. Érdekességként megemlítendő még, hogy a mesterséges intelligencia inkább kihívásként, mint új lehetőségek megtestesítőjeként jelenik meg, ami a szerzők szerint – és ezzel egyet kell értenünk – fakadhat abból, hogy a ChatGPT és a hasonló, mesterséges intelligencián alapuló alkalmazások nem feltétlenül pozitív kontextusban jellenek meg a fórumokon és a médiában.

3. A kutatás ismertetése

Feltáró kutatásomban online kérdőívet alkalmaztam, amellyel elsődlegesen arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a fordítóipari szereplők hogyan vélekednek a fordítói, a lektori és az utószerkesztői kompetenciáról és azok viszonyáról. A kérdőív összeállítását követően annak hangos gondolkodtatás útján történő validálására került sor (lásd Eszenyi 2022)[1]. A szakmai közönség körében végzett kérdőíves kutatásban az adatközlők önkéntes és anonim módon vettek részt. Az összesen 19 kérdésből álló kérdőív kitöltése körülbelül 15 percet vett igénybe. A könnyebb feldolgozhatóság érdekében az adatok begyűjtését azok Excel-fájlokba rendezése, összesítése és elemzése követte.

3.1. Résztvevők

Minthogy kutatásom célközönségét a szakmai közösség (gyakorló szakemberek, fordítóipari szakemberek, hallgatók, oktatók, kutatók) tagjai alkották, a kérdőíves felmérésben való részvételről szóló felhívást a Szabadúszó Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (SZOFT) Facebook-csoportjában, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék alumni levelezőlistáján, valamint a Fordítók és tolmácsok szakmai cso-

[1] Ezúton is köszönöm a segítséget a kérdőív validálásában segédkező kollégáimnak.

portja nevű facebookos szakmai közösségben tettem közzé. Összesen 115 fő töltötte ki a kérdőívet, és vett részt a kutatásban, így a remélt 100 fős kitöltési célt nem csupán elérni, meghaladni is sikerült.

Minthogy a Facebook-csoportok esetében az algoritmus és a csoporttagok változó mértékű aktivitása révén nehéz biztosan megállapítani az így ténylegesen elérhető közönség létszámát, valamint a tényleges válaszadási arányt, viszonyítási alapként egy korábbi kutatás említhető meg. A Hunnect (2021) kutatásában 150 fő vett részt, így a hasonló közönséget célzó felméréssel összevetve megállapítható, hogy a kutatásom a maga 115 kitöltőjével hasonlóan jelentősnek mondható.

3.2. A felmérés kérdései

Az összesen 19 kérdésből álló kérdőívben (ld. Függelék) egyaránt szerepelt feleletválasztós, többszörös válaszadási lehetőséget biztosító és röviden kifejthető nyílt kérdés is (Eszenyi 2022).

A kérdőív első fele (1–11. kérdés) az általános demográfiai adatokra koncentrált (kor, nem, végzettség), azon belül is a 3–8. kérdés a válaszadó fordítóiparban betöltött szerepét segített meghatározni, lehetőséget hagyva annak tisztázásra, ha a kitöltő egyszerre vesz részt például gyakorló szakemberként és oktatóként is a fordítóiparban. A következő három (9–11.) kérdés azt vizsgálja, hogy a kitöltő milyen gyakorisággal végzi a kutatásom középpontjában álló tevékenységeket: fordítást, utószerkesztést és lektorálást, tehát ezek a kérdések a kutatás résztvevőinek tapasztalatát hivatottak felmérni.

A kérdőív második fele (12–19. kérdés) a válaszadók szakmai kérdésekben elfoglalt álláspontjára koncentrál. A gépi fordításról szóló kutatások elengedhetetlen elemeként a 12. kérdéssel arra kerestem a választ, hogy a kérdőívet kitöltők szoktak-e gépi fordítómotort használni munkájuk során; ezzel szorosan összefügg a 13. kérdés, mely azt tisztázza (feleletválasztós és nyílt végű kérdés formájában), hogy kérdőívem kitöltői mely esetekben hívják segítségül valamelyik fordítómotort. Mivel kutatásom középpontjában a kompetencia áll, arra is kíváncsi voltam, hogy a különböző csoportok hogyan vélekednek a fordítási kompetencia és az utószerkesztési kompetencia, a fordítási kompetencia és a lektorálási kompetencia, valamint a lektorálási és az utószerkesztési kompetencia viszonyáról: szükséges-e fordítási kompetencia egyik (14. kérdés) és másik (15. kérdés) tevékenység sikeres megvalósításához; beszélhetünk-e külön utószerkesztői kompetenciáról (16. kérdés)? Arra is kíváncsi voltam, milyen kompetenciaelemeket tekintenek a kitöltők utószerkesztés-specifikus kompetenciának. A 17. kérdést ezért nyílt végű válaszlehetőség formájában, saját szavaikkal válaszolhatták meg. Végezetül többszörös válaszadási lehetőséget biztosító kérdéssel vizsgáltam, hogy a kérdőívem kitöltői szerint mely esetekben szükséges az utószerkesztett szöveget lektorálni (18. kérdés), és hogy vélekedésük szerint szükség lesz-e a jövőben fordítókra (19. kérdés).

A kérdőív korlátjának tekinthető, hogy nem kérdeztem rá a kitöltők nyelvkombinációjára mint a különböző kompetenciákról és viszonyukról alkotott vélemény

szempontjából irreleváns tényezőre, habár egyes nyelvkombinációk esetében jellemzőbb lehet az utószerkesztés. Hiányosságként említendő továbbá, hogy bár a kérdések között szerepel a válaszadók tapasztalatára vonatkozó kérdés (lásd a különböző tevékenységek gyakoriságára vonatkozó kérdéseket), az nem derült ki, hogy az egyes kitöltők pontosan hány év tapasztalattal rendelkeznek. Elképzelhető ugyanis, hogy a nagyobb tapasztalattal bíró szakemberek másként vélekednek egyes, a kutatásom tárgyát érintő kérdésekben.

3.3. Eredmények

Az alábbiakban ismertetem az online felmérés kérdéseire adott válaszokat, és megkísérlek következtetéseket levonni a kapott válaszokból.

Az első, a kitöltők korát vizsgáló kérdésből kirajzolódik, hogy a legfiatalabb kitöltő 23, a legidősebb 75 éves, valamint hogy a többség (79%) 26 és 50 év közötti.

A második kérdésre adott válaszokból kiderült, hogy a fordítói szakmában egyébként jellemző módon (Pym et al. 2012; ELIS 2023) a kérdőív kitöltői körében is a nők vannak nagyobb számban: a kitöltők 22,6%-a férfi, 77,4%-a nő.

A válaszadók fordítóiparban betöltött szerepét vizsgáló 3–8. kérdésből több érdekesség is kitűnik. A kitöltők 92,2%-a rendelkezik fordítói végzettséggel (80%) vagy folytat tanulmányokat (12,2%), csupán 7,8% (9 kitöltő) akad, aki úgy részese a fordítóiparnak valamilyen szerepkör(ök)ben, hogy nem rendelkezik szakirányú végzettséggel (ld. 7/1986. (VI. 26.) MM rendelet).

A 4–11. kérdés elemzésekor azokat a kitöltőket, akik tanulmányokat folytatnak, de nem dolgoznak gyakorló szakemberként, kizártam az elemzésből – hiszen tanulmányom célja a gyakorló szakemberek egyes kérdésekben foglalt álláspontjának felmérése volt –, akárcsak azokat, akik bár rendelkeznek végzettséggel, nem végeznek sem fordítást, sem utószerkesztést, sem lektorálást. Emiatt ezen elemzések esetén a teljes minta 103 főből áll. Gyakorló szakembernek számítottam ugyanakkor azokat a kitöltőket, akik tanulmányokat folytatnak *és* gyakorló szakemberként tevékenykednek. Ugyanezen elemzéshez nem számítottam külön kategóriának azokat a kitöltőket, akik gyakorló szakemberként és fordítóirodai munkatársként dolgoznak, ők mind a gyakorló szakember kategóriába lettek besorolva. A kérdőívet kitöltők körében a legnagyobb arányban (72,7%) az jellemző, hogy kizárólag gyakorló szakemberként dolgoznak. 22,6% van jelen a piacon egyszerre gyakorló szakemberként, oktatóként és/vagy kutatóként, míg 4,7% fordítóirodai munkatársként tevékenykedik.

1. ábra: *Válaszadói profilok*

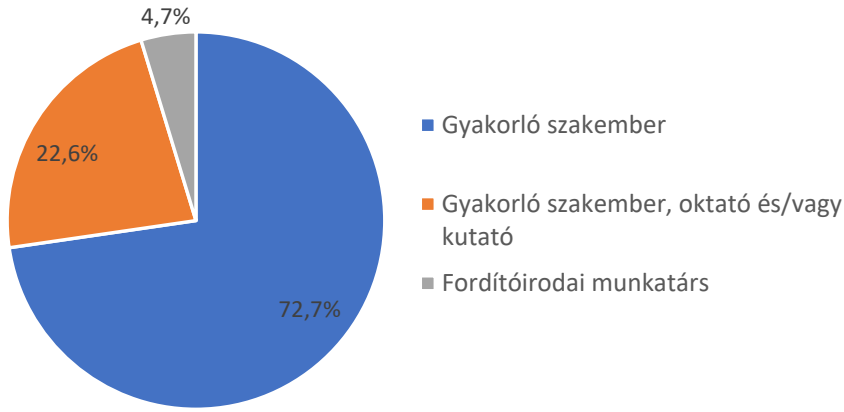

Homogenitást mutat azon kitöltők száma, akik oktatóként tevékenykednek, ugyanis mindazon 23 kitöltőről (21,5%), aki foglalkozik fordítás és/vagy tolmácsolás oktatásával, elmondható, hogy gyakorló szakemberként is részt vesz a fordítóipar életében, így elmondható, hogy a hazai képzések valóban gyakorlatorientáltak. Közülük hárman emellett kutatást is folytatnak, egy kitöltő pedig nem csupán gyakorló szakemberként és fordítóirodai munkatársként, de oktatóként és kutatóként is végzi munkáját. A válaszadói profilokból az is egyértelműen megállapítható, hogy azon szakemberek, akik kutatással foglalkoznak, nem feltétlenül oktatnak is, hiszen a hat (5,6%) kutatással foglalkozó kitöltő közül négyen (3,7%) foglalkoznak oktatással is. Megjegyzendő azonban, hogy a kérdőívet kitöltő, kutatással foglalkozó szakemberek elenyésző száma miatt ez az adat nem tekinthető reprezentatívnak, így messzemenő következtetések levonására nem alkalmas.

A kérdőív kitöltőinek tapasztalatára vonatkozó kérdésekre (9–11.) adott válaszok arról vallanak, hogy a gyakorló szakemberek körében a fordítás meglehetősen rendszeres tevékenységnek számít (83,5% végzi rendszeresen), az utószerkesztés és a lektorálás gyakorisági eloszlása azonban jóval egyenletesebb (lásd *2. táblázat*). Érdekesség, hogy az utószerkesztés a legtöbb kitöltő munkavégzésére nem jellemző (36,9%), noha alig nagyobb arányban, mint ahány esetben rendszeres (34,9%) munkavégzési forma.

Az adatokból látható, hogy bár az utószerkesztés egyre inkább jelen van a fordítóipar életében, a kérdőívet kitöltők körében a lektorálás (42,7%) még mindig rendszeresebb megbízási forma, mint az utószerkesztés (34,9%). Látható az is, hogy a lektorálást (42,7%) rendszeresen végzők jelentősen kisebb arányt tesznek ki, mint a fordítást (83,5%) rendszeresen végzők, ami arra enged következtetni, hogy nem minden fordító lektor (Robin 2015; Hansen 2009), noha az újabb kompetenciamodellek (pl. EMT 2022) szerint a fordítónak lektorálnia is tudnia kell. Ugyanez elmondható az utószerkesztés vonatkozásában is.

24 kitöltő (23,3%) esetén mondható el, hogy az utószerkesztés és a lektorálás gyakoriság szempontjából ellenpólust képvisel, tehát munkavégzésükre vagy nem jellemző az utószerkesztés, míg rendszeresen végeznek lektorálást (14 kitöltő), vagy nem jellemző a lektorálás, míg rendszeresen végeznek utószerkesztést (10 kitöltő). Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a lektorálás még mindig jellemzőbb munkavégzési forma, ami mögött talán a kitöltők preferenciája állhat, e tekintetben azonban csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, minthogy a kérdőív nem kérdezett rá arra, hogy az egyes válaszadók mely típusú munkát vállalnak szívesen, és melyek végzésétől tartózkodnak a három vizsgált munkatípus közül.

2. táblázat: *A különböző tevékenységek rendszeressége*

	Fordítás	**Utószerkesztés**	**Lektorálás**
Rendszeres	86 (83,5%)	36 (34,9%)	44 (42,7%)
Átlagos	12 (11,7%)	29 (28,2%)	24 (23,3%)
Nem jellemző	5 (4,8%)	38 (36,9%)	35 (34%)

A fentiekben említett 23, oktatóként és gyakorló szakemberként tevékenykedő válaszadó esetében ugyancsak említésre méltó, hogy milyen gyakorisággal végzik a különböző tevékenységeket: a 3. táblázatban jól látható, hogy rendszeresen (napi vagy heti szinten, 78,3%) vagy átlagos gyakorisággal (havi szinten, 21,7%) fordítanak, egyikükről sem elmondható, hogy havi 1-2 alkalomnál ritkábban végeznének fordítási megbízásokat. Az utószerkesztés kevésbé jellemző vonás, és ugyanakkora arányban (34,8%, 8 kitöltő) végzik rendszeresen, mint a lektorálást, noha nem elmondható, hogy jellemzően ugyanazok végeznének rendszeresen utószerkesztést és lektorálást is: ezen nyolc kitöltő közül csupán háromról elmondható, hogy mindkét tevékenységet rendszeresen végzi.

Az adatokból kitűnik az is, hogy az oktatóként és gyakorló szakemberként tevékenykedő kitöltők körében kisebb arányban (34,8%) jellemző a rendszeres lektorálás, mint a teljes minta esetében (42,7%).

3. táblázat: *A különböző tevékenységek rendszeressége a 23 kitöltő vonatkozásában*

	Fordítás	**Utószerkesztés**	**Lektorálás**
Rendszeres	18 (78,3%)	8 (34,8%)	8 (34,8%)
Átlagos	5 (21,7%)	8 (34,8%)	5 (21,7%)
Nem jellemző	0	7 (30,4%)	10 (43,5%)

Összességében tehát elmondható, hogy az adataink alapján okkal feltételezhetjük, hogy a Magyarországon elérhető tolmács- és fordítóképzések gyakorlat-orientáltak. Amennyiben egyébként is hasonló arányban mondható el az oktatókról, hogy gyakorló szakemberként is tevékenykednek, ráadásul a 3. táblázatban közöltekhez hasonló rendszerességgel, úgy elmondható, hogy az oktatókra a gyakorlati tudás jellemző.

Említésre méltó adatok rajzolódnak ki a gépifordítás-használati szokásokat illetően is. Az első erre vonatkozó kérdéssel azt vizsgáltam, hogy milyen rendszerességgel használnak a válaszadók gépi fordítómotort munkavégzésük során (2. ábra). A kérdőívet kitöltők 83,5%-a vallott arról, hogy valamilyen rendszerességgel használ fordítómotort: 36,5% rendszeresen használja, 47% alkalmanként. Csupán 16,5% adott a kérdésre nemleges választ. Az utószerkesztés és a gépi fordítás térnyerése ellenére a rendszeres felhasználók száma még mindig kisebb, mint a gépi fordítást alkalmanként igénybe vevőké.

Hasonló sorrend rajzolódott ki a Hunnect (2021) kutatásának azon kérdésére, hogy a kérdőívet kitöltők vettek-e már részt gépi fordítások utószerkesztésében: 28% rendszeresen, 41% alkalomadtán, 24% még nem, de nem zárkózik el és 7% még nem, de nem is szeretne; az ELIS (2023) felméréséből pedig az derül ki, hogy a gyakorló fordítók 28%-a használ fordítómotort.

2. ábra: *A gépi fordítómotor használatának gyakorisága*

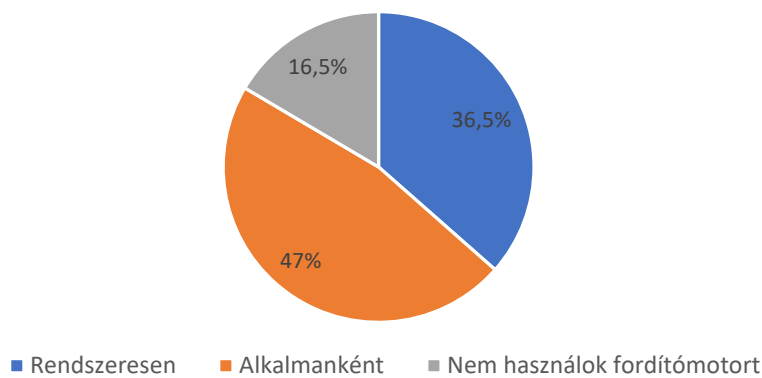

A gépifordítás-használatra vonatkozó kérdés, amellyel azt vizsgáltam, hogy a kérdőív kitöltői milyen esetekben használnak fordítómotort, többszörös választási lehetőséget engedett meg, így ennél a fenti 83,5%-ot kitevő 96 kitöltőre fejenként egynél több válasz jut, ám még így is feltűnő, hogy az erre a kérdésre válaszolók jelentős része (60,4%) arról vallott, hogy fogalmak, szegmensek tisztázására használja a fordítómotort, ami ezzel a legnépszerűbb felhasználási módnak minősül (lásd 3. ábra). A kitöltők legnagyobb arányban tehát arról vallottak, hogy a fordítómotor egyfajta tanácsadói funkciót lát el a munkavégzésük során, ami nem

igényel utószerkesztést. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy némiképp torzíthatja a képet, hogy a válaszadók esetleg nem szívesen vallják be, ha a fordításra kapott anyagot is utószerkesztik. 34,3% jelölte ez utóbbi lehetőséget, ami egybecseng a Hunnect (2021) felmérésének eredményével, ahol a fordítók közel 30%-a vallotta, hogy abban az esetben is használ gépi fordítást, ha erre a megbízó (fordítóiroda vagy közvetlen ügyfél) nem utasítja.

3. ábra: *Gépifordítómotor-használati módok*

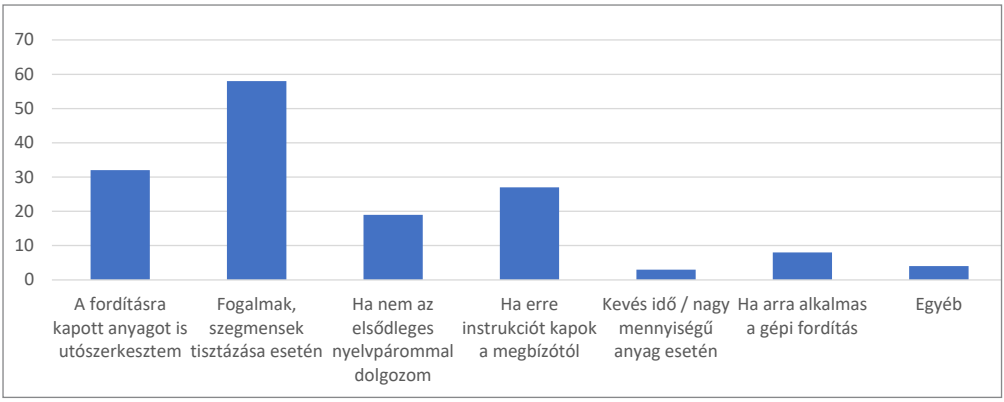

Azon 33 kitöltő közül, akik azt vallották, hogy a fordításra kapott anyagot is utószerkesztik, 23-an rendelkeznek fordító/tolmácsvégzettséggel, hárman nem, 7 kitöltőnek pedig folyamatban vannak a tanulmányai. Ez azt is jelenti, hogy az összes kitöltőre vetítve a végzettséggel rendelkezők 25%-a végez utószerkesztést olyankor is, ha fordításra kap anyagot. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy bár a kérdőív anonim volt, a kitöltők esetleg nem szívesen jelölték be ezt a választ, mindazonáltal ez egyaránt igaz lehet mind a három csoportra.

A korcsoportok tekintetében az mondható el, hogy míg a 30 évnél fiatalabbak 23,8%-a használja fogalmak és szegmensek tisztázására a gépi fordítást, az 50 évnél idősebbek 22,2%-a, a 30–50 éves korosztálynak pedig a 31,6%-a, tehát utóbbiakra jellemző leginkább.

A kompetenciák viszonyát vizsgáló kérdések közül a 14. és a 15. kérdésre adott válaszok tekintetében ugyancsak nagy homogenitást tapasztalunk (4. ábra): elmondható, hogy a megkérdezettek túlnyomórészt úgy gondolják, hogy a sikeres utószerkesztéshez és a sikeres lektoráláshoz egyaránt szükséges fordítói kompetencia. A 115 válaszadóból csupán 4 fő (3,5%) szerint nincs szükség fordítói kompetenciára a sikeres utószerkesztéshez, és 5 válaszadó (4,3%) szerint mondható el ugyanez a lektorálás esetében. Érdekesség azonban – és ez már a két kérdésre adott nemleges válaszok eltérő számából is egyértelműen kiviláglik –, hogy nem minden esetben elmondható, hogy aki szerint nincs szükség fordítási kompetenciára az egyik tevékenységhez, aszerint nincs szükség rá a másik tevékenységhez sem. Csupán 2 válaszadó volt, akik egységesen szükségtelennek gondolják ezen két

tevékenységhez a fordítási kompetencia meglétét, 5 kitöltő pedig vagy az egyik, vagy a másik tevékenység esetén nem gondolja szükségesnek; (az összesen 9 nemleges válasz 7 kitöltőhöz tartozik).

4. ábra: *A fordítási és az utószerkesztési kompetencia viszonya*

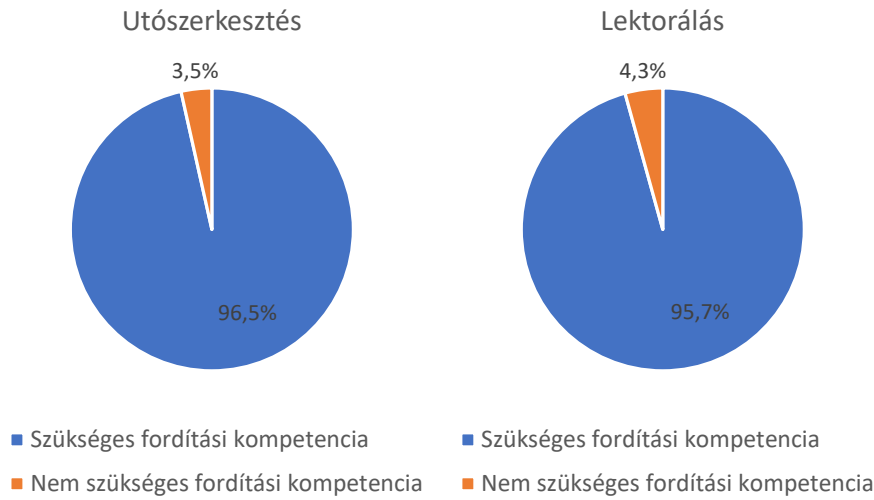

Az oktatóként is tevékenykedő szakemberek egységes képet mutatnak a kompetenciák viszonyáról alkotott vélemény vonatkozásában is, ami talán összefüggésben állhat azzal, hogy a megfelelő stratégiákat illetően folyamatos az egyeztetés a képzők és a képzőintézmények között (lásd Robin és Eszenyi 2022, Seidl-Péch 2023): a lektorálásról teljes összhangban úgy vélik, hogy szükséges hozzá fordítói kompetencia, míg az utószerkesztéshez 95,7%-uk véli szükségesnek.

Arra a kérdésre, hogy beszélhetünk-e külön utószerkesztői kompetenciáról, a válaszadók 53,9%-os arányban válaszolták, hogy részben átfedésben van a fordítói és/vagy a lektori kompetenciával, de vannak önálló alkompetenciái is (a konkrét alkompetenciákról lásd lent) (ez utóbbi vonatkozásában lásd: EMT 2022, Nitzke et al. 2019), bár valamivel több mint egynegyedük (27,8%) gondolja úgy, hogy nincs önálló alkompetenciája, hanem a fordítói és a lektori kompetencia metszete (lásd 5. ábra). Noha arányaiban véve kevesen gondolják csak az egyik kompetenciához közel állónak vagy azzal azonosnak, többen látják a lektori kompetenciához (6,1%), mint a fordítói kompetenciához (3,5%) hasonlónak. Látható tehát, hogy akár a kutatók, a gyakorló szakemberek sem egységes álláspontot foglalnak e kérdésben.

5. ábra: *A fordítói, a lektori és az utószerkesztői kompetencia viszonya*

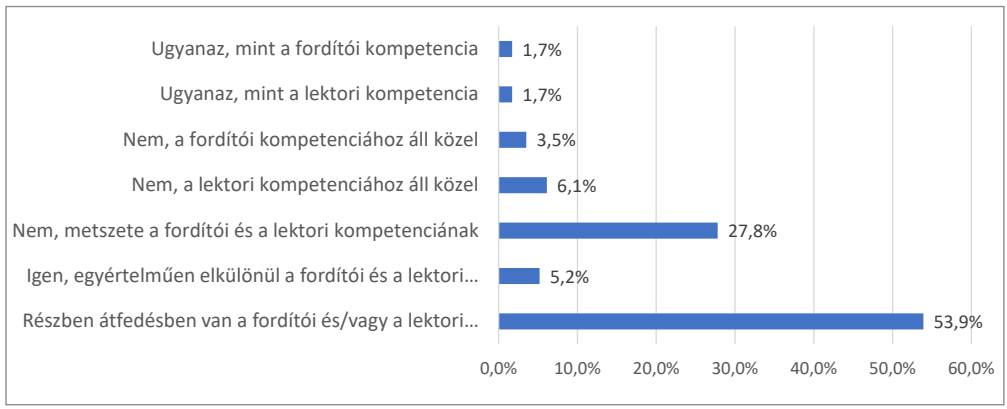

Arra a kérdésre, mit gondolnak utószerkesztés-specifikus alkompetenciának, meglehetősen változatos válaszokat adtak a kitöltők (lásd 6. ábra). Minthogy ezen kérdés megválaszolása nem volt kötelező, jelentősen kevesebb válasz érkezett, mint a teljes kérdőívre: a 39 válasz alapján a következők mondhatók el. Van a válaszok között többször felbukkanó elem – így például a helyesírás, a szerkesztés, vagy éppen a koherencia feletti őrködés, amelyek aligha mondhatók utószerkesztés-specifikus kompetenciáknak, lévén hogy számos kutatás tartja ezeket számon a fordítási és/vagy a lektorálási kompetencia részeként (lásd pl. PACTE 2003, EMT 2022). Hasonló jellegű felvetésnek számít a szövegértés és a félrefordítások felismerése, hiszen joggal remélhetjük, hogy a fordító is rendelkezik szövegértési kompetenciával, illetve hogy az önlektorálás során felismeri a félrefordításokat – a hibavakságtól eltekintve. De ha ő nem, ugyanez a kompetens lektorról mindenképp elmondható, így ezeket sem nevezhetjük valóban csak az utószerkesztésre jellemző alkompetenciának.

Ugyancsak több ízben megjelenik a válaszok között a monotóniatűrés és a gépi fordításra jellemző hibatípusok ismerete. Előbbi részben a gépi fordításra alkalmas szövegek szükségszerű velejárója, hiszen köztudott (lásd pl. Nitzke et al. 2019), hogy a nagyobb változatossággal kecsegtető marketingszövegek kevésbé alkalmasak utószerkesztésre, mint például a grammatikai és stílusbeli egyszerűségük miatt kevésbé változatos műszaki szövegek, noha az sem kizárható, hogy az erre utaló válaszok (legalábbis) részben a feladat monotonitására utalnak. Ez utóbbi értelmezésben ez a válasz is a fenti kategóriába sorolható, minthogy bizonyos szintű monotóniatűrést a fordítás és a lektorálás is szükségessé tehet. Az utóbbi felvetés – a gépi fordításra jellemző hibatípusok ismerete – pedig továbbgondolásra érdemes, mert mint Teixeira (2020) is megjegyzi a fordítómemóriákkal kapcsolatban, előfordul, hogy a fordító különböző, felhasználónév alapján beazonosítható fordítók találataiból dolgozik, és ilyenkor idővel megszokja, melyik fordítóra milyen típushibák jellemzőek, ami arra utalhat, hogy a fordítónak, a lektornak és/vagy

az utószerkesztő kompetenciatárának fontos eleme ez, amelyet nevezhetünk *hibaelvárási kompetenciának*.

Már csak azért is lehet meghatározó kompetenciája ez az utószerkesztőnek (vagy inkább a nyelvi szakembernek), mert szorosan összefügg egy másik kompetenciával, a döntéshozatali kompetenciával, amely azonban már Robin (2015) lektorálási kompetenciamodelljének is része, így utószerkesztés-specifikus kompetenciának ez sem tekinthető. Bár megjegyzendő, hogy a gépi fordításokra jutó fokozott időhiány miatt utószerkesztés esetén valamelyest másképp érvényesül a döntéshozatali kompetencia. A gyors döntések meghozásának fontosságára mint a gépi fordítás szempontjából fontos tényezőre do Carmo és Moorkens (2020) is figyelmeztet, és figyelembe véve az utószerkesztési megbízásokra gyakorta jellemző szűk időkeretet, valóban jogosnak tűnik az a felvetés, hogy a sikeres utószerkesztő gyorsan tud dönteni arról, hogy felhasználja-e a gép által kínált fordítást vagy annak egy részét avagy fordítási kompetenciáját mozgósítva újrafordítja a szegmenst.

Több válasz utal továbbá egyfajta alkalmazkodóképességre, rugalmasságra, amely az utószerkesztőre jellemző. Erről ugyancsak elmondható, hogy egyaránt jellemző a fordítóra és a lektorra is, ám annyiban eltérhet, hogy az utószerkesztőnek más okból vagy más szempontból kell alkalmazkodnia, így például el kell fogadnia, ha az ügyfél *részleges* utószerkesztést kér. Nehéz azonban a lelkiismeretes szakember dolga olyankor, amikor alkalmazkodnia kell az ügyfél idő- és/vagy pénzbeli keretekre hivatkozva felvetett kéréséhez, hogy csak a legszükségesebb hibákat javítsa.

6. ábra: *Az utószerkesztés-specifikus alkompetencia*

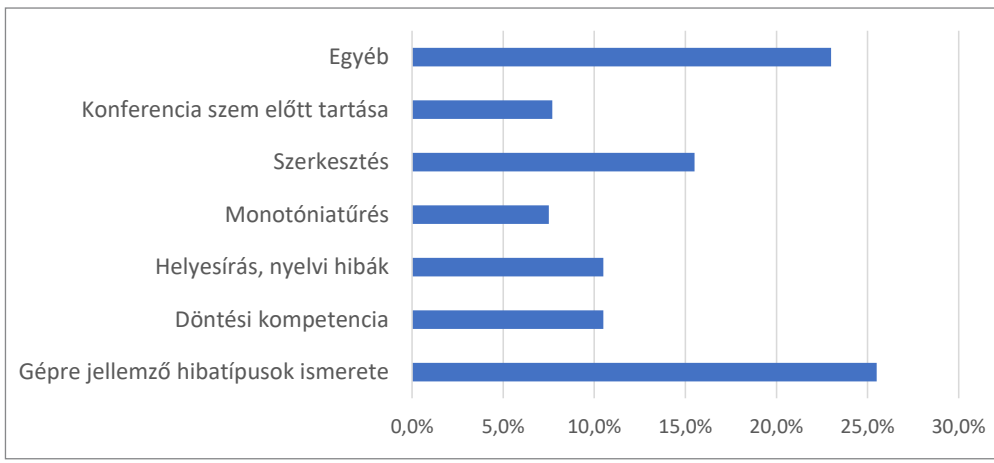

Összességében elmondható tehát, hogy a fordítóiparban többségében gyakorló szakemberként részt vevő válaszadók sincsenek egységes véleménnyel az utószerkesztés-specifikus alkompetenciá(ka)t illetően, ami további kutatásokat tesz indokolttá e kérdésben.

A 18. többszörös válaszadási lehetőséget biztosító kérdés tekintetében (*Ön szerint szükséges a gépi fordítás utószerkesztését lektorálni?)* az látszik, hogy a kitöltők több mint fele (52,2%) szerint mindig szükséges lektorálni az utószerkesztett gépi fordítást, és elenyésző azon válaszadók száma, akik szerint nem szükséges (lásd 7. ábra). Ketten az *egyéb* opció mellett döntöttek. Egyikük szerint a kérdés attól is függ, „ki végzi az utószerkesztést, mennyire jártas a témában", ami az OECD lektorálási gyakorlatára (Mohácsi-Gorove 2014) emlékeztet, ahol a lektorálás szükségességét a fordító kompetenciájához kötik: a szövegeket fontossági szint alapján három, a fordítókat pedig kompetencia alapján négy csoportra osztják, így ha például megbízható fordító alacsony jelentőségű szöveget fordít, egyáltalán nem lektorálják. A másik, *egyéb* opciót jelölő kitöltő szerint „a fordító általános minőségének és a költségvetésnek a hányadosától is függ". Tehát itt ugyanúgy megjelenik a fordító mint szempont. Ezek alapján elmondható, hogy a felmérés résztvevői a fordítási folyamatban külön szerepkörnek tekintik az utószerkesztőt, akárcsak Szlávik (2022), ami azt is jelenti, hogy egyetértés van e tekintetben a szakemberek véleménye, egyes kutatók eredményei (do Carmo és Moorkens 2020) és a fordítóirodák tapasztalata között, hiszen utóbbiak arról számolnak be, hogy ügyfeleik jellemzően minőségérzékenyek, és igénylik a lektorálást az utószerkesztett szövegek esetén is (Robin és Eszenyi 2022, Fischer és Szabó 2023).

7. ábra: *Az utószerkesztett szöveg és a lektorálás*

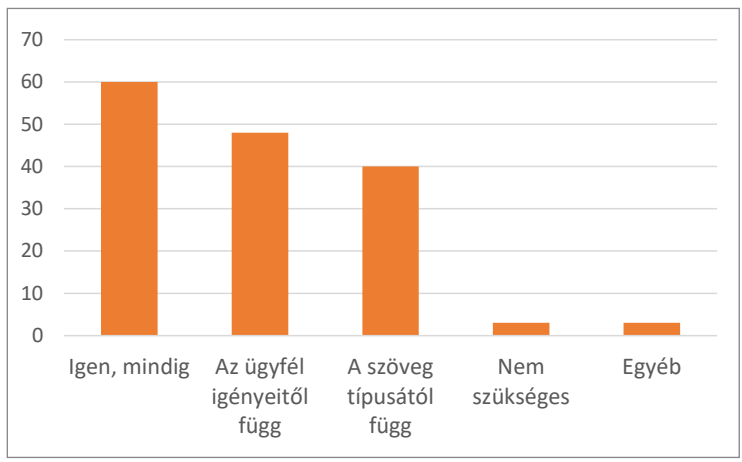

Nagyjából egységes képet mutat az összes kitöltő aránya a fordítás jövőjét illetően (lásd 8. ábra): 86% véli úgy, hogy a jövőben is szükség lesz fordítóra, és nem veszi át teljesen a fordítás helyét a gépi fordítás; 5,3% úgy gondolja, hogy a jövőben nem lesz szükség fordítóra; 1,7% úgy véli, idő kérdése, hogy a gép leváltsa a humán fordítót; 2,6% pedig úgy nyilatkozott, hogy szerinte nyelvpár/szakterületfüggő, tehát egyes nyelvpárok vagy szakterületek esetén jobban kell ettől tartani, mint mások esetében, és 4,4% nem tudja, mire számíthat vagy reméli, hogy a jövőben

is szükség lesz rá mint fordítóra. Ketten közülük a kérdőív végén, egyéb megjegyzésként jelezték aggodalmukat, mégpedig a következőképpen fogalmazva: „Nem igazán tudom, hogy viszonyuljak a gépi fordításhoz. Sajnos muszáj használnom, de úgy érzem, ellustulok és eltompulok mellette, tehát rontja a fordítói készségeimet, és unalmasabbá is teszi a munkát. De meg kell tanulni együtt élni vele"; és „Szeretném remélni, hogy szükség lesz a jövőben is a munkánkra. A tolmácsolásban nem tudom elképzelni, hogy csak a »robotokra« hagyatkozzanak az ügyfelek."

8. ábra: *Jövőkép*

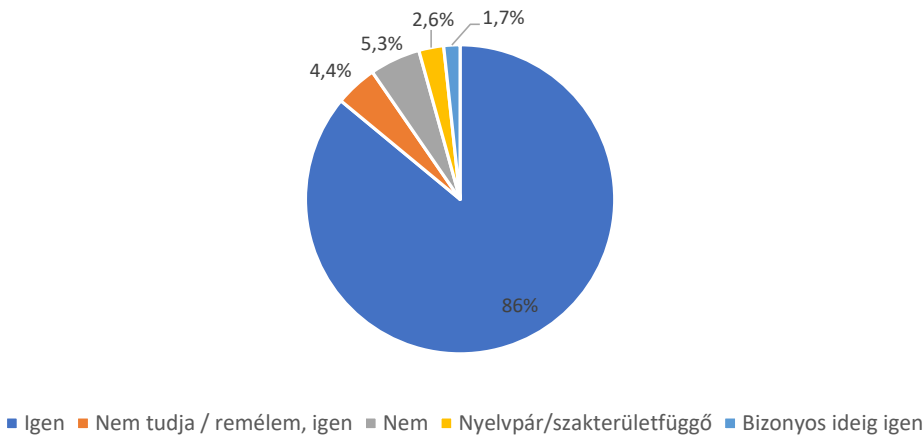

Az oktatók akárcsak egyéb kérdésekben, ebben is egységes véleményt alkotnak: 82,6%-uk úgy véli, szükség lesz a jövőben is fordítókra, 8,7% szerint nem lesz rájuk szükség, másik 8,7% szerint pedig a nyelvpártól vagy a szakterülettől függ.

4. Összefoglalás

Kutatásomban azt vizsgáltam, hogyan vélekednek a fordítóipari szereplők a fordítási, az utószerkesztési és a lektorálási kompetencia viszonyáról és a gépi fordítás helyzetéről. A tanulmány rávilágít arra, hogy a szakmai közönség túlnyomórészt úgy gondolja, hogy a sikeres utószerkesztéshez és a sikeres lektoráláshoz egyaránt szükséges fordítói kompetencia, valamint, hogy az utószerkesztett szöveget lektorálni is szükséges – amely tekintetben egyes kutatókkal (pl. Robin et al. 2023, Eszenyi és Robin 2023) és a megrendelők jelentős részével azonos álláspontot foglalnak (Robin és Eszenyi 2022). A szakmai közönség nagyobb része úgy véli, hogy az utószerkesztési kompetencia részben átfedésben van a fordítói és/vagy a lektori kompetenciával, de vannak önálló alkompetenciái is. Bebizonyosodott azonban, hogy a gyakorló szakemberek sem tudják egyértelműen meghatározni az utószerkesztésre jellemző sajátos alkompetencia(/ák) mibenlétét. Többször felbuk-

kanó elemként jelent meg a válaszok között a gépi fordításra jellemző hibatípusok ismerete, amely felvetést továbbgondolva, egyfajta hibaelvárási kompetenciát feltételezhetünk. Hasonlót fogalmaz meg Teixeira (2020) is, amikor a fordítómemóriákkal kapcsolatban megjegyzi, hogy a fordítóban, ahogy a felhasználónév alapján beazonosítja az egyes találatok forrását, idővel kialakul egy kép, hogy mely fordítóra milyen típushibák jellemzőek.

Másik, említésre érdemes lehetséges utószerkesztés-specifikus alkompetenciaként jelent meg a döntéshozatali kompetencia (lásd Robin 2015), amely a fokozott időhiány miatt (do Carmo és Moorkens 2020) másképp jelenik meg az utószerkesztés esetében, mint lektorálás során.

A megkérdezett nyelvi szakemberek túlnyomó része használ fordítómotort, amelynek legjellemzőbb felhasználási módja a fogalmak, szegmensek tisztázása, bár szem előtt kell tartanunk, hogy a képet torzíthatja, hogy a válaszadók esetleg nem szívesen vallják be, ha a fordításra kapott anyagot is utószerkesztik. 34,3% így is bevallottan eszerint jár el, amely adat egybecseng a Hunnect (2021) eredményeivel, ahol a fordítók közel 30%-a vallotta, hogy abban az esetben is használ gépi fordítást, ha erre a megbízó nem utasítja. Megerősítést nyertek tehát a hasonló kutatások (pl. Hunnect 2021) eredményei a fordítómotort a fordítási megbízások teljesítésére használó fordítók arányát illetően. Mindennek fényében érthető, ha fordítóként egyre többször találjuk magunkat szembe olyan szerződéssel, amely a gépi fordítás használatára is kitér, hiszen ez a gyakorlat etikai kérdéseket vet fel.

Kutatásom rávilágít továbbá arra, hogy a hazai szakemberek pozitívak a jövőt illetően – már ami a fordítói szerepkör megmaradását illeti (vö. Eszenyi, Bednárová és Robin 2023). (Az ELIS (2023), a többek között a szabadúszó fordítók jövőképét vizsgáló felmérése nemzetközi szinten bár, de átfogóbb képet fest e tekintetben.)

A tanulmány rávilágít mindemellett arra is, hogy a fordító- és tolmácsképző intézmények joggal hirdetik képzéseiket gyakorlatorientáltnak olyan értelemben, hogy a fordítás/tolmácsolás oktatásával foglalkozó szakemberek gyakorló szakemberként is tevékenyen részt vesznek a fordítóiparban.

Bár a kutatás sok szempontból beszédes pillanatképet mutat a vizsgált kérdéseket illetően, a gyors technológiai változások révén idővel elavulhat. Érdekes lenne továbbá a nemzetközi gyakorló szakmai közönség véleményét megismerni a kompetenciák viszonyát illetően, így a kutatás nemzetközi színtérre való bővítése újabb perspektívát mutat.

Megemlítendő még a fentiek mellett, hogy bár az utószerkesztés egyre nagyobb teret nyer a fordítástudományban, oktatása a magyarországi fordításoktatásban gyerekcipőben jár (Szlávik 2023). Mindazonáltal láthatóan megkezdődött e téren a szakmai diskurzus: a BME 2022 októberében szervezett Őszi Konferenciájának (Translating Europe Workshop) Tanár–tanár találkozóján, amelyen a magyarországi fordító- és tolmácsképző intézmények csaknem mindegyike képviseltette magát, a résztvevők ajánlásokat fogalmaztak meg az utószerkesztés oktatására vonatkozóan (Robin és Eszenyi 2022; Fischer és Szabó 2023). Az oktatás tényleges lebonyolításában valamivel kézzelfoghatóbb segítséget nyújt a MA-

NYE Fordítástudományi Szakosztálya által 2023 januárjában, *Utószerkesztés a gyakorlatban és a képzésben* címmel szervezett kétrészes workshop bővített, írásbeli összefoglalása (Kóbor 2023, Szlávik 2023): Kóbor a kompetenciafejlesztési célú gépi fordítási gyakorlatokról értekezik, Szlávik pedig az oktatásszervezésre és a tananyag összeállítására vonatkozó konkrét ötletek megfogalmazásával szándékozik megkönnyíteni a jövő utószerkesztés-oktatóinak munkáját. Mindenesetre – az egyébként az utószerkesztés alapjául szolgáló gépifordító-motorokra is jellemző – gyors fejlődés eredményeként ma már több erőforrás áll rendelkezésre egy utószerkesztési kurzus kialakításához, mint akár csak pár éve.

Irodalom

Brunette, L., Gagnon, C., Hine, J. 2005. The GREVIS project: revise or court calamity. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 29–45.

do Carmo, F., Moorkens, J. 2020. Differentiating Editing, Post-editing and Revision. In: Koponen et al. (eds) 2021. *Translation Revision and Post-Editing.* London & New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003096962-4

Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péch O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. DOI: https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5

Eszenyi, R., Bednárová Gibová, K., Robin, E. 2023. Artificial intelligence, machine translation & cyborg translators: a clash of utopian and dystopian visions. *Orbis Linguarum* Vol. 21. No. 2. 102-113. DOI: https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v21i2.13

Eszenyi R., Robin E. 2023. *Kognitív és műveleti erőfeszítések az utószerkesztésben – uniós fordítók az NMT szerepéről*. Elhangzott: III. MANYE Fordítástudományi Kutatások Konferencia. (online konferencia) Budapest: MANYE Fordítástudományi Szakosztály. (2023. május 19.)

Fischer M., Szabó Cs. 2023. Machine translation and post-editing competence: Theory, practice and training. BME Autumn Conference, #Translating Europe Workshop, University of Technology and Economics (BME). Conderence report. *Across Languages and Cultures* Vol. 24. Issue 1. 145–149. https://doi.org/10.1556/084.2023.00512

Göpferich, S. 2009. Towards a model of translation competence and its acquisition – the longitudinal study TransComp. *Coppenhagen studies in language* 37. 11–37.

Hansen, G. 2008. The speck in your brother's eye – the beam in your own. Quality management in translation and revision. In: G. Hansen, A. Chesterman és H. Gerzymisch-Arbogast (eds) *Efforts and Models in Interpreting and Translation Research*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 255–280. https://doi.org/10.1075/btl.80.19han

Horváth P. I. 2009. *A lektori kompetencia. Doktori értekezés*. Budapest: ELTE BTK.

Kóbor M. 2023. Gépi fordítás (nem csak) a fordítóképzésekben. Módszertani adalék a tudatos MT-használat oktatásához. *Modern Nyelvoktatás* 29. évf. 1–2. szám. 7–23. https://doi.org/10.51139/monye.2023.1-2.7.23

Lesznyák M. 2019. Hungarian translators' perceptions of Neural Machine Translation in the European Commission. In: *Proceedings of MT Summit XVII*. Vol. 2. 16–22.

Mohácsi-Gorove A. 2014. *A minőség fogalma a fordítástudományban és a lektorálás mint minőségbiztosítási garancia. Doktori értekezés*. Budapest: ELTE BTK.

Nitzke, J. 2023. Risks *and decisions in the post-editing process.* Elhangzott: TransELTE 2023. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. (2023. március 22–24.)

Nitzke, J., Hansen-Schirra, S., Canfora, C. 2019. Risk management and post-editing competence. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 31. 239–259.

PACTE. 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. Amsterdam: John Benjamins. 43–66. https://doi.org/10.1075/btl.45

Pym, A., Grin, F., Sfreddo, C., Chan, A. L. J. 2012. *The Status of the Translation Profession in the European Union*. Luxembourg: European Commission.

Robert, I. S., Remael, A., Ureel, J. J. J. 2017. Towards a model of translation revision competence. *The Interpreter and Translator Trainer* Vol. 11. No. 1. 1–19. https://doi.org/10.1080/1750399X.2016.1198183

Robert, I., Ureel, J. J. J., Schrijver, I. 2022. Translation, translation revision and post-editing competence models: Where are we now? In: Massey, G., Huertas-Barros, E., Katan, D. (eds) *The Human Translator in the 2020s*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003223344

Robin E. 2015. A fordító mint lektor. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács.* Budapest: Eötvös Kiadó. 35–45.

Robin E. 2017. A lektorálás oktatásának kérdései a szakfordítóképzésben. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt. 89–106.

Robin E. 2018. *Fordítási univerzálék és lektorálás.* Fordítástudományi értekezések III. Budapest: Eötvös Kiadó.

Robin E., Eszenyi R. 2022. BME TFK Őszi Konferencia. Translating Europe Workshop (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társa-dalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ, 2022. szeptember 30.) *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 184–191. https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.10

Robin E., Eszenyi R., Kóbor M., Seidl-Péch O. 2023. *Human in the Translation Loop: az ELTE FTT és a DGT kutatási projektje*. Elhangzott: TransELTE 2023. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. (2023. március 22–24.)

Seidl-Péch, O. 2023. Tiltjuk, tűrjük vagy támogatjuk? Gépi fordítás a fordítóképzésben: Beszámoló a szakfordító szakmai napról (Budapest, 2023. február 16.). *Modern Nyelvoktatás* 29. évf. 1–2. szám, 210–211.

Szlávik Sz. 2022. A gépi fordításhoz kötődő alapvető terminusok, definíciók és a közöttük lévő ellentmondások. *Fordítástudomány* 24. évf. 1. szám. 87–103. https://doi.org/10.35924/fordtud.24.1.6

Szlávik Sz. 2023. Az utószerkesztési kompetencia (PE) fejlesztésének lehetőségei. *Modern Nyelvoktatás* 29. évf. 1–2. szám. 35–48. https://doi.org/10.51139/monye.2023.1-2.35.48

Teixeira, C. 2020. Revising computer-mediated translations. In: Mossop, B., Hing, J., Teixeira, C. (eds) *Revising and Editing for Translators. Fourth Edition.* Oxon & New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315158990

Yang, Z. Gy. 2018. A gépi fordítás és a neurális gépi fordítás. *Modern nyelvoktatás* 24. évf. 2-3. 129–139.

Internetes hivatkozások

7/1986. (VI. 26.) MM rendelet a szakfordító és tolmácsképesítés megszerzésének feltételeiről. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98600024.mt

ELIS Research. 2023. European Language Industry Survey 2023. Trends, expectations and concerns of the European language industry. https://elis-survey.org/wp-content/uploads/2023/03/ELIS-2023-report.pdf

EMT Expert Group. 2022. Competence Framework. https://commission.europa.eu/news/updated-version-emt-competence-framework-now-available-2022-10-21_en

EN 15038:2006 *Translation services – service requirements*.

Hunnect. 2021. A Hunnect 2021-es felmérése a gépi fordítás elfogadottságáról és trendjeiről a szakfordítók körében – összefoglaló. https://hunnect.com/wp-content/uploads/2021/12/Hunnect-Felmeres-a-gepi-forditasrol-2021.pdf (legutóbb megtekintve: 2023. április 4.)

ISO 18587:2017 *Translation Services – Post-editing of machine translation output – Requirements*.

FÜGGELÉK

A fordítói, a lektori és az utószerkesztői kompetencia a fordítóiparban

Kedves résztvevő!

Az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának másodéves hallgatója vagyok. Az alábbi kérdőívvel azt szeretném feltárni, hogy a fordítóipari szereplők hogyan vélekednek a fordítói, az utószerkesztői és a lektori kompetencia viszonyáról. A kérdőív kitöltése önkéntes és anonim módon zajlik; körülbelül 15 percet vesz igénybe. A kitöltéssel hozzájárul megadott adatainak a kezeléséhez.

Köszönöm, hogy időt szán kérdőívem kitöltésére!

Sulyok Kamilla
PhD-hallgató

1. Kérjük, adja meg a korát!
   - .....

2. Kérjük, adja meg a nemét!
   - .....

3. Rendelkezik Ön fordítói végzettséggel?
   - Igen
   - Nem
   - Tanulmányok folyamatban

4. Ön gyakorló fordítóipari szakember (tolmács, fordító, utószerkesztő, lektor, korrektor)?
   - ○ Igen
   - ○ Nem
5. Ön egyéb fordítóipari szakember (pl. projektmenedzser, vendormenedzser, DTP-s)?
   - ○ Igen
   - ○ Nem
6. Foglalkozik fordítás és/vagy tolmácsolás oktatásával?
   - ○ Igen
   - ○ Nem
7. Foglalkozik fordítás és/vagy tolmácsolás kutatásával?
   - ○ Igen
   - ○ Nem
8. Ha az előző kérdésre igennel felelt, kérjük, adja meg a kutatási témáját!
   - ○ .....
9. Milyen gyakorisággal végez fordítást?
   - ○ Rendszeresen, (szinte) napi szinten
   - ○ Heti 1-2 alkalommal
   - ○ Havi 1-2 alkalommal
   - ○ Évi 1-2 alkalommal
   - ○ Nem végzek fordítást
10. Milyen gyakorisággal végzi gépi fordítás utószerkesztését?
    - ○ Rendszeresen, (szinte) napi szinten
    - ○ Heti 1-2 alkalommal
    - ○ Havi 1-2 alkalommal
    - ○ Évi 1-2 alkalommal
    - ○ Nem foglalkozom gépi fordítás utószerkesztésével

11. Milyen gyakorisággal végez lektorálást?
    - ○ Rendszeresen, (szinte) napi szinten
    - ○ Heti 1-2 alkalommal
    - ○ Havi 1-2 alkalommal
    - ○ Évi 1-2 alkalommal
    - ○ Nem végzek lektorálást

12. Szokott gépi fordítómotort használni a munkája során?
    - ○ Igen, rendszeresen
    - ○ Igen, alkalmanként
    - ○ Nem használok fordítómotort

13. Milyen esetekben használ fordítómotort?
    - ○ Ha a C nyelvemre vagy nyelvemről dolgozom.
    - ○ Ha fogalmakat, szegmenseket szeretnék tisztázni, értelmezni, segédeszközként bevetem.
    - ○ Ha fordításra kapok anyagot, azt is fordítómotorba teszem, majd szerkesztem.
    - ○ Ha erre instrukciót kapok a megbízótól.
    - ○ Egyéb: .....

14. Ön szerint szükség van fordítói kompetenciára a sikeres utószerkesztéshez?
    - ○ Igen
    - ○ Nem

15. Ön szerint szükség van fordítói kompetenciára a sikeres lektoráláshoz?
    - ○ Igen
    - ○ Nem

16. Ön szerint beszélhetünk külön utószerkesztői kompetenciáról?
    - ○ Igen, egyértelműen elkülönül a fordítói és a lektori kompetenciától
    - ○ Részben átfedésben van a fordítói és/vagy a lektori kompetenciával, de vannak önálló alkompetenciái is
    - ○ Nem, metszete a fordítói és a lektori kompetenciának
    - ○ Nem, a lektori kompetenciához áll közel

- ○ Nem, a fordítói kompetenciához áll közel
- ○ Ugyanaz, mint a lektori kompetencia
- ○ Ugyanaz, mint a fordítói kompetencia

17. Ha Ön szerint az utószerkesztői kompetencia valamilyen mértékben eltér a fordítói és/vagy a lektori kompetenciától, akkor mit tartana utószerkesztés-specifikus kompetenciának?
    - ○ .....

18. Ön szerint szükséges a gépi fordítás utószerkesztését lektorálni?
    - ○ Igen, mindig
    - ○ Az ügyfél igényeitől függ
    - ○ A szöveg típusától függ
    - ○ Nem szükséges
    - ○ Egyéb: .....

19. Ön szerint a jövőben szükség lesz fordítókra (vagy csak utószerkesztőkre)?
    - ○ Igen, mert a gépi fordítás nem fogja teljesen átvenni a fordítás helyét
    - ○ Nem lesz rá szükség, teljesen átveszi a fordítás helyét a gépi fordítás
    - ○ Egyéb: .....

Köszönjük a kitöltést!
Amennyiben van egyéb megjegyzése, hozzáfűznivalója, itt oszthatja meg!

- ○ .....

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 58–72.

Jegyzetelési egységek a konszekutív tolmácsolásban

Van Waarden Franciska
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: van.waarden.franciska@btk.elte.hu
https://orcid.org/0009-0000-2155-3884

Absztrakt: A nyelvi közvetítés oktatásában egyre inkább előtérbe kerül a konszekutív tolmácsolás során alkalmazott jegyzeteléstechnika szabályszerűségeinek összegzése a tolmácshallgatók jegyzeteléstechnikai kompetenciájának fejlesztése érdekében. Hazai (Szabó 2005) és nemzetközi viszonylatban (Dam 2004) is születtek esettanulmányok a tolmácsképzésben résztvevő hallgatók jegyzeteléstechnikájáról, ám eddig kevés mű született arról, hogy hogyan fejlődik a jegyzeteléstechnikai kompetencia a képzés során. Jelen kutatás a tolmácshallgatók jegyzeteléstechnikájának változását vizsgálja longitudinális módon. A jegyzetelési kompetencia fejlődését a jegyzetelési egységek meghatározásának segítségével vizsgálom első-, illetve másodéves mesterszakos tolmácshallgatók körében. Az eredmények azt mutatják, hogy bár mindkét évfolyam esetében megfigyelhetők egyéni különbségek, a jegyzetelési egységek eloszlása a másodéves hallgatók körében kisebb eltérést mutat az átlagtól.

Kulcsszavak: konszekutív tolmácsolás, jegyzeteléstechnika, longitudinális vizsgálat, tolmácsolási kompetencia, jegyzetelési egység

1. Bevezetés

A konszekutív tolmácsolás során alkalmazott jegyzeteléstechnika elsajátítása fontos alapköve a tolmácsképzésnek. Bár manapság a nyelvi közvetítés piacán a szinkrontolmácsolás hangsúlyosabb szerephez jut, a piacon való érvényesüléshez mégis fontos a biztos alapokon nyugvó jegyzeteléstechnika. A jegyzeteléstechnika a tolmácsolástudomány önállósodásának kezdetén nem volt a figyelem központjában, hiszen a jegyzet nem minden esetben válik láthatóvá a tolmácsolási szituációban. A piacon nem a jegyzet alapján ítélik meg a tolmács teljesítményét, de a tolmácsképző intézményekben sem képezi a jegyzet az értékelés fő szempontját. Ennek ellenére a jegyzeteléstechnika befolyásolja tolmács összteljesítményét, va-

Hivatkozás: Van Waarden F. 2023. Jegyzetelési egységek a konszekutív tolmácsolásban. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 58–72.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.4

lamint megfelelő alkalmazásával nagy segítséget nyújthat az üzenet minél precízebb visszaadásában.

Kutatásomban elsősorban arra keresem a választ, miként változik a fordító és tolmács mesterszakos hallgatók jegyzeteléstechnikai kompetenciája tolmácsolási rutinjuk kialakulásának folyamatában, valamint, hogy milyen attitűdök jellemzik a tolmácshallgatókat saját jegyzeteléstechnikájukat illetően. Előfordulhat, hogy még a gyakorlottabb, tapasztaltabb tolmácshallgatóknak is problémái akadnak a jegyzeteléssel, de mivel a jegyzet legtöbb esetben háttérbe szorul az értékelésben, nem érzik fontosnak jegyzetelési technikájuk fejlesztését.

A feni kérdések megválaszolásához félig strukturált, nyitott interjúkat készítettem az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék első- és másodéves fordító és tolmács mesterszakos hallgatóival, valamint megvizsgáltam konkrét tolmácsolási feladatok közben készített jegyzeteiket.

2. A jegyzetekkel kiegészített konszekutív tolmácsolás

A jegyzetelés nem jellemző a tolmácsolás minden fajtájára. Elsősorban az ún. hosszú szakaszos konszekutív tolmácsolásban alkalmazzák, ahol a tolmács egy hosszabb beszédszakaszt rögtön annak elhangzása után, szisztematikus jegyzeteléstechnika alkalmazásával tolmácsol. A szakaszok hossza nincs meghatározva, de jellemzően 3-5 perc körüli, bár bizonyos esetekben a 8-10 percet is megközelítheti (G. Láng 2002). Ennyi ideig még fenntartható mindkét fél figyelme a kommunikatív szituációban, akkor is, ha az általuk nem ismert nyelven beszél a tolmács, valamint lehetőséget ad komplexebb, hosszabb gondolatmenetek zavartalan átadására. A konszekutív tolmácsolás ezért a diplomáciában és az üzleti életben továbbra is fontos szerephez jut (Setton és Dawrant 2016: 82).

Nem foglalkozom a jegyzetelésnek azzal a fajtájával (kiegészítő jegyzetelés), amikor szinkrontolmácsolás vagy összekötő (liaison) tolmácsolás során a tolmács feljegyez bizonyos tulajdonneveket vagy számadatokat. Ennek funkciója azonban megegyezik a tolmácstechnikai jegyzettel: a munkamemória tehermentesítése. A hagyományos jegyzetkészítéssel ellentétben a tolmácstechnikai jegyzet csak egyszeri felhasználásra készül, „rövid távra, a tárolás-előhívás megerősítésére szolgál" (G. Láng 2002: 124).

3. A jegyzeteléstechnika elméleti megközelítései

G. Láng (2002) *Tolmácsolás felsőfokon* című művében összefoglalja a jegyzetelés funkcióit, érinti a jegyzetelés nyelvét, irányelveket fogalmaz meg a saját jegyzeteléstechnika kialakításához, megfogalmazza a rövidítés szabályait, példákat ad a szimbólumokra és a jegyzetek áttekinthető elrendezésére. Mindezt egy elhangzott beszéd tolmácsolási jegyzeteivel illusztrálja, melyekhez részletes megjegyzéseket fűz.

G. Láng szerint szerint a tolmácsolástechnikai jegyzeteknek négy fő funkciója (G. Láng (2002: 126):

(1) A memória [...] tehermentesítése

G. Láng a tolmácsolandó szöveg olyan elemeit sorolja ide, amelyek „feldolgozást nem, vagy csak alig igényelnek, és szószinten átválthatók vagy reprodukálhatók: pl. adatok, számok, nevek […]; szakkifejezések, definíciók, idézetek." (uo.)

(2) Az előhívás [...] elősegítése

A konszekutív tolmácsolást támogató jegyzetben jelentős szerephez jutnak a „hívószavak, emlékeztetők, és a logikai összefüggések jelölései." (uo.) Ezekre az elemekre elsősorban az eredeti beszéd struktúrájának, felépítésének visszaadásához van szükség.

(3) Emlékeztető

A konszekutív tolmácsolás során a tolmács jelölheti jegyzeteiben azon pontokat, ahol a megértés során problémába ütközik, pl. „ellentmondások, kihagyások, téves adatok, értelmezhetetlen megjegyzések". (G. Láng 2002: 127) Az effajta jelölés segítségével a forrásnyelvi beszédszakaszt követően a tolmács felteheti kérdéseit a beszélőnek, amennyiben a kommunikációs helyzet engedi.

(4) A koncentráció fenntartása

Ez utóbbi elsősorban az elhangzó információk közötti összefüggések megértésére és feltárására szolgál.

Ahhoz, hogy a hosszú szakaszos konszekutív jegyzeteléstechnikát megismertessék a hallgatókkal, a legtöbb tolmácsképző intézményben hosszú évtizedeken keresztül Jean-François Rozan 1956-ban megjelent *La Prise de Notes dans L'Interprétation Consécutive* című művét vették alapul. Rozan ebben a művében hét alapelvet fogalmazott meg a tolmácsok jegyzetelésére vonatkozóan.

Első alapelvként „szavak helyett a gondolat lejegyzését"[1] határozta meg. Pusztán a szavak rögzítése félreérthetőséghez vezethet, így „a tolmácsnak a fő gondolatra kell összpontosítania, illetve arra, hogyan lehet ezt egyértelműen és egyszerűen jegyzetelni"[2] (Rozan 2002: 16). A második elv a rövidítésekre (*abbreviations*) tér ki: „a tolmácsnak a szavakat rövidítve kell jegyzetelnie, kivéve, ha a szó 4-5 betűnél rövidebb"[3]. Rozan szerint érdemesebb a szó első és utolsó betűit rövidíte-

[1] „noting the idea rather than the word"

[2] „the interpreter must concentrate on the major idea and how this can be noted clearly and simply"

[3] „unless a word is short (4-5 letters), the interpreter should note it in an abbreviated form"

ni, mint megpróbálni a lehető legtöbb betűt a szó elejéből lejegyezni (Rozan 2002:17). Például, a 'tanulmány' és a 'tanterem' szavakat magyar nyelven a szó elejéből kiindulva ösztönösen valószínűleg 'tan'-ként rövidítené a tolmács, azonban a célnyelvi reprodukció során hiba csúszhat a tolmácsolásba, ha a nyelvi közvetítést végző személy nem tudja egyértelműen felidézni, melyik szó hangzott el a forrásnyelvi beszédben. Rozan erre az esetre a szó utolsó betűinek felső indexelését javasolja a probléma kiküszöbölésére, így a fenti példákat nézve a következő jelölés lehetne egy esetleges megoldás: 'tan^{ny}' és 'tan^{em}'. Más jellegű nyelvtani információk rögzítésére is alkalmas lehet az indexelés használata, például a nyelvtani nem vagy az igeidő. (Rozan 2002: 18) Egy másik lehetőség a szavak rövidítésére a szó magánhangzóinak kihagyása (ld. Andres 2002, Nolan 2017).

Mindemellett a kifejezések más, rövidebb szóval történő rövidítése is egy lehetőség, ha a szó jelentése lefedi a kifejezés jelentésének (egy részét), segít visszaemlékezni rá. Például, az 'összefoglalásként' szó helyett adott esetben elegendő lehet a 'vég' szót jegyzetelni, hiszen ebből már nagy eséllyel fel tudja idézni a tolmács, hogy a most következő gondolatokat a beszélő végezetül, lezárásként szeretné felsorolni.

A harmadik alapelv a kötőszavak, átkötések (*links*) jegyzetelésére vonatkozik. Rozan hangsúlyos elemként tekint az átkötésekre, hiszen egy kijelentést „teljesen eltorzíthat, ha nincs egyértelműen jelölve, milyen módon kapcsolódik az előző gondolathoz"[4]. A tolmácsolás irányától függetlenül, más nyelvek esetében is a mai napig általánosan használnak bizonyos angol kötőszavakat rövidségük miatt az effajta relációk jelölésére, pl. but, tho (=though), if, Y (=why) stb.

A negyedik és ötödik elvben a tagadás (*negation*), illetve a kiemelésre, hangsúlyozásra (*emphasis*) nyújt jegyzetelési megoldást Rozan. A tagadás jelölésére a tagadni kívánt szó elé írt 'no'-t lehet alkalmazni, a hangsúlyozást pedig aláhúzással lehet jelölni. (Rozan 2002: 19) Annak függvényében, hogy a beszélő mennyire nyomatékosan fejezi ki magát, akár többször is alá lehet húzni a kérdéses szót, pl. 'nagyon fontosnak tartom', 'az alábbiak közül a legfontosabb'.

A hatodik kritériumként, és a Rozan által kialakított jegyzeteléstechnikai alapok pilléreként a függőlegességet (*verticality*), a jegyzetek fentről lefelé történő olvasását határozta meg (Rozan 2002: 20). A függőleges elrendezés lehetővé teszi az eredeti beszédben elhangzó információk sorrendiségének megtartását, valamint „a gondolatok logikus csoportosítását, a jegyzetek olvasása közbeni azonnali, teljes összefoglalást".[5] Rozan emellett a zárójelek fontosságát is hangsúlyozza: az információk elrendezésének egy lehetséges módja, hogy egy adott gondolat magyarázó, kiegészítő elemeit a fő gondolat alá, zárójelben jegyezzük le (Rozan 2002: 21).

[4] „an idea can be distorted completely if its relation to the previous idea is not clearly indicated"

[5] „group ideas logically, allowing a complete and immediate synthesis when we come to read back our notes"

A hetedik alapelv, amely szintén a Rozan-féle jegyzeteléstechnika pillérének tekintendő, az eltolás (*shift*). Rozan az eltolás alatt „a jegyzetek egy sorral lejjebb írás[át]" érti, „ahol szerepeltek volna abban az esetben, ha a felette lévő sort megismételték volna"[6], aminek köszönhetően lépcsőzetes elrendezésű jegyzet keletkezik (Rozan 2002: 22).

Rozan művében kijelenti, hogy „egy konszekutív tolmács lehetőleg ne használjon túl sok szimbólumot"[7], ugyanis a „jegyzetek visszaolvasása során nem a formára, hanem [az üzenet] értelmére koncentrálunk"[8] (Rozan 2002: 25). Három fő kategóriába sorolja a tolmácsok által használható jeleket: négy tartozik a kifejező szimbólumokhoz (*symbols of expression*), három a mozgást, állapotváltozást kifejezőkhöz (*symbols of motion*), illetve hat a viszonyrendszert kifejező szimbólumokhoz (*symbols of correspondence*). (uo.)

Az első csoporthoz a gondolatokat, beszélőket, egyetértést és vita tárgyát képező jeleket sorolja, melyek mind alkalmazhatók egyszerűbb, sematikus jelölésekkel, mint például kettősponttal, idézőjellel, egy bekarikázott ponttal, vagy az 'OK' betűszó rövidítésével (Rozan 2002: 26–27). A fenti kitételek kevésbé a nyelvi, sokkal inkább az üzenet globális közvetítésében játszanak fontos szerepet, hiszen döntő jelentősége lehet adott esetben a tolmácsolandó beszédben előforduló álláspontok felvázolásának a megfelelő nézőponthoz igazítva. A második, állapotváltozást jelző szimbólumok csoportjánál Rozan a nyilakat sorolja fel, amelyeket alkalmazhatunk mennyiségek növekedésének, csökkenésének jelölésére, illetve irányváltoztatásra (Rozan 2002: 28–29). A viszonyrendszerek kifejezésére egyenlőségjelet (például az 'olyan, mint' szerkezetre), áthúzott egyenlőségjelet használhatunk (Rozan 2002: 30–31). Ez utóbbi különösen abban az esetben lehet előnyös, ha a beszédben említett fogalmak között ellentétek, különbözőségek állnak fent. A '+' és '-' jeleket is sokrétűen lehet alkalmazni pl. előnyök és hátrányok kifejezésére is. Rozan ezeken a szimbólumcsoportokon kívül további javaslatokat is tesz gyakran előforduló szavak hatékony jelölésére; melyek közül a legismertebb a négyzet, amely az 'ország' fogalmának jelölésére szolgál. A Rozan által megalkotott rendszer sikerét és súlyát mutatja, hogy a fenti szimbólumokat tolmácsok jelentős része használta és használja a mai napig.

A jegyzetelés nyelvét illetően nincsen egységes iránymutatás a tolmácsoláselméleti kutatásokban és a tolmácsképzést folytató intézményekben, sem a forrásnyelvi, sem a célnyelvi jegyzetelés nem minősül egyértelműen hibásnak, vagy kerülendőnek. Herbert (1952) és Rozan (1956) a célnyelvi jegyzetelést preferálta, és később Seleskovitch (1975) is emellett érvelt. Gillies 2017-es, tolmácshallgatóknak szánt kézikönyvében, a *Note-Taking For Consecutive Interpreting. A Short*

[6] „Shift means writing notes in the place on a lower line where they would have appeared had the text on the line above been repeated."

[7] „The consecutive interpreter should not use too many symbols."

[8] „During note-reading we concentrate our attention on form, while note-taking we focus on the sense."

Course című művében is azt tanácsolja, a jegyzetelést lehetőleg minél nagyobb arányban a célnyelven tegyük. Nem minden tolmácsoláselméleti kutató ért azonban egyet ezzel az ajánlással: Alexieva (1994, idézi G. Láng 2002: 128) „kijelenti, hogy a célnyelvi jegyzetelésnél a tolmács arra kényszerül, hogy idő előtt elkötelezze magát valamilyen értelmezés mellett, mielőtt a kontextust biztosabban átlátná", megelőzve egy esetleges félreértés miatti korrekciót. G. Láng (2002: 128) úgy fogalmaz, „nem lenne ésszerű előírni, milyen nyelven jegyzeteljen a tolmács, hiszen ezt befolyásolhatják a feladat nehézsége, a nyelvi irány és a tolmács adottságai egyaránt."

A jegyzetek mennyiségét illetően sincs mindenre kiterjedő objektív iránymutatás, azonban a kutatók valamennyien egyetértenek abban, hogy nem cél egy tolmácsolási jegyzőkönyv létrehozása, amelyben minden egyes szó szerepel valamilyen módon. Ezzel ugyanis fennáll a veszélye annak, hogy egy harmadik kód keletkezik a tolmácsolási szituációban, amelyet maga a jegyzet testesít meg; a tolmácsolási feladat pedig nem egyenlő egy jegyzet transzkódolásával. Ezáltal valószínűsíthető, hogy nem történik meg a deverbalizáció, hanem a tolmács ekvivalens nyelvi szópárokban gondolkodik, azaz túlságosan mikroszinten marad, némileg szem elől tévesztve a makroszintű mondanivalót, az üzenet fő mondanivalóját (lsd. Rozan 2002: 25, Setton és Dawrant 2016: 84). Szintén nem célja a jegyzetnek, hogy teljes mértékben a memóriát helyettesítse; a két tényező összehangolására van szükség ahhoz, hogy a tolmácsolás elérje kommunikációs célját.

4. Empirikus kutatások

Nem ismeretlen kutatási irányzat a tolmácsolástudományban a konszekutív tolmácsolásjegyzetek empirikus kutatása. Dörte Andres (2002) tizennégy hallgató és tizennégy gyakorló tolmács jegyzetelését vette fel videóval. Vizsgálatában másodpercre pontosan feljegyezte az elhangzó egységek idejét az eredeti beszédben, a jegyzetfüzetben és a tolmács célnyelvi produkciójában. Egy következő lépésben a beszédek és a tolmácsolások átiratát, valamint a jegyzeteket vetette össze. Ennek segítségével lehetővé vált a tolmácsolás deficitjeinek pontosabb vizsgálata, ok-okozati összefüggésekben. Andres vizsgálata rávilágított arra, hogy nagy jelentősége van az olyan időnyerési stratégiáknak, mint a rövidítések, szimbólumok használata, valamint a különböző gondolati egységek közti összefüggések, kapcsolatok (linkek) feljegyzésének.

A magyarországi tolmácsolástudományban Szabó Csilla (2005) doktori disszertációjában a tolmácshallgatók jegyzeteinek nyelvválasztását, a jegyzetek formai jellemzőit és kifejezőeszközeit, valamint ún. jegyzeteléstechnikai stratégiák azonosítását vizsgálta. Kutatásában négy angol B nyelvű, magyar tolmácshallgató jegyzeteit és célnyelvi produkcióját kvalitatívan és kvantitatívan is összehasonlítva megállapította, hogy angol-magyar irányban a hallgatók 63%-a B nyelvén, azaz angolul jegyzetelt annak nyelvi gazdaságossága okán. Kvalitatív analízise kimu-

tatta, hogy a hallgatók meglepően kis arányban (16%) használnak rövidítéseket, és nagyjából azonos mértékben egész szavakat (45%) és szimbólumokat (39%). Szabó Csilla kutatásából arra is fény derült, hogy az angol nyelven történő jegyzetelés a hallgatók részéről egy tudatos jegyzetelési stratégia, hiszen így az angol nyelv rövidebb szószerkezeteivel is minél több elhangzó elemet tudnak szó szerint lejegyezni.

5. A jegyzeteléstechnikai egység fogalma

Ahhoz, hogy objektíven összehasonlíthassuk hallgatók jegyzeteléstechnikai szokásait, stratégiáit, valamint a jegyzetek minőségi eloszlását, szükség van valamilyen „mértékegység" meghatározására. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon a fordítási egység definíciójából kiindulva beszélhetünk-e a tolmácsoláselméletben is jegyzeteléstechnikai egységekről?

A fordítási egység fogalmát 1958-ban Vinay és Darbelnet honosította meg a fordítástudományban, akik ezalatt a legkisebb olyan közlési elemet értették, amely még kohéziós erővel bír, és amelyet nem lehet különállóan fordítani. Nord (1997) pontosítja, kiegészíti a definíciót:

> Verbális és nem verbális jelek egysége, mely nem bontható kisebb elemekre a fordítási folyamat során. A nyelvészeti megközelítés szerint a fordítási egységek lehetnek morfémák, szavak, szókapcsolatok, mondatok vagy bekezdések a szövegben. A funkcionalista megközelítés próbál funkcionális fordítási egységeket létrehozni. (Nord 1997: 141)

Vinay és Darbelnet definíciója alapján tehát megalkotható a jegyzetelési egység definíciója: jegyzetelési egység a kézzel írt tolmácstechnikai jegyzet minden olyan egysége, amely egy szót vagy egy gondolatot jelöl. Formájukat tekintve lehetnek egész szavak, rövidítések (betűszavak, vagy a szó egy részét rövidítik), szimbólumok vagy írásjelek (nyilak, vonalak, felsorolásjelek, margó stb.)

6. A kutatás bemutatása

Jelen tanulmány a doktori értekezésemet megalapozó előzetes kutatások tapasztalatait összegzi. A kutatás kezdeti szakaszának keretében két körben végeztem előzetes pilotkutatást annak érdekében, hogy kipróbáljam, mely kutatási eszközök és a módszerek vezetnek a lehető legobjektívebb eredményekhez.

Az első pilotkutatásra 2021 novembere és 2022 februárja között került sor, másodéves mesterszakos hallgatók (MA2) körében. Célja az volt, hogy felmérjem a tolmács-államvizsga előtt álló hallgatókra jellemző jegyzeteléstechnikai attitű-

döket, kompetenciákat. Összesen hat tolmácshallgató vett részt a felmérésben. Kiválasztásuk során a legfontosabb szempont az volt, hogy lehetőleg minél egységesebb legyen a csoport összetétele. Így esett a választás az angol B nyelvvel rendelkező tolmácshallgatókra, hiszen arányaikban ők vannak többségben a tanszék hallgatói között. A hallgatók C nyelve túlnyomórészt német (4 fő) volt, 1-1 fő esetében pedig francia vagy holland. A résztvevők egy kivételével a 2020/21. tanévben kezdték meg tanulmányaikat.

Az interjú az alábbi kérdéseket tartalmazta:

(A1) Hogyan készültél fel a tolmácsolási feladatra?
(A2) Milyen anyagokat használtál fel ehhez?
(A3) Van-e egy általános fogalomtárad?
(A4) Kitaláltál-e saját jeleket egyes beszédspecifikus kulcsfogalmakra?
(A5) Mennyire jól sikerült megosztanod a figyelmed a tolmácsolási feladat közben?
(A6) Saját érzésed szerint túl sok, túl kevés, vagy megfelelő mennyiségű jegyzetet készítettél?
(A7) Voltak-e olyan pontjai a jegyzeteidnek, amelyeket különösen jól tudtál alkalmazni a tolmácsolás közben?

A második körös mintavételben hat elsőéves hallgatót (MA1) interjúvoltam meg 2022 novemberében. Kiválasztásuk során fontos szempont volt, hogy lehetőleg minél inkább egybevágó jegyzeteléstechnikai rutinnal rendelkezzenek, ezért esett a választásom egy olyan elsőéves fordító-tolmács mesterszakos csoportra, akiknek nyelvkombinációjuk megegyezik, minél homogénebb csoportösszetételre törekedve. A megfigyelt tolmácsolástechnika-órán a hallgatók B nyelvükről (angolról) A nyelvükre (magyarra) tolmácsoltak. A tolmácsolási feladatot követően az alábbi kérdések alapján számoltak be addigi jegyzeteléstechnikai tapasztalataikról:

(B1) Megkaptad-e előre a beszéd témáját? (Hogyan készültél fel, milyen anyagok alapján?)
(B2) Van-e általános fogalomtárad, amelyekben összegyűjtötted az általad használt szimbólumokat, rövidítéseket? (Hány itemet tartalmaz?)
(B3) Kitaláltál-e saját szimbólumokat, jeleket?
(B4) Mennyire sikerült megosztanod a figyelmedet a jegyzet, a forrásnyelvi beszéd és a tolmácsolás között?
(B5) Mióta jegyzetelsz? Miben érzed úgy, hogy fejlődtél? Miben kellene/szeretnél még?
(B6) Szerinted milyen az ideális jegyzet?
(B7) Mit csinálsz tolmácsolás után a jegyzettel? („Kijavítod-e, miközben az oktató visszajelzést ad? Otthon visszanézed-e?)

A fenti interjúkérdések validitását egy EMCI-képzésre[9] járó hallgatóval ellenőriztettem, aki jegyzeteléstechnikai ismereteit, kompetenciáit tekintve kitűnő átmenetet képez: mesterszakos tanulmányai alatt elsajátította a konszekutív tolmácsolás során alkalmazott jegyzeteléstechnika főbb jellemzőit, azonban nem ismerte az európai uniós konferenciatolmács-képzés elkezdésekor a rozani alapelveket (Rozan 1956), amelyek a jegyzeteléstechnika alapelveinek számítanak. A kutatás belső érvényességének (Károly 2022: 34) megőrzése érdekében lehetőség nyílt így a kérdéssor előzetes kipróbálására és a feladat instrukcióinak további pontosítására.

A kérdések minimális módosítására azért volt szükség, mert a kapott válaszokból nem rajzolódott ki kellőképpen a jegyzeteléstechnikai kompetencia kialakulásához szükséges részterületek alkalmazhatósága, valamint, hogy önbevallásuk alapján a hallgatók hol tartanak a jegyzeteléstechnika elsajátításában és alkalmazásában. További különbség a két mérési pont között, hogy a 2022 novemberében felvett adatok tartalmazzák a tolmácsolt beszédek hangfelvételeit és azok átírását. Ezeknek az adatoknak a segítségével képet kapunk a beszédek hosszáról, szószámáról, valamint további következtetéseket vonhatunk le a jegyzetelési egységek mennyiségéről és eloszlásáról.

Az interjúkról minden esetben hangfelvételt készítettem, amelyet később átírtam, a könnyebb feldolgozhatóság, visszakereshetőség és áttekinthetőség érdekében. Az interjúalanyok nevét, nemét, nyelvkombinációját (hallgatói profilját) saját részre, bizalmasan rögzítem, informálva erről a hallgatót (a kutatási adatok etikus kezeléséről lásd Seresi 2022). Az órán készített jegyzetekről fényképet készítettem, amelyeket a jegyzeteléstechnikai egységek azonosítására és megszámolására használtam fel. A profilok rögzítése azért szükséges, hogy a hallgatókat a kutatás egy későbbi fázisában ismételten meginterjúvolhassam. A kutatásban résztvevő 6-6 hallgató profilját egy betűből és egy számból álló kóddal jelöltem az anonim adatközlés megőrzése és az azonosíthatóság elkerülése érdekében.

7. Kutatási eredmények

A hallgatók által készített jegyzetekben lévő egységeket manuálisan azonosítottam, kategóriák szerint csoportosítva, az alábbi ábrán látható módon, színek szerint kódolva. (Eszenyi 2022: 87)

Az 1. ábrán az egész szavakat piros szín jelöli, a rövidítéseket kék, az írásjeleket sárga, a szimbólumokat pedig zöld. Megkülönböztettem egész szavakat, írásjeleket, szimbólumokat, rövidítéseket és számokat. (A számokat rózsaszínnel jelöl-

[9] European Masters in Conference Interpreting – A hálózat tagjai rendelkeznek a nemzetközi konferenciatolmács-képesítés kiadásának jogával. Magyarországon egyedüliként az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke rendelkezik ezzel a minősítéssel. https://www.emcinterpreting.org/emci/

tem, azonban az 1. ábrán erre nincs példa.) A tulajdonneveket (pl. személynév, földrajzi név) is egész szavak kategóriájába sorolandók ez esetben.

1. ábra: *Példa a jegyzetelési egységek kézi azonosítására*

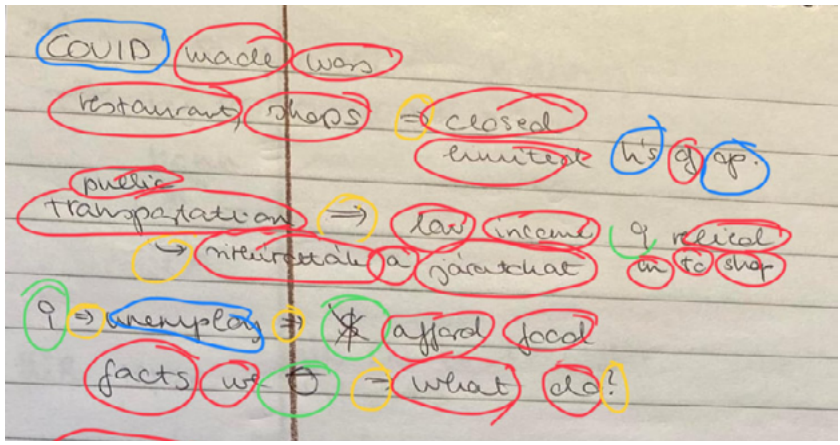

Ezután az jegyzetelési egységek egyes típusait manuálisan összeszámoltam, és az összes jegyzetelési egység számát figyelembe véve százalékos arányban tüntettem fel a könnyebb értelmezhetőség érdekében. A másodévesekkel végzett felmérés (MA2) eredményeit az 1. táblázatban foglaltam össze.

1. táblázat: *MA2 jegyzetelési egységeinek százalékos aránya*

Kód	Teljes szószám	Egész szó	Szimbólum	Rövidítés	Írásjel	Szám
2A	228	49,5%	13,6%	13,6%	17,5%	5,8%
2B	131	48,9%	6,4%	26,5%	12,8%	5,5%
2C	215	80,7%	0%	19,3%	0%	0%
2D	201	68,9%	6,1%	17,8%	5,5%	1,7%
2E	243	60,4%	2,7%	14,4%	11,8%	10,7%
2F	206	63,3%	10,2%	7,1%	16,3%	3,1%
Átlag	**204**	**61,9%**	**6,5%**	**16,5%**	**10,7%**	**4,5%**

A másodévesek (MA2) körében végzett interjús vizsgálat megállapította, hogy a hallgatók fele túl soknak érzi jegyzeteinek mennyiségét. A jegyzetelési egységek mennyiségét illetően elmondható, hogy az a két hallgató, aki a legtöbb rövidítést alkalmazta, dolgozott a legtöbb jegyzetelési egységgel. Ezzel szemben az átlagnál

több szimbólumot használók jegyzete jellemzően kevesebb egységből áll. A 2. táblázatban a jegyzetelési egységek darabszámát tüntettem fel.

2. táblázat: *MA2 jegyzetelési egységeinek darabszáma*

Kód	Egész szó	Szimbólum	Rövidítés	Írásjel	Szám	Összesen
2A	51	14	14	18	6	103
2B	107	14	58	28	12	219
2C	159	0	38	0	0	197
2D	124	11	32	10	3	180
2E	113	5	27	22	20	187
2F	124	20	14	32	6	196
Átlag	**113**	**10,7**	**30,5**	**18,3**	**7,8**	**180,3**

Mivel itt pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre a beszédek hosszát és szószámát illetően, ezért az adatok nem alkalmasak arra, hogy a jelenleginél messzemenőbb következtetéseket vonjunk le belőlük, és összehasonlítsuk az elsőévesek (MA1) jegyzetelési egységeinek számával. Elmondható azonban, hogy a tolmácsképzés 3-4. félévének fordulóján (azaz az a MA2 adatfelvétel időpontjában) a beszédek átlagos hossza 4-5 perc, közelítve a tolmács-államvizsga 5 perces kritériumát. Ezzel szemben az általam megfigyelt tolmácsolástechnika-szemináriumokon az elsőéves hallgatók által tolmácsolt beszédek átlagos hossza 2 perc 10 másodperc. (A leghosszabb beszéd 2 perc 41 másodperc, míg a legrövidebb beszéd 1 perc 16 másodperc volt.)

Az elsőévesekkel (MA1) készített interjúkból kiderült, hogy túlnyomórészt a szimbólumok használata okoz nehézséget. Ugyanakkor az 1. és a 3. táblázat adatait összehasonlítva látjuk, hogy ennek ellenére is nagyobb arányban használnak az elsőéves hallgatók szimbólumokat, mint a másodévesek. A 3. táblázat mutatja az elsőéves tolmácshallgatók által használt jegyzetelési egységek arányát.

3. táblázat: *MA1 jegyzetelési egységeinek százalékos aránya*

Kód	Egész szó	Szimbólum	Rövidítés	Írásjel	Szám
1A	11,1%	29,6%	29,6%	26%	3,7%
1B	75,7%	0%	10,8%	13,5%	0%
1C	32,6%	1,1%	28,3%	22,8%	15,2%
1D	80,7%	1,6%	3,2%	4,8%	9,7%

Kód	Egész szó	Szimbólum	Rövidítés	Írásjel	Szám
1E	47,8%	14,1%	19,6%	14,1%	4,4%
1F	49,5%	7,3%	9,8%	12,2%	4,9%
Átlag	**49,6%**	**9%**	**16,9%**	**15,6%**	**6,3%**

Amennyiben a jegyzetelési egységek darabszámát tekintjük, megállapítható, hogy a másodévesek átlagosan majdnem háromszor annyi jegyzetelési egységet írtak le, mint az elsőévesek – szemben a beszédek hosszával, amely az MA2 évfolyam esetében csupán kétszer olyan hosszú volt. Ez megerősíti a másodévesek interjúiból kirajzolódó képet: ők maguk is érzik, hogy kevesebbet kellene jegyzetelniük, azonban saját bevallásuk szerint nem bíznak eléggé a munkamemóriájukban. Egy lehetséges ok erre a jelenségre, hogy a tolmácsoktatók az államvizsga közeledtével az órai tolmácsolásokat gyakran érdemjeggyel is értékelik, és ez növeli a hallgatók kognitív terhelését.

Nem elhanyagolandó szempont, hogy a kutatásban résztvevő másodéves évfolyam valamennyi tagja a 2020/21. tanévben kényszerűen elrendelt távoktatásban volt kénytelen kidolgozni saját jegyzeteléstechnikáját (a tolmácsolás távoktatásban témában lásd Eszenyi 2020, Seresi 2020). Az oktatási formából adódó korlátok így nem adtak megfelelő lehetőséget arra, hogy az oktatók kellőképpen monitorozzák a hallgatók jegyzeteléstechnikáját, míg a 2022/23/1. félévben megfigyelt tolmácsolástechnika-órákon az egyes beszédeket követően az oktató gyakran körbejárt a teremben, egyéni visszajelzést adva a jegyzetekre, elkerülve ezzel az esetleges rossz stratégiák rögződését. A jelenléti oktatás emellett arra is nagyobb teret adott, hogy a hallgatók egymástól tanuljanak, szimbólumokat cseréljenek, vagy épp egymás hibáiból tanuljanak, összehasonlítva saját és társaik jegyzeteit. A 4. táblázatban a jegyzetelési egységek darabszámát tüntettem fel a 2022/23/1. félévben tanulmányaikat megkezdő hallgatók esetében.

4. táblázat: *MA1 jegyzetelési egységeinek darabszáma*

Kód	Egész szó	Szimbólum	Rövidítés	Írásjel	Szám	Összesen
1A	3	8	8	7	1	27
1B	28	0	4	5	0	37
1C	30	1	26	21	14	92
1D	50	1	2	3	6	62
1E	44	13	18	13	4	92
1F	27	3	4	5	2	41
Átlag	**30,3**	**4,3**	**10,3**	**9**	**4,5**	**65**

A jegyzeteléstechnikára a szakirodalom és a legtöbb tolmács is úgy tekint, mint amely nagymértékben egyéni dolog, bizonyos tolmácstechnikai rutinnal kialakul egyfajta személyes jegyzetelési mód, akárcsak a kézírás esetében, azzal a különbséggel, hogy a tolmácsjegyzet kevésbé univerzálisan olvasható. Hogy mennyiben figyelhető meg az adatok alapján a jegyzeteléstechnikai kompetencia fejlődése, azt az átlagtól való relatív szórás adja meg (lásd 5. táblázat).

5. táblázat: *Az átlagtól való eltérés*

	MA1	**MA2**
Átlagos abszolút eltérés	25,9	36,6
Relatív szórás	0,4	0,2

Az átlagos abszolút eltérés (más néven szóródás) mutatja meg a jegyzetelési egységek eltérését a középértéktől, azaz az átlagtól (Dankó és Csizér 2022: 61). Bár szemmel láthatóan az MA1-es hallgatók jegyzetelési egységeinek összegei kisebb mértékben térnek el az átlagtól, mint az MA2-es hallgatóké, megállapítható, hogy nagyobb eltérés fedezhető fel a relatív szórást vizsgálva. A relatív szórás meghatározására azért van szükség, hogy a két eltérő nagyságrendű változót alaposabban összehasonlíthassuk. A relatív szórást az átlagos abszolút eltérés és az átlag hányadosaként értelmezzük, százalékos formában. A pilotkutatás adataiból láthatjuk, hogy az MA2-es hallgatóknál feleakkora kilengések tapasztalhatók a jegyzetelésük során (az átlagtól 20%-ban tértek el), míg az MA1-es hallgatóknál a relatív szórás aránya eléri a 40%-ot. Mindez arra enged következtetni, hogy bár a vizsgálat részét képező tolmácsbeszédek eltérő hosszúságúak és tartalmúak voltak, több, mint egy év tapasztalattal a hallgatók jegyzetelésében egységesebb tendenciákat figyelhetünk meg.

8. További kutatási irányok

A pilotkutatás eredményei egyértelműen rávilágítottak arra, hogy a felmérés objektivitását negatívan befolyásoló tényező a beszédek nagymértékű különbsége, nemcsak az időtartamot tekintve, hanem a tematikát is. A gyakorlóbeszédek graduálása a jegyzeteléstechnika elsajátításánál kiemelt jelentőségű (Setton és Dawrant 2016: 30), ezért megfontolandó lenne kibővíteni a vizsgálatot és a kutatás további szakaszában a Setton és Dawrant által kidolgozott Speech Difficulty Index (SDI) alapján értékelni a beszédeket. Ennek az indexnek a lényege, hogy négy szempont alapján, hatfokú skálán határozza meg a beszéd nehézségét: téma (*subject matter*), beszédtempó (*speed of delivery*), információsűrűség és stílus (*density and style*), akcentus és prozódia (*accent and prosody*). Setton és Dawrant konkrét adatokkal határolják be, hogy a jegyzeteléstechnika elsajátításának folyamatában

melyik szempont alapján milyen nehézségű legyen a gyakorlóbeszéd, ennélfogva további kutatási szempont lehet annak meghatározása, hogy a hallgatók értékelése szerint a hallott beszéd eleget tesz-e ezeknek a kritériumoknak.

A kutatás körülményeinek optimalizálása érdekében megfontolandó a tolmácstechnikai feladat és az azt követő interjú olyan módon történő kivitelezése, hogy a résztvevők ugyanazt a szöveget hallják, majd ezt a szöveget tolmácsolják az adatfelvevőnek. Magáról a tolmácsolásról is készíthető hangfelvétel, amely további jellegzetességeket árulhat el a hallgató teljesítményéről. Legfőképpen pedig objektívebb összehasonlítási alapot nyújt a többi résztvevő jegyzeteléstechnikájáról.

További vizsgálat célpontja lehet az interjúkban elhangzottak pontosabb összevetése a jegyzetekből kirajzolódó jellemzők és tulajdonságokkal, hiszen ez alátámasztja, ill. megcáfolhatja a hallgatók önbevalláson alapuló kijelentéseit.

Irodalom

Alexieva, B. 1994. On teaching note-taking in consecutive interpreting. In: Dollerup, C., Lindegaard, A. (eds) *Teaching Translation and Interpreting 2. Insights, aims and visions. Papers from the Second Language International Conference Elsinore, 1993.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.

Andres, D. 2002. *Konsekutivdolmetschen und Notation.* Frankfurt am Main: Peter Lang-Verlag.

Eszenyi R. 2020. Konferenciatolmácsolás oktatása a karantén idején: mit tanulhatunk ebből a rendkívüli félévből? In: Seresi M., Eszenyi R., Robin E. (szerk.) *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsképzésben. Oktatásmódszertani tapasztalatok a COVID-19 idején*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. 113–124. https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.12

Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a nyelvi közvetítés kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péch O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I.* Általános rész. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5

G. Láng Zs. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica Kiadó.

Gillies, A. 2017. *Note-Taking for Consecutive Interpreting. A Short Course.* New York: Routledge.

Herbert, J. 1952. *The Interpreter's Handbook: How to Become a Conference Interpreter.* Genève: Editions Georg.

Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péch O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I.* Általános rész. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5

Nolan, J. 2005. Interpretation: Techniques and Exercises. In: *Professional Interpreting in the Real World. 1. Translating and interpreting.* I. Title. II. Series. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters Ltd.

Nord, C. 1997. *Translating as a Purposeful Activity.* Manchester: St. Jerome Publishing.
Rozan, J. F. 1956/2002. *Note-taking in Consecutive Interpreting.* In: Gillies, A., Waliczek, B. (eds) Language and Communication 3. Krakow: Tertium Society for the Promotion of Language Studies.
Seleskovitch, D. 1975. *Langage, langues et mémoire.* Paris: Lettres Modernes.
Seresi, M. 2020. Konszekutív tolmácsolás online oktatása aszinkron módszerekkel. In: Seresi M., Eszenyi R., Robin E. (szerk.) *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsképzésben. Oktatásmódszertani tapasztalatok a COVID-19 idején*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. 113–124. https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.12
Seresi M. 2022. Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péch O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. Általános rész.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 93–107. DOI: https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5
Setton, R., Dawrant, A. 2016. *Conference Interpreting. A Trainer's Guide.* Benjamins Translation Library Vol. 121. Amsterdam/Philadelphia.
Szabó Cs. 2005. *Note-taking Techniques and Strategies in Consecutive Interpreting. An Empirical Investigation of the Choice of Language, Choice of Form and Means of Compression.* Doktori értekezés. Kézirat. Pécsi Tudományegyetem.
Vinay, J.P., Darbelnet, J. 1958. *Stilistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction.* London-Toronto-Paris: Didier.

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 73–86.

A terminológiamenedzsmenthez kapcsolódó kutatási irányzatok

Seidl-Péch Olívia

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ
E-mail: seidl-pech.olivia@gtk.bme.hu
https://orcid.org/0000-0002-6789-4921

Kivonat: A jelen tanulmány célkitűzése, hogy betekintést nyújtson a nyelvtechnológiai eszközök alkalmazása miatt egyre hangsúlyosabbá váló terminológiamenedzsment témakörébe, és felvázolja a területhez kapcsolódó lehetséges kutatási perspektívákat. Ahogy egy ismert hazai fordításszolgáltató honlapján olvashatjuk, „[a] minőségi fordítás alapja a megbízható terminológia. A terminológia ismerete és kezelése nélkülözhetetlen a kiváló minőségű fordításhoz. Ezek a lépések minden fordítási projekthez elengedhetetlenek.[1]" A terminológiamenedzsment szükségessége és megkerülhetetlensége természetes módon irányította a fordítási folyamattal és a fordítások minőségével foglalkozó kutatók figyelmét a terminológiai adatbázisok előállítására és karbantartására (vö. Wright és Budin 1997–2001), illetve a fordításközpontú terminológiai munkára (Fischer 2019).

Kulcsszavak: fordításközpontú terminológiai munka, nyelvtechnológia, terminológiai adatbázis, terminológiamenedzsment

1. Bevezetés

A fordítóipar ezredfordulót követő fejlődése – a fordítási volumen és a szakterületek számának folyamatos növekedésével, valamint a határidők csökkenésével – egyre inkább előtérbe helyezte a terminológiamenedzsment szükségességét. A terminológia körébe tartozó szaknyelvi fogalmak kezelésével kapcsolatos szakmai igényt többek között néhány egymástól részben független folyamat indukálta, melyek közül mindenképpen említést érdemel (i) az egy- és többnyelvű írásbeli dokumentáció növekvő mennyisége; (ii) a szakterületek különválásával megjelenő átfedések a szaknyelvi lexikában (pl. *ház: lakóház, gépház, üvegház*); (iii) az egyértelmű szövegezés igénye és szükségessége a többnyelvű vállalati kommunikáci-

[1] https://leg.eu/hu/szolgaltatasaink/terminologia-menedzsment/

Hivatkozás: Seidl-Péch O. 2023. A terminológiamenedzsmenthez kapcsolódó kutatási irányzatok *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 73–86.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.5

óban, melynek megvalósulását tovább nehezítette a tervezési és kivitelezési munkafázisok különválása; illetve (iv) a kereshetőség és visszakereshetőség jelentőségének növekedése a kulcsszavas keresésen alapuló IT technológia használatával (vö. Seidl-Péch 2021). A terminológiamenedzsment gyakorlatának terjedése egyértelműen összekapcsolódik azzal a tendenciával is, mely a múlt század közepétől egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a terminológiai adatbázisok, szószedettek integrálására a fordítástámogató eszközök interfészén a fordítási folyamat során. Így lehetővé vált, hogy egy-egy fordítási projekten belül akár több terminológiai adatbázis találatait is kényelmesen fel lehessen használni (vö. Ábrányi 2015).

A terminológiamenedzsment vizsgálata nyelvészeti, kommunikációs és nyelvtechnológiai megközelítést egyaránt lehetővé tesz. Nyelvészeti megközelítésben foglalkozik a szaknyelvekre jellemző szakkifejezésekkel és szerkezetekkel, a szakkifejezések által jelölt fogalmak közötti viszonyokkal (szinonímia; ellentétes, ontológiai és partitív viszony), illetve a különböző fogalmak nyelvenkénti realizációjával. A kommunikációs fókusz a terminusok használatát vizsgálja a különböző kommunikációs helyzetekben (pl. írott és beszélt nyelvi kommunikáció), és eredményei hozzájárulnak a szakmai információ hatékony közvetítéséhez a különböző célközönségek számára (pl. Mány 2020; Rodek-Bagella 2015). A terminológiamenedzsment ugyanakkor fontos szerepet játszik a nyelvtechnológiai alkalmazások (például gépi fordítás, tartalomfeldolgozás, chatbotok) fejlesztésében is (pl. Geeb 2007), így a kutatások eredményei segítik az automatikus nyelvfeldolgozáshoz kapcsolódó kutatásokat és fejlesztéseket.

1. A terminológiamenedzsment célja

A terminológiamenedzsment legfőbb feladata a terminusok (általában adatbázisokban történő) rendszerezése és dokumentálása (vö. Fóris, Sermann és Tamás – Megjelenés alatt) annak érdekében, hogy egyértelmű és következetes kommunikáció valósulhasson meg a különböző szakterületeken, ahol egyre nagyobb az igény a pontos, egyértelmű, tömör, szakszerű kifejezésmódra és a szaknyelvi lexika precíz használatára. Ugyanakkor a terminológiamenedzsment nem csupán az egyes szakterületekre jellemző (egy vagy többnyelven elérhető) terminusok, kontextusok és definíciók gyűjteménye, hanem olyan komplex rendszer, amely rögzíti a különböző kommunikációs helyzetekre jellemző nyelvhasználatot (pl. időbeli vagy területi korlátozás) és a kommunikációs célokat (pl. vállalati preferenciák) is.

A terminológiamenedzsment célja lehet egyrészt egy-egy szakterület fogalmainak egy- vagy többnyelvű adatbázisokban való összegyűjtése és rendszerezése a szakmán belüli kommunikáció támogatására (vö. Fóris, Sermann és Tamás – Megjelenés alatt), másrészt a fordítási projekt részeként az adott forrásnyelvi dokumentumban szereplő terminus értékű lexika forrásnyelvi és célnyelvi megfelelőinek rögzítése (vö. Fóris és Faludi 2020). Míg az első esetben egy-egy adatbázis alapvetően doménspecifikus, és az adott szakterületre jellemző terminusokat tar-

talmazza, addig a fordításközpontú terminológiamenedzsment esetében egy-egy adatbázisban a forrásnyelvi szöveg terminusai akár több különböző szakterülethez is tartozhatnak (pl. műszaki és gazdasági terminusok építőipari dokumentumokban). Az egy adott szakterületen belül használt terminusok rendszerezése és dokumentálása folyamatos gyűjtőmunkát feltételez, feladata az új fogalmak folyamatos azonosítása (pl. a szakirodalom nyomon követesével), és ezek alapján az adatbázis frissítése, napra készen tartása. Ezzel szemben a fordításközpontú terminológiai munka az adott fordítási projekt lezárulása után befejezettnek tekinthető, és csak a későbbi újbóli felhasználás esetén szorul felülvizsgálatra (pl. elavult terminusok cseréje, vállalati preferenciák érvényesítése).

1.1. Lexikográfia kontra terminológiamenedzsment

A lexikológia tudománya a szókészlet nagyságával, rendszerezésével, rétegződésével, a szavaknak az egyes nyelvi rétegek közti mozgásával foglalkozik. A nyelvek szókészletének vizsgálata, rendszerezése, gyűjtése és értelmezése szorosan összefügg a szótárírás tudományával, a lexikográfiával. A szaklexikográfiai munka eredményeként megjelenő egy- vagy többnyelvű szakszótárak általában már a megjelenésük pillanatában elavultak, mivel például a folyamatos technikai és tudományos fejlődés új szakkifejezéseket hív életre. Ebben az összefüggésben a számítógépes technológiára épülő, új adathordozókat (floppy lemez, CD, CD-ROM) használó szakszótárírás szókészlete alapvetően könnyebben bővíthető, az ilyen szótár képes nagyobb szóállományok és több nyelvészeti szempontból releváns információ tárolására, a nyelvek közötti keresés irányának változtatására és sokoldalú lekérdezésekre (pl. szókapcsolatok keresése) (vö. Seidl-Péch 2020). „A 2000-es években úgy tűnt, hogy a jövő az online elérhető, folyamatosan frissített szótáraké, amelyek előfizetéses rendszerben működnek. De időközben megjelentek az ingyenes szójegyzékek és közösségi szótárak a világhálón (Fóris 2020:49)."

2006-tól az interaktív, programozható web háttérbe szorította a statikus internetes alkalmazásokat. A közösségi aktivitásra épülő Web 2.0 elterjedése a szaklexikográfia területén is megteremtette a tartalommegosztás lehetőségét, vagyis a különböző szakterületeket érintő szakszókincs mások számára történő hozzáférhetővé tételét (vö. Seidl-Péch 2020). A szakszókincs közös gyűjtése és a gyűjtemények egymással való megosztása a terminológiai adatbázisok esetében is megfigyelhető, azonban a szakszókincs adatbázisokba rendezése több jellemzőjében is különbözik a szakszótárírástól.

1.2. Szakszótár vs. terminológiai adatbázis

A szakszótárak és a terminológiai adatbázisok célközönsége sokszor azonos, ugyanakkor a szóállományuk gyűjtési és megjelenítési módszertana különbözik egymástól. Míg a szótár szóanyagának gyűjtése egy adott nyelv vagy nyelvváltozat nyelvi jeleinek rögzítésén alapszik, addig a terminológiai adatbázis terminusai

olyan fogalmak, amelyek egy vagy több szakterületen kiemelkedő jelentőségűek, és/vagy megjelennek a fordítandó forrásnyelvi dokumentumban. „A nyelvi szótárak jelalapúak (a lexikai egységről mint jelölőről adnak információt), a terminológiai szótárak fogalomalapúak (a denotátumról adnak információt). A szakszótár legtöbbször jelalapú, a terminológiai szótár fogalomalapú (Fóris 2013: 434).”

A szótárak és terminológiai adatbázisok felépítése számos ponton eltér egymástól. A szótárakban megjelenhet a szócikkeken kívüli többletinformáció is (pl. előszó, rövidítések jegyzéke) (vö. Fóris 2020:55), amely a terminológiai adatbázisokra nem jellemző. A szótár szócikke (lásd. 1. ábra) tartalmazza a címszavakat (pl. *yard*) és a rájuk vonatkozó (fonetikai, grammatikai, etimológiai, szemantikai stb.) információkat, a címszó jelentését, valamint tartalmazhatják a címszó szinonimáit, szókapcsolatait, az esetleges nyelvi példákat is.

1. ábra: *A magyar nyelv értelmező szótára szótári szócikke*[2]

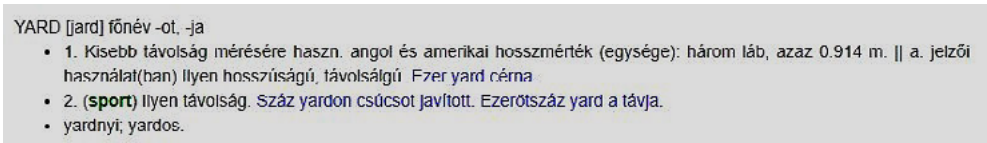
YARD [jard] főnév -ot, -ja
- 1. Kisebb távolság mérésére haszn. angol és amerikai hosszmérték (egysége): három láb, azaz 0.914 m. || a. jelzői használat(ban) Ilyen hosszúságú, távolságú Ezer yard cérna
- 2. (**sport**) Ilyen távolság. Száz yardon csúcsot javított. Ezerötszáz yard a távja.
- yardnyi; yardos.

A terminológiai adatbázis (2. ábra) terminológiai rekordokat tartalmaz, mely rekordok esetében megnő a kontextus jelentősége és a terminus használatára vonatkozó információk súlya. A terminológiai adatbázis a szótárak viszonylag kötött struktúrájával szemben jobban igazodik a létrehozó egyéni igényeihez és szükségleteihez, a terminológiai rekordhoz tartozó mezők architektúráját alapvetően a használat célja határozza meg. Egy-egy terminológiai rekord mindenképpen tartalmazza a tárgykör megnevezését és a terminust (egy vagy több nyelven), (esetleg a terminus forrását), és ha van definíció és/vagy kontextus, akkor ezek forrását. Továbbá szokás általában megadni a nyelvtani információkat (szófaj, nem, szám stb.), a definíciót (és/vagy magyarázatot), a használati kontextust, a lehetséges szinonimákat (az adott kommunikációs szituációban preferált és tiltott alakok megjelölésével), a lehetséges rövidítéseket, ha vannak, illetve a lehetséges logikai kapcsolatokat (ellentétes, ontológiai és partitív viszony). A megjegyzések tartalmazhatják a térbeli, időbeli vagy egyéb megszorításokat, illetve a terminus státuszára vonatkozó egyéb adatokat. A doménspecifikus adatbázis feltételezi a rendszeres adatgyűjtést és karbantartást, míg a fordításorientált gyűjtemény lehetővé teszi a projekt méretéhez igazodó, a forrásnyelvi szövegben található terminusok alapján létrehozott rendszerezést.

[2] https://ertelmezo.oszk.hu/kereses.php?kereses=yard

2. ábra: *MultiTermben feldolgozott terminológiai rekord*[3]

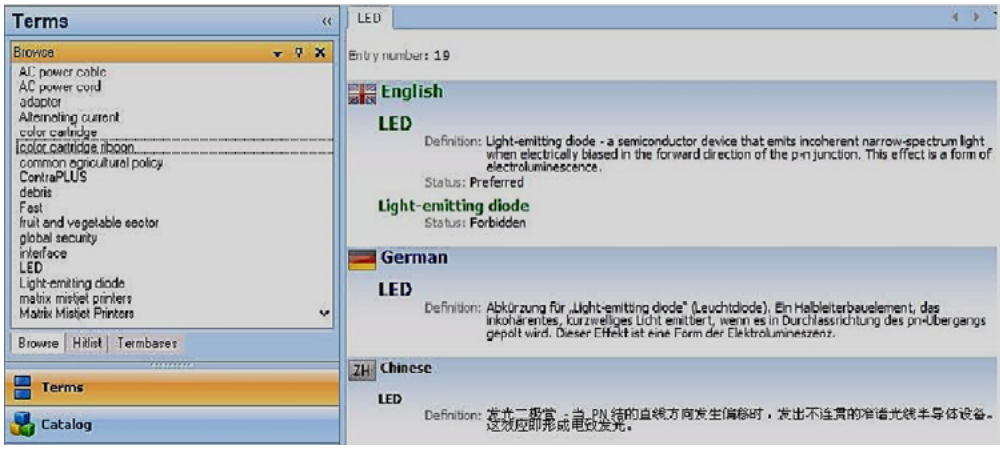

1.3. Terminológiamenedzsment feladatok

A terminológiai munka magában foglalja az adatbázis létrehozását és karbantartását, illetve a fordítás előkészítéshez kapcsolódó terminológiai munkát, ezen belül a manuális és az automatikus terminuskivonatolást. A már idézett fordításszolgáltató megfogalmazásában: „[a] terminológiakezelés keretében egy adott szakterületen használatos szakkifejezéseket gyűjtünk össze egy vagy több nyelven, kiválasztunk terminusokat, vagy újakat hozunk létre, és ezeket terminológiagyűjteménybe rendezzük, amelyet terminológiai adatbázisokban rögzíthetünk későbbi felhasználásra. Gondoskodunk róla, hogy a terminológia megfeleljen a nemzeti és nemzetközi előírásoknak, az ismert szótáraknak, illetve az elfogadott szószedeteknek.[4]"

Az adatbázis a fogalmak, definíciók és más terminológiai információk dokumentálására szolgáló strukturált rendszer. Karbantartása magában foglalja az adatok rendszeres frissítését és ellenőrzését, ezzel biztosítva az adatbázis tartalmának naprakészen tartását és a szakmai változásoknak és fejleményeknek való megfelelését. A fordítási projektet előkészítő terminológiai munka általában csak az adott forrásnyelvi dokumentumban megjelenő specifikus fogalmakat és kifejezéseket rögzíti azok célnyelvi megfelelőivel, ezáltal elősegíti a fordítási projektben a következetes terminushasználatot. A fordítónak lehetősége van arra is, hogy az adott fordítási projekthez több terminológiai adatbázist csatoljon a fordítástámogató szoftver segítségével (vö. Ábrányi 2015), illetve több, azonos témakörben és nyelvpárban fordított dokumentum esetében a terminusokat egy adatbázisba gyűjtse.

[3] https://www.ugr.es/~mvegaex/SDL%20MultiTerm%202009%20for%20Translators.pdf
[4] https://leg.eu/hu/szolgaltatasaink/terminologia-menedzsment/

A manuális terminológiakivonatolás során terminológusok vagy szakértők emelik ki a forrásnyelvi dokumentum terminusait, és rögzítik egynyelvű vagy párhuzamos szakszövegek segítségével az adatbázis szempontjából releváns információkat, valamint a célnyelvi terminusokat. Automatikus kivonatolás esetén viszont nyelvtechnológiai eszközök és algoritmusok elemzik a szövegeket, és nyerik ki a releváns terminológiai információkat. Ez a módszer lehetővé teszi nagyméretű szakszöveggyűjtemény vagy adathalmaz esetén is a szakterületre jellemző terminológia gyors és hatékony gyűjtését, amit általában érdemes humán ellenőrzéssel kiegészíteni (vö. Seidl-Péch és Robin 2019). A fordítási projektek előkészítésén túl a fordításközpontú (a célnyelvi szöveg terminusait feldolgozó) terminológiai munka tartalmazza a gépi fordítás utószerkesztése és/vagy a lektorálás során felmerülő terminológiai módosítások feldolgozását is.

2. Lehetséges kutatási területek

A terminusokkal kapcsolatos kutatások foglalkozhatnak egyrészt a terminológiai adatbázisok vizsgálatával (vö. Fóris, Sermann és Tamás – Megjelenés alatt), másrészt a fordításközpontú terminológiamenedzsment számos más érdekes kutatási területet is kínál, melyek középpontjában általában a terminusok egy-egy tulajdonsága áll. Ezek közül a következőkben a legkézenfekvőbb területek bemutatása következik.

2.1. Terminusok és szövegnyelvészet

Többféle fordításszempontú kutatás lehetséges a szakszövegekben megjelenő terminusok szerepének vizsgálata kapcsán.

2.1.1. Az egyes szaknyelvekre jellemző terminuskészlet

Elterjedt kutatási kérdés a különböző szaknyelvi dokumentumok jellemző terminuskészletének és ezek fordításának vizsgálata. Már több kutatás is foglalkozott a jogi szövegek terminusainak fordításával (pl. Tamás 2021), az európai uniós szövegek terminusainak fordításával (pl. Rádai-Kovács 2009; Jablonkai 2011; Fischer 2018; Biel és Doczekalska 2020), a gazdasági szövegek terminusainak fordításával (pl. Dósa 2010; Tamás 2014), a műszaki szövegek terminusainak fordításával (pl. Rodek-Begella 2015; Zabóné Varga 2015; Nagy 2020), az egyházi szövegek terminusainak fordításával (pl. Račius 2023), a neveléstudományi szövegek terminusainak fordításával (pl. Varga 2021), az orvosi szövegek terminusainak fordításával (pl. Mány és Varga 2022; Varga et al. 2023). Az ilyen kutatások hozzájárulnak a különböző szaknyelvek terminuskészletére jellemző fordítási stratégiák feltérképezéséhez.

2.1.2. A terminusok közötti kapcsolatok

A szövegben csak egyszer szerepelő lexikai elemek (hapax legomenon) vizsgálata a terminológia szempontjából is izgalmas kérdés lehet (Bozó 2019.), hisz nem ritka, hogy egy-egy terminus csak egyszer fordul elő egy szakszövegben. A terminusok másik csoportja esetében az adott terminus ismétléskapcsolatai hozzájárulnak a szakszövegek kohéziójának megteremtéséhez. Ezen vizsgálatok középpontjában az egyes ismétlődő fogalmak közötti különböző viszonyok állnak (pl. Kerremans 2017). Ekvivalens viszonyról akkor beszélünk, amikor a két fogalom fogalmi jegyei teljesen egybeesnek (pl. *Nemzeti Adó- és Vámhivatal – NAV*), hierarchikus viszony esetén az egyik fogalom jegyei csak részben esnek egybe a másik fogalom jegyeivel (pl. *Eötvös Loránd Tudományegyetem – Bölcsészettudományi kar*), ellentétes viszony esetén a két fogalom fogalmi jegyei között antonim kapcsolat áll fenn (pl. *egészség – betegség*).

2.1.3. Terminusok irodalmi szövegekben

Érdekes kutatási témát kínálnak az irodalmi szövegekben megjelenő terminusok és a hozzájuk kapcsolódó fordítási kérdések (pl. Élthes 2019). A kortárs irodalmi alkotások esetében például egyre gyakrabban merülnek fel a tulajdonnevek fordításával kapcsolatos nehézségek (pl. Hertelendy 2011).

2.1.4. Terminusok és újrafordítás

A célnyelvi terminusok szempontjából az újrafordításhoz kapcsolódó vizsgálatok külön kutatási területet jelentenek. A terminusok eltérő célnyelvi megfeleltetésének kérdése előkerül irodalmi alkotások esetében is a művek újraértelmezésével (pl. Gulyás 2018), ám a terminusok időbeli (diakrón) változása különösen az egyházi szövegekre (pl. bibliafordítás), a társadalmi fejlődés következtében változó jogi, katonai, közigazgatási szaknyelvekre, vagy a műszaki fejlődést követő műszaki szaknyelvre jellemző. Ezek esetében érdekes lehet a terminusok diakrón változásának és fordítási aspektusainak vizsgálata (pl. Naudé és Miller-Naudé 2022).

2.2. Terminusmegfeleltetési stratégiák

További fordításközpontú kutatási kérdés lehet egy-egy nyelvpár és szakterület vonatkozásában a terminusmegfeleltetési stratégiák vizsgálata. A célnyelven való terminus megfeleltetése kulcsfontosságú a fordítás pontossága és a közérthető szakmai kommunikáció szempontjából. A terminusok célnyelven történő megfeleltetésével kapcsolatban vizsgálható egyrészt, hogy a fordító alkalmaz-e szinonimákat a terminusok esetében. Másrészt fontos kérdés, hogy a fordító a megfelelő célnyelvi terminus hiányában új terminust alkot-e (pl. Fischer 2008, 2021), vagy

inkább a parafrázis (körülírás) stratégiáját választja. Az új terminus alkotásával kapcsolatban Slíz (2012: 150) így ír: „A műszavak létrehozásának az oka a megnevezés kényszere: a kategóriákat, jelenségeket a tudományos kommunikáció egyértelműsége érdekében egyértelmű nyelvi megjelöléssel kell ellátni." A terminusalkotással kapcsolatban elmondható, hogy „[a] szakszavakat ugyanazon szabályok alapján hozták létre, mint a többi szót" (Fóris 2010: 183), így a köznyelvi szavak átvétele mellett a terminusalkotásnál is megjelenik a tükörfordítás, a szóösszetétel, a szókapcsolat alkotása, a mozaikszó stb.

2.3. A terminusok alaki jellemzői és helyesírása

A terminus megfeleltetési stratégiákhoz szorosan kapcsolódik a terminusok alaki jellemzőinek kutatása az egyes nyelvek és/vagy szaknyelvek vonatkozásában (pl. Rádai-Kovács 2009; Dósa 2010). A terminus alakját tekintve lehet tőszó (pl. *kuvasz*), képzett szó (pl. *védettség*), összetett szó (pl. *titokgazda*), többszavas kifejezés (pl. *idem per idem*), fizikai/kémiai jel (pl. *v, H*), képlet (pl. *a2+b2=c2*), szimbólum (pl. ∑), mozaikszó (pl. *ZRT*) stb. A terminusok esetében igen fontos az egyértelmű kapcsolat a fogalom és a fogalmat jelölő nyelvi egység között, illetve ennek a kapcsolatnak a stabilitása. Az egyes nyelvek és szaknyelvek eltérő preferenciákat mutatnak e stabil kapcsolathoz szükséges nyelvi egységek, azaz a terminusok megalkotásakor. A terminusok alaki jellemzője szoros összefüggést mutat a terminusok helyesírásával, mely kérdés további vizsgálatokat tesz lehetővé (pl. Seidl-Péch 2016; Ludányi és Domonkosi 2023).

2.4. Terminológiamenedzsment és nyelvtechnológia

A számítógépes fordítástámogatás megjelenésétől kezdve az 1960-as évektől számos eszköz segíti a fordító munkáját, melyek közül több is előtérbe helyezi a fordításközpontú terminológiamenedzsment szempontjait (pl. MultiTerm[5]). A fordítási munka előkészítésekor, a korábbi fordításokat tartalmazó fordítómemória vagy más, az adott szakterületen rendelkezésre álló párhuzamos szövegek felhasználásával elvégzett kétnyelvű terminológiakivonatolás (vö. Sermann, Seidl-Péch és Kóbor 2022) például nagymértékben megkönnyíti a forrásnyelvi dokumentum terminusainak célnyelvi megfeleltetését. A célnyelven hiányzó terminusok fordításához a fordítók segítségül hívhatják az egynyelvű, az összehasonlító és/vagy párhuzamos korpuszokat (vö. Seidl-Péch 2018: 185).

[5] https://www.trados.com/products/multiterm-desktop/

2.4.1. Terminológiamenedzsment és CAT

A mai fordítói gyakorlatban a forrás és célnyelvi terminusokat és egyéb információkat tartalmazó terminológiai adatbázis használata részét képezi a fordítástámogató szoftverek (CAT-eszközök) kínálta funkcióknak. A terminológiai adatbázis találatainak megjelenése segíti a fordítás során a terminológiai konzisztencia megteremtését. Ugyanakkor több kutatás is foglalkozik a terminológiai adatbázis által felkínált terminusokra való tényleges ráhagyatkozás kérdésével, például különböző fogalmakat jelölő homonim alakok problematikája kapcsán (pl. Serpila et al. 2016). Néhány kutatás rámutat arra, hogy a fordítók nem minden esetben használják ki teljes mértékben a nyelvtechnológiai eszközök kínálta lehetőségeket. Ez utóbbi témáról olvashatunk összefoglaló cikket Verplaetse és Lambrechts (2019) publikációjában.

2.4.2. Terminológiamenedzsment és gépi fordítás

Ma már a fordítási környezetbe ágyazva érhető el a gépi fordítási modul, mely a neurális gépi fordítás megjelenése és elterjedése (2017) óta meglepően jó minőségű célnyelvi szöveget eredményez. A gépi fordítást követő utószerkesztés és lektorálás feladata a fordítás végső szemantikai ellenőrzése és a szakterületnek és/vagy az ügyfél speciális elvárásainak megfelelő terminológia használatának biztosítása. Ezen a területen még viszonylag kevés kutatás ismert (pl. Duncker, Sheikh és Fields 2013; Seidl-Péch 2023, Robin et al. 2023), pedig fontos eredményekkel szolgálhatnak az utószerkesztői és lektori gyakorlat szempontjából.

2.4.3. Terminológiamenedzsment és lokalizáció

A terminológiamenedzsment területén külön figyelmet érdemel a lokalizáció kutatása, mely az egyes szaknyelveken belül további kötöttségeket is mutat, ahogy ezt Sermann (2011) megfogalmazza:

> A lokalizációs iparág az utóbbi évtizedben hatalmas teret hódított világszerte, elsősorban a szoftverek, a honlapok számának folyamatos növekedése miatt. A lokalizáció terminus kapcsán elsősorban a szoftverek honosítására gondolunk, pedig jelentése ennél sokkal tágabb: ide tartozik többek között az autókhoz, elektronikai termékekhez, mobiltelefonokhoz, hardver eszközökhöz kapcsolódó online és offline dokumentáció honosítása is. Nem csupán az a fontos, hogy a termék a célközönséghez eljusson, hanem az is, hogy a hozzá kapcsolódó dokumentáció – a szoftverek, honlapok esetében maga a termék – a célnyelvi színtér, a locale sajátosságaihoz, jogszabályi környezetéhez igazodjon. (Sermann 2011: 71)

A lokalizáció terminológiai vonatkozásai megjelenhetnek a jogi szaknyelvben pl. nemzetközi jogszabályok átültetésekor a nemzeti jogrendszerbe (pl. Biel és Doczekalska 2020), a globalizált vállalatok eltérő nyelvű weboldalainak létrehozásakor (pl. Duncker, Sheikh és Fields 2013) vagy akár a videójátékok nemzeti nyelvekre történő átültetésekor (pl. Zhang 2014).

2.5. A terminológiai hiba

A terminológiai hiba kérdését érdemes külön tárgyalni, bár több átfedést is mutat a korábban érintett területekkel. Az SDL Trados fordítási környezetet fejlesztő RWS vállalatcsoport felmérése szerint a fordítások első célnyelvi változatát 48%-ban terminológiai eredetű probléma miatt kell átdolgozni (RWS 2023). A terminológiával kapcsolatos problémák mögötti hibakategóriák megjelennek a fordításszolgáltató irodák, illetve a fordítóképző intézmények hibatipológiáiban is (vö. Seidl-Péch és Kóbor 2023). A terminológiai hibák keletkezését okozhatja helytelen célnyelvi terminushasználat pl. poliszém terminusok esetében (pl. L'Homme 2020) vagy akár célnyelvi terminus hiányában. További terminológiai hibát okozó nehézség, amikor a fordító nem ismeri fel a forrásnyelvi szövegben terminológizálódó köznyelvi szó terminus értékét és ezért nem használ megfelelő célnyelvi terminust (vö. Fischer 2019) vagy a forrásnyelvi terminust egyszerűen nem fordítja le a célnyelvre.

3. Összegzés

A jelen tanulmány a terminológiamenedzsment területét bemutatva jut el a terminológiamenedzsmentet és a fordítástudományt egyaránt érdeklő lehetséges kutatási irányok feltárásához. A terminológiamenedzsment szükségessége, célja és feladatai már ismertek napjaink fordítói gyakorlatában. Ugyanakkor a területhez kapcsolódó kutatási irányok igen szertáágazóak, a releváns kutatások száma bizonyos részterületeken igen alacsony, a kutatási eredmények visszacsatolása a felhasználás során több részterületen még nem magától értetődő. Ebből következően számos alapvető kutatási kérdés megválaszolása a terminológiamenedzsment területével kapcsolatban hozzájárulhat a fordítások minőségi kritériumainak javításához.

Irodalom

Ábrányi H. 2015. Fordítási környezetek. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 147–160.

Biel, Ł., Doczekalska, A. 2020. How do supranational terms transfer into national legal systems? A corpus-informed study of EU English terminology in consumer protection directives and UK, Irish and Maltese transposing acts. *Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication* Vol. 26. No. 2. 184–212. https://doi.org/10.1075/term.00050.bie

Bozó R. 2019. Démon(i) névmutató – ártó lények és erők az Ószövetségben. In: *KRE-DIT* 2019/1. http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/bozo-reka-demoni-nevmutato-arto-lenyek-es-erok-az-oszovetsegben/

Dósa I. 2010. *A számviteli nyelvhasználat lexiko-szemantikai és terminológiai vizsgálata.* Doktori értekezés. Kézirat. Veszprém: Pannon Egyetem. https://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2011/Dosa_Ildiko_dissertation.pdf

Duncker, E., Sheikh, J. A., Fields, B. 2013. From global terminology to local terminology: a review on cross-cultural interface design solutions. In: Rau, P.L.P. (ed.) Cross-Cultural Design. Methods, Practice, and Case Studies. CCD 2013. *Lecture Notes in Computer Science.* Vol. 8023. Berlin, Heidelberg: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-39143-9_22

Élthes Á. 2019. Az autós lexika kialakulásának kezdetei Franciaországban: neologizmusok ma és tegnap Mirbeau La 628-E8 című regénye alapján. *Porta Lingua* 2019. 81–95.

Fischer M. 2008. Az európai uniós fordítás és terminusalkotás magyar vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 132 évf. 4. szám 385–402.

Fischer M. 2018. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához III. Európai uniós terminológia. *Fordítástudomány* 20. évf. 2. szám. 5–26.

Fischer M. 2019. A terminológiai kompetencia fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel a terminusok felismerésére. In: Szoták Sz. (szerk.) *Diszciplínák találkozása: nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. 197–210.

Fischer M. 2021. A terminológiai kompetencia fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel a terminusok fordítási stratégiáira. In: Fata I., Fischer M. (szerk.) *Tudományterületek találkozása: Köszöntő kötet Muráth Judit tiszteletére*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (PTE KTK). 182–198.

Fóris Á. 2010. A terminusalkotás módszerei és elvei: „magyarítás", fordítás vagy szóalkotás? In: Zimányi Á. (szerk.) *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. A XIX. MANYE Kongresszus előadásai. Eger, 2009. április 16–18. (A MANYE Kongresszusok előadásai 6.)* Székesfehérvár–Eger: MANYE – Eszterházy Károly Főiskola. 182–190.

Fóris Á. 2013. Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései. In: Tóth Sz. (szerk.) *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai*. Szeged, 2012. április 12–14. (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.) Budapest–Szeged: MANYE – Szegedi Egyetemi Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 433−437. http://mek.oszk.hu/11700/11730/

Fóris Á. 2020. *Lexikológiai es lexikográfiai ismeretek. Károli könyvek. Magyarnyelvtanári segédkönyvek.* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó. https://doi.org/10.56037/978-963-414-634-6

Fóris Á., Faludi A. 2020. A terminológia mint a fordítóknak nyújtott információ- és tudásmenedzsment. Történeti szempontok. *Aetas* 35. évf. 2. szám. 37–48.

Fóris Á., Sermann E., Tamás D. M. Megjelenés alatt. Fordításorientált terminológiai és terminográfiai kutatások. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péch O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába. II. Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. (Megjelenés alatt.)

Geeb, F. 2007. Chatbots in der praktischen Fachlexikographie / Terminologie. *Journal for Language Technology and Computational Linguistics*, Vol. 22. No. 1. 51–70. https://doi.org/10.21248/jlcl.22.2007.89

Gulyás A. 2018. Két klasszikus újrafordítása. Tanulmány Salinger The Catcher in the Rye és Camus L'étranger című regényének új magyar fordításairól. *Filológiai Közlöny* 2018. évf. 35–42.

Hertelendy R. 2011. Fordítói kihívások és megoldások a magyar nyelvű Harry Potter-kötetekben. *Névtani Értesítő* 33. évf. 133–45.

L'Homme M-C. 2020. Revisiting polysemy in terminology. Conference: euralex 2020. Lexicography for inclusion. At: Alexandroupolis, Greece. Volume: Gavriilidou, Z.; Mitsiaki, M.; Fliatouras, A. 2020. *Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion.* Vol. I. Democritus University of Thrace.

Kerremans, K. 2017 Applying computer-assisted coreferential analysis to a study of terminological variation in multilingual parallel corpora. In: Menzel, K.; Lapshinova-Koltunski, E.; Kunz, K. (eds) *New perspectives on cohesion and coherence: Implications for translation. (Translation and Multilingual Natural Language Processing 6).* Berlin: Language Science Press. 49–74.

Ludányi Zs., Domonkosi Á. 2023. Covid, covid, kovid. *Amega: asztma és allergia színes tájékoztató magazin* 30. évf. 2. szám. 38–39.

Mány D. 2020 Idegen szavak félautomatikus elemzése autentikus és fordított orvosi szövegekben: fordítási stratégiák angolról franciára és magyarra fordított betegtájékoztatók tükrében. In: Robin, E.; Seidl-Péch, O. (szerk.) *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: Korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon.* Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE). 123−175. https://doi.org/10.36252/nyelvikozvsegedkonyv1.6

Mány D., Varga É. K. 2022. Francia eredetű szakkifejezések a magyar orvosi nyelvben. *Nőgyógyászati onkológia* 27. évf. 2–3. szám. 67–70.

Nagy A. L. 2020. A szógyakoriság gépi vizsgálata műszaki szövegeken: terminusok és műszaki formulaszerű elemek. In: Robin E., Seidl-Péch O. (szerk.) *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon. Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I.* Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály. https://doi.org/10.36252/Nyelvikozvsegedkonyv1.8

Naudé, J.A., Miller-Naudé, C.L. 2022. Alternative revisions of the American Standard Version (1901) and retranslations within the Tyndale–King James Version tradition. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies* Vol. 78. No. 1. a7650. https://doi.org/10.4102/hts.v78i1.7650

Račius, E. 2023. Religious terminology in Islamic literature in the Lithuanian language. *Contemporary Islam* Vol. 2023. No. 1. https://doi.org/10.1007/s11562-023-00532-x

Rádai-Kovács É. 2009. *Az euroterminus, avagy az európai uniós terminológia jellemzői, különös tekintettel az újlatin nyelvekben megjelenő sajátosságokra.* Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/46212/Kd_11758.pdf?sequence=1&isAllowed=y (2023. 08. 01.)

Rátkainé Jablonkai R. 2011. *A corpus-linguistic investigation into the lexis of written English EU discourse: An ESP pedagogic perspective.* Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/45509/Kd_11976.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Robin E., Eszenyi R., Seidl-Péch O., Kóbor M. 2023. Human in the Translation Loop: az ELTE FTT és a DGT kutatási projektje. Elhangzott: TransELTE 2023 – 21. századi kompetenciák a nyelvi közvetítésben. ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda. 2023. március 22–24.

Rodek-Begella A. 2015. Köznyelvi és műszaki jelentéssel is rendelkező terminusok metafora alapú vizsgálata. In: Gecső T., Sárdi Cs. (szerk.) *Nyelv, kultúra, társadalom. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

RWS webinar 2023. *Using machine translation (MT) in Trados Studio*. Elhangzott: 2023. 01. 19. Online.

Seidl-Péch O. 2016. A műszaki szakfordítások elméleti és gyakorlati kérdései.: Milyen hatással van az új helyesírási szabályzat a szaknyelvi szövegek helyesírására? In: Bocz Zs., Besznyák R. (szerk.) *Porta Lingua 2016: A szaknyelv rétegződése a szakmában, az oktatásban és a kutatásban: cikkek, tanulmányok a hazai szaknyelvoktatásról és -kutatásról.* Budapest: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete. 141–150.

Seidl-Péch O. 2018. Melyek a (szak)fordító és a fordításkutató munkáját segítő legfontosabb nyelvi korpuszok? In: Robin E., Zachar V. (szerk.) *Fordítástudomány ma és holnap*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 175–191.

Seidl-Péch O., Robin E. 2019. Alkalmas-e a korpuszalapú módszer a terminuskezelési stratégiák kutatására? In: Dróth J. (szerk.) *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában*. Budapest: L'Harmattan Kiadó 93–104.

Seidl-Péch. O. 2020. A műszaki szaklexikográfia Magyarországon. In: Muráth J. (szerk.) *Magyar szaklexikográfia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 273−301.

Seidl-Péch O. 2021. Hogyan segítheti a szaknyelvek oktatása a terminológiai konzisztencia tudatosítását? In: Fata I., Fischer M. (szerk.) *Tudományterületek találkozása: Köszöntő kötet Muráth Judit tiszteletére*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (PTE KTK). 140−150.

Seidl-Péch O. 2023. Szükséges-e ellenőrizni a terminusokat a validált terminológiai adatbázis és fordítómemória használatával készült gépi fordítások esetében? Elhangzott: *Fordítás és ami utána történik: javítás, lektorálás, utószerkesztés, újrafordítás: XV. Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Miskolc, 2023. január 12.

Seidl-Péch O., Kóbor M. 2023. Terminológiai hibák a gépileg fordított szövegekben. Elhangzott: *Tudásmegosztás, információkezelés, alkalmazhatóság XXIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus.* Budapest, 2023. március 17–18. Semmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézet.

Sermann E. 2011. A terminológiai szabványosítás szerepe a lokalizáció folyamatában. *Fordítástudomány* 13. évf. 2. szám. 72–87.

Sermann E., Seidl-Péch O., Kóbor M. 2022. A fordító terminológiai feladatkörben. Egy terminuskivonatolási együttműködési projekt tapasztalatairól. *Porta Lingua* 2022. évf. 1. szám. 17–23.

Serpila, H., Durmuşoğlu-Köseb, G., Erbekc, M., Öztürk, Y. 2016. Employing computer-assisted translation tools to achieve terminology standardization in institutional translation: Making a case for higher education. *Social and Behavioral Sciences* Vol. 231. 76–83. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.074

Slíz M. 2012. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő* 34. évf. 149–56

Tamás D. M. 2014. *Gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.

Tamás D. M. 2021. Jogi terminológia a terminológus szemével, avagy milyen célokat érdemes megvalósítani az oktatás, az egységesítés és a terminológiapolitika terén? In: Tamás D. M., Szoták Sz. (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. 61–101.

Varga É. K., Márton E., Indig B., Sárközi-Lindner Zs., Palkó G. 2023. Erdélyi és anyaországi orvosi terminológia pandémia idején. *Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám: Egészségügyi kommunikáció,* 2023. évf. 1. szám. 76–95. http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2023.1.004

Varga K. 2021. A neveléstudományi terminológia és a digitális információszolgáltatás. In: Kéri K. (szerk.) 2021. *Digitális és online lehetőségek, jó gyakorlatok a tanári munkában és a neveléstudományi kutatásokban: Osztatlan tanár szakos hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak.* Pécs: PTE BTK Neveléstudományi Intézet – „Oktatás és Társadalom" Neveléstudományi Doktori Iskola. https://doi.org/10.15170/PTE.BTK.NTI.DOL.2021-03

Verplaetse, H., Lambrechts, A. 2019. Surveying the use of CAT tools, terminology management systems and corpora among professional translators: General state of the art and adoption of corpus support by translator profile. *Parallèles* Vol. 31. No. 2. https://doi.org/10.17462/para.2019.02.01

Wright, S. E., Budin, G. (eds) 1997–2001. *Handbook of terminology management. Volume 1: Basic aspects of terminology management. Volume 2: Application-Oriented Terminology Management.* Amsterdam: John Benjamins.

Zabóné Varga I. 2015. *Műszaki szövegek fordításának terminológiai problémái német–magyar nyelvpárban járműipari szövegek alapján*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program https://doi.org/10.15476/elte.2015.084

Zhang, X. 2014. Terminology management in game localization. In: Mangiron, C., Orero, P., O'Hagan, M. (eds) *Fun for All: Translation and Accessibility Practices in Video Games*. Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang. https://doi.org/10.3726/978-3-0351-0667-1/20

Források

Bárczi G., Országh L. (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: Akadémia Kiadó. https://ertelmezo.oszk.hu/elolap.php

Language Experts Group. https://leg.eu/hu/ (2023. 08. 01.)

SDL 2009. *SDL MultiTerm 2009 for Translators. Training Guide.* https://www.ugr.es/~mvegaex/SDL%20MultiTerm%202009%20for%20Translators.pdf

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 87–106.

Funkcionalizmus a bibliafordításban[1]

M. Pintér Tibor
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
E-mail: m.pinter.tibor@kre.hu
https://orcid.org/0000-0002-5212-4107

Kivonat: A tanulmány példákon keresztül illusztrálja néhány modern magyar nyelvű bibliafordítás funkcionalista megközelítését. A ma leginkább Nord (2016, 2018) nevével társított funkcionalista elmélet és az azt megelőző, Nida (1994) általi szociolingvisztikai ihletettségű dinamikus fordítás alapvető tulajdonságainak bemutatása és illusztrálása után a szakirodalom alapján megfogalmazott kritikai gondolatokon keresztül eljut a magyar nyelvű bibliafordítások elemzésének újfajta, összetettebb kritériumrendszeren alapuló lehetőségéig.

Kulcsszavak: bibliafordítás, dinamikus ekvivalencia, funkcionalista elmélet, szkoposzelmélet

1. Bevezetés

Tanulmányom célja, hogy röviden bemutassa a bibliafordítások fordítási mechanizmusát meghatározó számos modern elmélet közül a funkcionalista elméletet, valamint hogy az bemutassam az elmélet által sugallt fordítási módszereket, fordítási eljárásokat néhány magyar nyelvű bibliafordításban (mindezt annak tudatában, hogy egy inkább elméleti, a fordításokból egy-egy igeverset felmutató tanulmányban nyilvánvalóan nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mély értelmezéseket bemutatni). Az egyes felekezetekben jelenleg is többféle, más-más forrásnyelvekre épülő magyar nyelvű bibliafordítás használatos. A különbségek nem csak a felekezeti fordításokban, hanem az egyes felekezeteken belül használt különféle fordításokban is megtalálhatóak, így a különbség nem csak protestáns–katolikus fordításokban, hanem a különböző katolikus és különböző protestáns

[1] A kutatás a Károli Gáspár Református Egyetem által támogatott *Egyesített Bibliaolvasó (EBO) fejlesztése és kutatási perspektívái (20738B800)* projekt keretében készült.

Hivatkozás:. 2023. M. Pintér T. Funkcionalizmus a bibliafordításban. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 87–106.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.6

fordítások között is tetten érhető. A 20. század második felének fordításai elsősorban a dinamikus ekvivalencia jegyében születtek (ezek közül az ún. Egyszerű fordítás – EFO – távolodott el leginkább a forrástól, egyebek mellett azért, mert a fordító nem primér szövegekre épített), bár a literális fordítás jegyei itt is erősek maradtak. A dinamikus–formális ekvivalencia közti mozgástér széles, a fordítók pedig igyekeznek a korukban divatos elméleteknek megfelelni, a fordításokat a mindenkori befogadó (olvasó[1] vagy hallgató) igényeihez igazítani.

Tanulmányomban néhány elméleti forrásmű által bemutatott elméleti keretet felhasználva próbálkozom meg néhány magyar nyelvű bibliafordítás igeversein keresztül bemutatni a funkcionális fordítás alapvető ismereteit. Elemzésem inkább tekinthető pilotelemzésnek, továbbgondolásra szánt tanulmánynak, mint kiforrott elméleti keretnek – az elemzést, egyes bibliafordítások összevetését további tanulmányokban kísérlem meg.

2. Néhány gondolat a magyar nyelvű bibliafordításokról

A magyar nyelvű bibliafordítások gazdagsága, az egyes fordítások felekezeti vagy éppen fordításelméleti szempontú differenciáltsága erény – erény az olvasók és erény a magyar nyelv számára. Ugyanakkor éppen e differenciáltság miatt érdemes az egyes fordítások között különbséget tenni, ugyanis a fordítás, illetve fordítói megoldások az olvasás mélységét, tartalmasságát, de könnyedségét is befolyásolhatja. A nemzetközi bibliafordítási hagyomány (vagy inkább: a fordítástudományt meghatározó szerzők írásai által diktált irányvonalak) alapján a magyarországi történelmi (katolikus és protestáns), valamint a neoprotestáns egyházak központi bibliafordításait elsősorban a formális–dinamikus vagy formahű–értelmező fordítások mentén szokták csoportosítani. Mindemellett természetesen a fordítások árnyaltabb elemzésére is akad példa (lásd például Floor 2007, ennek magyar nyelvű elemzése Koltai 2014).

A használatban lévő magyar nyelvű fordítások viszonylag magas számban, többféle felekezet számára készült többféle fordítási célokat követő változatban érhetők el (online változatban például az Egyesített Bibliaolvasó – https://ebo.kre.hu vagy a Szentírás.hu – https://szentiras.hu). Az egyes magyar nyelvű fordításokat, azok nyelvhasználata, valamint fordítási megoldásaik tekintetében Szalay (2019) tekinti át. Az áttekintés érdekessége, hogy ugyan megtalálható benne a megszokott formális–dinamikus kontinuum, az áttekintés igyekszik több tengelyen ábrázolni a fordításokat.

A fordítástudomány 20. századi elméleteinek változatossága a bibliafordítás elméleti és gyakorlati vonatkozásaira is hatással volt. Ugyan a bibliafordítás szigorúbban vett nyelvtudományi megközelítése csupán a

20. század második felétől vált jellemző szellemi áramlattá, a viszonylag rövid idő alatt számos fordítási elmélet és stratégia is kapcsolódott hozzá (a bibliafordítást érintő fordítástudományi elméletekről lásd például Pecsuk 2018, 2020, M. Pintér 2019, 2020, a magyar bibliafordításra nézve Fabiny, Pecsuk és Zsengellér 2014, Tóth 1994). A modern bibliafordításban ma leginkább a célnyelvi közösség nyelvhasználatát és kulturális hátterét figyelembe vevő funkcionalista elméletek[2] divatosak, például a funkcionalista megközelítés és a szkoposzelmélet. Egy-egy elmélet által megfogalmazott fordítói követelményrendszerhez alkalmazkodó fordítói döntés az általános fordításelméleti kategóriák sorában valahol a formális és funkcionális ekvivalencia (kötött és szabad fordítás) közötti kontinuumon helyezhető el (a fent említett Vinay és Darbelnet (1958, 1995) kategóriáit idézve, kölcsönzés, tükörfordítás, szó szerinti fordítás, szófajváltás, nézőpontváltás, teljes átalakítás, pragmatikai adaptáció), bár a fordítói stratégiák meghatározására összetettebb keretrendszerek is léteznek.

3. Funkcionalista elméletek a fordításban

Nord 2016-os, a funkcionalista irányzatok és a bibliafordítások kapcsolatát bemutató tanulmányát gondolatébresztő sorokkal kezdi: szerinte a bibliafordítás hagyományosan a teológusok irányította tevékenység, akik a fordítás folyamata alatt leginkább a forrásnyelvi szöveg jelentésére fókuszálnak, mintsem arra, amit a modern olvasó megérthet az eredetiből (Nord 2016: 566). A fordítók a Biblia kulturálisan beágyazott és kötött, mintegy kétezer éves szövegét igyekeznek közelebb hozni a mai olvasó számára. A fordítók interpretációjaként megszületett célnyelvi szöveg elsősorban jelentésfókuszú, ahol a fordítók célszerűségből az eredeti szövegek jelentését fordítják. Ez esetben az indirekt fókuszú fordítás az eredeti szöveg jelentését és nem pedig magát az eredeti szöveget próbálja visszaadni. A jelentés fordításával, magyarázásával érthetőbbé válik a kétezer éve írott szöveg. A direkt fordítások előnyben részesítésével, a forrásszöveg eredeti jelentésmezőinek, szerkezeti tulajdonságainak előtérbe helyezésével a jelentés értelmezése nehezebbé válna – így a formahű fordítások kevésbé élvezhetőek a laikus olvasó számára.

A jelentés fordítása és a szöveg fordítása közti különbség a különböző olvasók számára szövegváltozatokat teremt. A különböző fordítások közti különbségeket egyrészt a fordító személye, másrészt a fordítás tárgya körüli kulturális, vallási kötöttség jelenti. Ugyanazon célnyelv fordításai ugyanis akár jelentősen különbözhetnek egymástól: a formális szempontú fordításoknál az értelmezés az olvasóra van bízva. A funkcionális fordításokban a befogadóközönség „kiszolgálása", a szöveg magyarázása kerül előtérbe. A jelentésfókuszú különbségek mellett lehetnek a fordításokban elsősorban nyelvet-nyelvhasználatot érintő grammatikai, stilisztikai különbségek, tükrözve a szinkrón nyelvhasználat variabilitását vagy éppen a nyelvhasználat temporalitását (a protestáns fordítások esetében lásd például az 1908-as RKG és 2014-es RÚF közti különbségeket).

A funkcionalista fordítási elv bemutatását a funkcionalista irányzat egyes alapgondolatait szakirodalmi magyarázatokkal és néhány – általam választott – magyar nyelvű bibliafordítás néhány igeversén mutatom be. A tanulmány szempontjából fontosnak ítélt (a teljesség igénye nélkül választott) példáimhoz az alábbi bibliafordításokat használtam (a választás szempontjai közt szerepet játszott, hogy legyen benne katolikus fordítás, protestáns fordítás, az egyes fordítások között legyen időbeli különbség, illetve jelenjen meg az egyszerű fordítás is; a nem magyar nyelvű bibliák leginkább referenciaként szolgálnak):

NKJ = New King James Bible (1982)
RKG = Szász Károly vezetésével készült revideált Károli-fordítás (1908)
KNV = Káldi-Neovulgáta Biblia (1997)
SZIT = A Szent István Társulat fordítása (1973/2003)
ÚF = Magyar Bibliatársulat fordításának 1. revíziója (1990)
RÚF = Revideált Új Fordítás (2014) /Magyar Bibliatársulat fordításának 2. revíziója/, Magyar Bibliatársulat
EFO = Egyszerű fordítás, Biblia. Egyszerű fordítás (2012). Nemzetközi Biblia Liga
LXX = Septuaginta (Deutsche Bibelgesellschaft, 2005)

A funkcionalitás szempontjából érdekes jelenség egy-egy lexéma vagy fogalom fordításának, előfordulásának vizsgálata, akár egyedüli előfordulásként összehasonlítva a vizsgálatba bevont fordítások körében, akár egy-egy bibliafordítás megadott szempontok szerinti mélyebb elemzése kapcsán. Jelen tanulmányban az egyes, általam választott jelenségek fordításközi összevetésére fókuszálok, az egyes fordítások fordításelméleti szempontú elemzésére itt nem térek ki. A példákat csupán az köti össze, hogy egy-egy fordításelméleti kérdéshez tartoznak, a példák sorozata nem alkot sajátos értelmezési láncot. Az egyes fordítási példákban félkövérrel emeltem ki a funkcionalista fordítói stratégiát követő megoldásokat is tartalmazó részeket.

De mi is a funkcionalista fordítások lényege, esszenciája? A Eugene Nida (1994) által elindított szociolingvisztikai megközelítésű bibliafordítás középpontjában a célnyelvi olvasó volt: Nida szerint a pontosság az eredeti jelentés és érzés visszaadását szolgálta, fordításaiban azt szerette volna elérni, hogy az olvasóban olyan érzés alakuljon ki olvasás közben, amely kialakulhatott a forrásnyelvi szöveg legkorábbi olvasóiban. Nidánál és követőinél a funkcionalizmus a forrásnyelvi szöveg funkcióinak visszaadására, a célnyelvi újrateremtésére támaszkodott, az ezt meghaladó funkcionalista irányzat a fordítás működőképességében, a célnyelvi közösségben kiváltott hatásra támaszkodik (Nord 2018: 90). A célnyelvi szövegeknek sajátos pragmatikai tartalma van egy-egy célnyelvi társadalomban. A Biblia esetében ezek a funkciók ma már nem minden esetben egyértelműek, ám a funkcionális aspektus épp ezek átmentésére helyez hangsúlyt. Az eredeti szöveg funk-

ciójának visszaadása a célnyelvi társadalom olvasói értésére támaszkodik: úgy kell megkeresni, megtalálni és visszaadni a szöveg célnyelvi funkcióit, hogy azok a más kulturális háttérrel rendelkező célnyelvi közönség számára is érthetőek legyenek. A funkcionális elmélet szerint e tekintetben épp a célnyelvi közösség kulturális, társadalmi hagyományainak, szokásainak figyelembe vételére helyeződik nagy hangsúly. A két társadalom közti kulturális, areális, kognitív különbség miatt a forrás- és célnyelvi szöveg nem is lehet azonos: ennek megfelelően a funkcionalista irányzatok forrásnyelvi és célnyelvi szövegek viszonyában nem is ekvivalens szövegekről, hanem egymásnak megfelelő (*adequate*) szövegekről beszélnek.

A fordítástudomány funkcionalista irányzatainak kezdete Katharina Reiss 1970-es évek eleji munkásságához köthető (bővebben Nord 2018: 9–10), ám csak az 1980-as években vált népszerűvé a Reiss és Vermeer (2013) által *skopostheorie*-nek nevezett irányzattal. Az is tény azonban, hogy a funkcionalista megközelítés nem jelentett teljes újdonságot, mivel alapelvei megtalálhatóak már Cicerónál vagy Luthernél is, illetve a 20. század folyamán többször előtérbe kerülnek, elsősorban a jakobsoni (1960) és bühleri (1934) nyelvi funkciók ábrázolásakor. A mai fordításelméleti irányzatokat meghatározó funkcionalista irányzatok alapvetően a fordító és a befogadó közti interakcióra és pragmatikai keretre épülnek. A fordítás folyamata sorozatos döntések egymásutánja, amelyet egy sor szövegbeli és szövegen kívüli elem befolyásol (a fordító és olvasó közti interakció sajátos a relevanciaelméletben is, ahol a fordító az olvasók változó kognitív kontextusára és környezetére fókuszál, miközben az optimális relevanciára törekszik). A funkcionalista felfogás akár két alapvető lépés szerint is meghatározható:

(1) a fordító és olvasó kapcsolatát a fordítás célja határozza meg,
(2) a fordítás célját a befogadói oldal alapján kell meghatározni.

A funkcionalista törekvések felé történő elmozdulás tehát az olvasó felé történő elmozdulásként is értelmezhető: egy út a formális ekvivalencia dominanciájától az olvasó előtérbe helyezéséig. A befogadói, értelmezési diverzitás pedig felfogható, alkalmazható egy nagyobb szövegen, például a Biblián belül is. Azaz a szövegek ábrázoló, kifejező és felhívó funkciója hatással lehet a fordított szöveg szemantikai, szintaktikai vagy stilisztikai, sőt szövegszerkezeti funkcióira is (vö. Hatim 2009: 39–41). Egy-egy szöveg között többféle ekvivalencia is lehetséges, a formális mellett lehet akár pragmatikai, stilisztikai, grammatikai vagy akár movitációs is.

Érdekes ekvivalencia található például a 126. Zsoltár 1. versében. Egyrészt a magyarázó „Grádicsok éneke” ~ „Zarándokének” ~ „A templomba felvezető ének” felirat látszólag különböző jelentése, másrészt a főmondat állítmányának (*visszahozta, megfordította, hazavezette, jóra fordította*), illetve a mellékmondat alanyának különféle fordításai. Tény az is, hogy az egyes célnyelvi különbségek eredeztethetők az eltérő forrásnyelvi megoldásokból vagy az eredeti szövegek nehezen értelmezhetőségéből.

1. táblázat: *Ekvivalencia a 126. zsoltárban*

	Zsolt 126,1
NKJ	When the LORD *turned* again the captivity of Zion, we were like them that dream.
RKG	*Grádicsok éneke.* Mikor *visszahozta* az Úr Sionnak foglyait, olyanok voltunk, *mint az álmodók.*
KNV	*Zarándok-ének*. Mikor az Úr *megfordította* Sion fogságának sorsát, olyan volt, *mintha álmodnánk***.**
SZIT	*(Zarándokének.)* Amikor az Úr *hazavezette* Sion foglyait, úgy tűnt, hogy *álmodtuk az egészet.*
ÚF	*Zarándokének.* Mikor *jóra fordította* Sion sorsát az ÚR, olyanok voltunk, *mint az álmodók.*
RÚF	*Zarándokének.* Mikor *jóra fordította* Sion sorsát az ÚR, olyanok voltunk, *mint az álmodók.*
EFO	„*A Templomba felvezető ének*." Mikor az Örökkévaló *visszahozta* a foglyokat a száműzetésből Sionba, *azt hittük, álmodunk*!

Egyetlen nyelv bibliafordításai közti különbség többféle nyelvi, hermeneutikai, kulturális dimenzió mentén is ábrázolható. Jelen írásomban nem részletezem a köznyelv és a szakrális nyelv közti különbségeket, de a dinamikus fordítási eljárásokat felmutató magyar nyelvű fordításokkal (ugyanakkor tulajdonképpen a ma fordított–olvasott Biblia eredeti szövegeivel is) kapcsolatosan általánosságban elmondható, hogy a modern fordítások nyelve közelebb áll a szekuláris nyelvhasználathoz. Ennek egyik kézzel fogható nyoma például, hogy kevesebb a metaforikus elem, kép, lexikális szinten igyekszik a koinészerű köznyelv elemeit használni – lásd például a fordítások előszavában gyakran előforduló „magyaros", „modern", „mai beszélt nyelv" megfogalmazásokat. Ugyanakkor a fordításokat a biblikus szóhasználat jellemzi, illetve a régebbi fordításokat sajátos, perifériára szorult szókincs is. Például lexémák és kollokációk sajátos jelentése, egyedi szókapocslatok használata, egyedi, a köznyelvi használattól eltérő szintaktikai egységek, stilisztikai jegyek – mint pl. *a megigazulás, jó pásztor, kőszikla, romlottság ítélőszéke, hamis bíró, gonosz bírák, vala.*

A biblikus nyelv sajátossága többféleképpen is jellemezhető: Jan de Waard és Eugene Nida mára már klasszikusnak számító kötetében olyan „nyelvként" jellemzi, „amely olyan természetfeletti jelenségeket tárgyal, amelyeknek nincsen kialakult nyelvi eszközkészlete, s olyan transzcendens tapasztalatokat tükröz, amelyek leírására a hagyományos nyelv alkalmatlannak tűnik" (de Waard és Nida 2002: 30).

A bibliafordítás mint a szakrális szövegek típusa kapcsán érdemes kitérni a szakrális nyelv néhány tulajdonságára. Hanula (2016) a bibliafordítások kapcsán a szakrális nyelv alábbi tulajdonságait emeli ki: *állandóság* (a Biblia alanya és tárgya

minden fordításban ugyanaz, ahogy a szakrális szövegek esetében általában), *korlátozottság* (az adott nyelvek tekintetében lexikális, szintaktikai és szemantikai korlátozások), a lefedett *jelentések homályossága* (akár a megfogalmazás, akár a tartalom tekintetében a felfoghatatlan megjelenítése), a *közvetettségben* és az *egyéni szándéktól való lemondás* (az egyéni megszűnik a közösség vagy valamely transzcendens jelenség hatására) – együttesen alkotva, megteremtve az idegenség, illetve ihletettség érzetét (Hanula 2016: 102). A hanulai gondolatmenet lényege, hogy nem is annyira a fordítás folyamán válik szentté a célnyelvi szöveg és a nyelv (nem is válhat azzá, ha köznyelvi elemekből épül fel), sokkal inkább a speciális használat teszi azzá: ugyanakkor minél állandóbb egy fordítás, annál erősebb a nyelv, nyelvezet tekintélye. Jól érezhető ez akár az 1908-as kiadású, Szász Károly vezetésével történt revideált Károli Biblián, amely szövege egyrészt mindmáig meghatározza az újabb református fordításokat, másrészt (és legfőképpen) mindmáig használatban lévő szövegként működik. Érdekes – és munkássága miatt megkerülhetetlen – Ruzsicky Évának a nyelvhasználat szakralitásához fűzött véleménye, aki a nyelv szakrálissá válását annak archaikus voltából eredezteti, illetve aki a megszokott fordításokban az archaikus, akár szinkrón szempontból érthetetlen kifejezéseket éppen erénynek, „kedvesnek" véli, a fordítás fontos elemeinek, amelyek lassítják az új fordítások széles körű elfogadását (Ruzsiczky 1981: 426). Véleménye mintegy 40 évvel ezelőtti állapot tükörképe, a mai fordítások előszava általában emeli ki a nyelvhasználat modernitását (e tekintetben érdekes az ÚRK, amely deklarálja a fordítás nyelvhasználatának „veretességét", ezzel némileg magasabb fokú archaikusságát).

Egy-egy bibliafordítás nem csupán a fordító, a fordításon dolgozó szakértők számára fontos lelki és szakmai siker, mivel egy jó fordítás a kiadónak is fontos anyagi hasznot és elismertséget jelenthet. Éppen ezért is fontos azok legitimitása, szakmai, vallási elismertsége, olvasottsága. A legitim fordításoknak éppen ezért is többféle követelménynek kell megfelelniük. Alapvető fontosságú, hogy eredeti forrásnyelvekre támaszkodjanak, szakmai ellenőrzés mellett egyértelműen megállapított fordítói elveket kövessenek, illetve valamely egyházi közösség elfogadja, használja azokat (egy legitim fordítás ugyanakkor problematikus is lehet, például a használt fordítói elvekre tekintettel, lásd Lanstyák 2020).

A legitim fordítások kérdése egyszersmind preszupponálja, hogy egy nyelvnek többféle elfogadott bibliafordítása van. Ez természetes igény, egyrészt a nyelvhasználók, másrészt a vallások, felekezetek sokfélesége miatt. Ezek azonban már felvetik az azonos nyelvi fordítások egyenértékűségének kérdését is (írásomban csupán a Pecsuk Ottó által „legitim" fordítás kategóriájába tartozó fordításokra fókuszálok). Egyenértékűség terén csupán a legitim fordítások körében is érdekes problémák mutatkoznak (a legitimitás azonban többféleképpen is értelmezhető, akár belső szempontokat tekintve, nem feltétlen azonosulva más vallások általi standardok elismerésével).

A direkt és indirekt fordítási megoldások különbözősége miatt egyetlen nyelv bibliafordításai többféleképpen közvetítik egyazon forrás szövegét. Az eltérések nem csupán fordításelméleti, fordítástechnikai jegyekben mutatkozhatnak meg, mivel a

készülő fordítás a célját tekintve lehet *fordítás*, *újrafordítás* vagy *revideálás*. A három szövegtípust érintő egyenértékűségből származó különbségek abból is eredhetnek, hogy az azonos célnyelvi szövegeket fordítók eltérő forrásnyelvi fordításokat használnak. A fordítás-újrafordítás-revideálás közti különbségek (jócskán leegyszerűsítve) az alábbiak. *Fordításnak* valamely forrásnyelvi szöveg első célnyelvi fordítását nevezzük, olyan bibliafordítás, amely egy forrásnyelvi szöveg első, célnyelvre fordított változata (a magyar nyelvű Biblia tekintetében az első teljes változat a Károli Gáspár-féle, 1590-ben megjelentetett ún. Vizsolyi Biblia, de fordításnak tekinthető Káldi György fordítása is[3]). Az *újrafordítás* egy már célnyelven létező szöveg újonnani fordítása, általában támaszkodik a célnyelven már létező fordításra vagy fordításokra. Újrafordításkor nem csak az eredeti, hanem egy vagy több már létező célnyelvi variáns is fontos szerepet tölt be, sokszor épp egy már létező fordítás megoldásainak kiküszöbölése, elkerülése céljával (vö. Lanstyák 2013b: 5, Tóth 1994: 33).

Az új fordítás nem revideál, hanem az eredeti alapján újrafordítja a szöveget, lehetőleg úgy, hogy az minél pontosabban illeszkedjen az eredetihez és lehetőség szerint az éppen aktuális szövegértelmezéseket alkalmazva. A *revideálás* folyamán keletkező új szöveget elsősorban egy már létező szöveghez viszonyítva alkotják: revízió folyamán a revideálandó fordítás szövegét figyelve, olvasva történik az új fordítás, csak az adott kor nyelvének, nyelvhasználatának, grammatikai, stilisztikai normáinak alkalmazásával, esetleg tartalmi pontosítások elvégzésével (Lanstyák 2013b: 5, Tóth 1994: 33). Az újrafordítás és a revízió közti különbség a végeredmény szempontjából nézve nem feltétlen nyilvánvaló, látható. A két folyamat szoros kapcsolatát az is mutatja, hogy egy-egy fordítás célja (revízió vagy újrafordítás) a fordítás folyamata alatt akár meg is változhat. Az újrafordítás és a revideálás közti talán legfontosabb különbség, hogy az újrafordítás a forrásnyelvi műre támaszkodik, a revideálás, revízió pedig valamely célnyelvi fordítást akar módosítani, azaz valamelyik célnyelvi fordításra épít, abból indul ki (érdekesség, hogy a bibliafordításokat kutatók számára sem mindig egyértelmű, hogy valamely régebbi magyar nyelvi fordítás éppen újrafordítás vagy revízió, ugyanis más-más szempontokat szem előtt tartva akár ez is, akár az is lehet).

Két vagy több fordítás közti egyenértékűség tehát többféleképpen is fel- és megfogható. Az ekvivalencia szintjét vagy valamely forrásnyelvi szöveghez történő viszonyulás vagy valamely célnyelvi közösséghez történő (szociális, kognitív) közelítés eltérő aránya, hangsúlya jellemzi. Jó példa erre az alábbi igevers különféle magyar (és angol) nyelvű fordítása:

2. táblázat: *Ekvivalencia és kognitív közelítés*

	Fil 1,1
NKJ	Paul and Timotheus, the servants of Jesus Christ, to all the saints in Christ Jesus which are at Philippi, with the *bishops* and deacons.

RKG	Pál és Timótheus, Jézus Krisztus szolgái, minden szenteknek a Krisztus Jézusban, a kik Filippiben vannak, a *püspökökkel* és diakónusokkal egyetemben:
KNV	Pál és Timóteus, Krisztus Jézus szolgái, Krisztus Jézus összes szentjének Filippiben az *elöljárókkal* és a diákonusokkal együtt.
SZIT	Pál, és Timóteus, Krisztus Jézus szolgái a *Filippiben élő összes szentnek* Krisztus Jézusban, az *elöljárókkal* és a diakónusokkal együtt.
ÚF	Pál és Timóteus, Krisztus Jézus szolgái, mindazoknak a Krisztus Jézusban hívő szenteknek, akik Filippiben vannak, *püspökeikkel* és diakónusaikkal együtt:
RÚF	Pál és Timóteus, Krisztus Jézus szolgái mindazoknak a szenteknek Krisztus Jézusban, akik Filippiben vannak, *püspökeikkel* és diakónusaikkal együtt:
EFO	*Üdvözlet* Páltól és Timóteustól, Krisztus Jézus szolgáitól, mindazoknak, akik Jézus Krisztus által Isten népéhez tartoznak Filippi városában, az *idős gyülekezeti vezetőknek* és diakónusoknak.

A Levél a filippieknek első igeverse több példával is szolgál az egyenértékűség kérdésére: a *püspök* ~ *elöljáró* (ἐπίσκοπος) közti kapcsolat nyilvánvaló, illetve a szövegkörnyezetből az *elöljáró* jelentése is egyértelmű, ugyanakkor az EFO által alkalmazott *idős gyülekezeti vezető* konnotatív értéke, jelentése nem lehet azonos a *püspök* vagy az *elöljáró* szóéval – fontos azt is megjegyezni, hogy az egyenértékűség nem feltétlenül a denotatív, azaz elsődleges jelentésben tér el, hiszen a fordításokhoz használt szöveg tartalmilag azonos lesz (az *elöljáró* alakot a katolikus fordítások szerepeltetik), az egyenértékűséget, ekvivalenciát érintő különbségek az elvontabb jelentésszerkezetben is előfordulhatnak. A Filippiben élő/tartózkodó szentek fordítása szintaktikai különbségeket is mutat, amelyek az egyik fél számára megkönnyítik értelmezést, a másik fél számára éppen a nyelvezet veretességét, zamatát, a Bibliához, szakralitáshoz történő kapcsolatot jelentik. A fenti példák közül figyelmet érdemel az EFO fordítási megoldása, ahol az üdvözlés szavai az igeversben is megjelennek, egyértelművé, explicitté téve a szövegben kifejezni kívánt szándékot. Az olvasást a szinkron nyelvhasználat (azaz a standard nyelvhasználat fordításkor használt változatának mindenek fölé helyezése), a jelentések könnyebb értését pedig a megfogalmazás segíti (a magyarázó fordítás igyekszik minél inkább érthetőbbé tenni a szöveget). Hasonló motiváció található az *idős gyülekezeti vezetők* megfogalmazásban is, amely egyértelműen magyarázó jellegű és a szöveg könnyebb értését hivatott elősegíteni[4]. A magyarázó megfogalmazás ugyan megkönnyíti a megértést (vö. Ryken 2004: 16–18), amely bizonyos speciális bibliafordítások esetében helyénvaló (például a gyermekeknek szánt Bibliában), azonban az ilyen fordítások épp a megfogalmazás sajátossága miatt eltávolodnak a megszokott szakrális nyelvhasználattól, szaknyelvtől. A fenti példákon az is látszik (ugyan nem meggyőzően), hogy az egyszerű fordítás a magyarázó jellege miatt hosszabb lesz, „egyszerű" (vö. *easy to read*) jellege sokkal inkább a jelentésegyértelműsítés

terén és nem a terjedelemben mutatkozik meg. A jelentésegyértelműsítést szolgáló megoldások akár a nyelv fatikus funkciójára is utalhatnak (lásd Nord 2016: 572–573), amelynek kapcsán a fordítók például nyelvi gesztusokkal (a fenti példában akár a megszólító jelleg: üdvözlet…) akarják az olvasót megszólítani.

A fenti példán is látszik, hogy az egyenértékűség léte többféleképpen is felmerülhet: ugyanazon szöveg fordításai, az egyes fordítási megoldások révén azonban a különbségek jelentősek lehetnek (a bibliafordításban alkalmazott egyenértékűségről, ekvivalenciáról bővebben lásd Lanstyák 2014). Az egyenértékűség terén felmerülő különbözőségek felfoghatók akár fordítói veszteségként is, mind a fordítói, mind az olvasói oldalon. Éppen ezért is fontosak Hanula Gergely gondolatai a fordítások érvényességről (Hanula 2016: 152). Különbséget kell tenni használat és használat között, nem mindegy ugyanis, hogy a fordítást tudományos, hermeneutikai, exegetikai célokra használják, vagy az „csupán" a templomi, közösségi kapcsolattartás eszköze. E tekintetben továbbra is fontos a normatív szövegek (például a Vulgata vagy a héber és görög elsődleges szövegek) érvényben tartása, mivel liturgikus és tudományos keretben kiemelten fontos a normatív szövegek léte (ez azonban nem érinti, érintheti a laikus hívek magánkegyességét). A különböző fordítások léte kapcsán érdemes megjegyezni, hogy azok csupán közvetítő szerepűek lehetnek (tartalom, szentség), azok normatívvá válása sajátos folyamat (ugyanakkor a magyar nyelvű bibliafordítások terén is léteznek normatív változatok, amelyek egy közösség életében képesek betölteni a tartalom- és szentséghordozó szerepet). A szent szövegek „tömeges" fordításaira sokkal inkább a *közvetítő* és *nem a helyettesítő* szerep érvényes (Hanula 2016: 152).

4. A modern kori bibliafordítások lenyomata. Kritikai kitekintés

A bibliafordítás rendkívül hosszú múltra tekinthet vissza, hiszen az első ismert fordítások már Szent Jeromos előttről datálódnak, komolyabb nyelvészeti tudománnyá csupán a 20. század 60-as, 70-es éveiben formálódott. E formálódás elsősorban Nida (1964) munkásságának köszönhető, aki korának megfelelő szemléletében először a generatív nyelvészet felől indulva szociolingvisztikai (ha egyáltalán nevezhetjük annak; a szakrális szövegek szociolingvisztikai szempontokra épülő fordítástudományi keretekről bővebben Nida 1994) szempontokat figyelembe véve kidolgozta a bibliafordítás formális–dinamikus ekvivalencia közti különbségekre épülő fordítástudományi elvét. A Nida által pártolt dinamikus ekvivalencia dominanciája azonban mára megkopott, a nyelvészet és fordítástudomány sorozatos önreflexiója folyamán a nidai elmélet mellett több más, a bibliafordítást meghatározó fordításelmélet is napvilágot látott. A következőkben két elmélet, a dinamikus ekvivalencia és a funkcionalista fordításelmélet kapcsán fogalmazom meg gondolataimat, észrevételeimet.

A funkcionalista nyelvészeti irányzatok 1980-as évekbeli fellendülése Nidára is hatással volt, aki a jakobsoni nyelvi funkciók hatásának hangsúlyozásával ekvi-

valenciaelméletét *funkcionális ekvivalenciának* nevezte, amellyel a fordítás kommunikatív funkcióit szerette volna kihangsúlyozni (de Waard és Nida 2002: 5–6) – ellenben a fordítás szabadságát hirdető *dinamikus ekvivalenciával*.

Az alábbi igevers ugyanazt a tartalmat mondja el más-más, a dinamikus fordításokhoz kapcsolódóan magyarázó, értelmező szerepben.

3. táblázat: *Értelmező fordítások*

	Péld 24,10
NKJ	If you faint in the day of adversity, Your strength is small.
RKG	Ha lágyan viselted magadat a nyomorúságnak idején: szűk a te erőd.
KNV	Ha bágyadt vagy, erőd a szükség napján szűkösen lesz.
SZIT	*Ha elhagyod magad, akkor az erőd gyöngeséggé válik a nélkülözés napján.*
ÚF	Ha a nyomorúság idején gyenge vagy, kevés az erőd.
RÚF	*A nyomorúság idején kiderül, hogy erős-e az, aki annak mondja magát.*
EFO	*Ha nehéz időkben gyengének bizonyulsz, akkor valóban kevés az erőd!*

A példákból látszik, hogy a fenti fordítási megoldások közül a KNV és a RÚF az inkább értelmező fordítások közé tartozik, az EFO pedig mindegyik közül a leginkább értelmező (ez utóbbi e rövid szemelvényeken is látszik). A szöveg jelentése Kustár Zoltán szerint eredetileg az lenne, hogy az igazi erő a bajban és nem békeidőben mutatkozik meg (vö. Kustár 2017: 321).

4. táblázat: *Ekvivalencia és referenciális tartalom*

	Mt 5,14-15
NKJ	Ye are the light of the world. A city that is set on a hill cannot be hid. Neither do men light a candle and put it under a *bushel*, but on a candlestick; and it giveth light unto all that are in the house.
RKG	Ti vagytok a világ világossága. Nem rejtethetik el a hegyen épített város. *Gyertyát* sem azért gyújtanak, hogy a *véka* alá, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék és fényljék mindazoknak, a kik a házban vannak.
KNV	Ti vagytok a világ világossága. Nem lehet elrejteni a hegyre épült várost. *Lámpát* sem azért gyújtanak, hogy aztán a *véka* alá tegyék, hanem a lámpatartóra, hogy világítson mindenkinek, aki a házban van.
SZIT	Ti vagytok a világ világossága. A hegyen épült várost nem lehet elrejteni. S ha *világot* gyújtanának, nem rejtik a *véka* alá, hanem a tartóra teszik, hogy mindenkinek világítson a házban.

ÚF	Ti vagytok a világ világossága. Nem rejthető el a hegyen épült város. A *lámpást* sem azért gyújtják meg, hogy a *véka* alá, hanem hogy a lámpatartóra tegyék, és akkor világít mindenkinek a házban.
RÚF	Ti vagytok a világ világossága. Nem rejthető el a hegyen épült város. *Lámpást* sem azért gyújtanak, hogy a *véka* alá tegyék, hanem a lámpatartóra, hogy világítson mindenkinek a házban.
EFO	Ti vagytok a világosság az egész világ számára. A hegy tetejére épített várost sem lehet elrejteni. Ugyanígy, aki *olajmécsest* gyújt, nem rejti *edény* alá, hanem a mécstartóra teszi, hogy mindenkinek világítson, aki a házban van.

A Máté evangéliumából származó fenti példák, példázatok valójában akkor tudják betölteni szerepüket, ha az olvasó érti, megérti a bennük rejlő referenciális tartalmakat (város, gyertya). Az 5,15 igevers felhívásjellege akkor tud igazából működni, ha az olvasó érti a 'véka' szó jelentését – pontosabban tudatában van annak űrmértékével, amely a bibliai jelentésben nagyjából 37 liter. Ez a jelentés veszik el az EFO *edény* szavában, mivel a célt (könnyű megértés egy ma már dialektális, archaikus szó esetében), azaz a gyertya elrejtését ezzel a főnévvel tudják elérni (még ha a relevanciaelmélet oldaláról közelítve nem is korrekt a szóválasztás, hiszen a fordító eltávolodik a forrásnyelvi szövegtől, illetve a 'a gyertya edény alá rejtése' fizikailag eléggé nehezen kivitelezhető folyamat). A tartalom plaszticitása és egyúttal az igevers megértetése ez esetben a funkciók keresésével, az olvasócsoport számára egyértelmű eszközökkel történő visszaadása révén tud megvalósulni (a példáról bővebben Nord 2016: 576). Így, a (sorban) második igevers megértetésével lehet egyértelművé tenni az első igeverset, tudniillik hogy a hegy tetejére épült városnak, amelynek léte, létezése nyilvánvaló, milyen szerepe van, volt, lehetett a szöveg keletkezésének idejében.

A dinamikus ekvivalenciát előnyben részesítő fordítások a fordító által pontosnak ítélt jelentést fordítják: többek között azért, hogy az olvasó számára egyértelmű legyen a jelentés. Az olvasó kerül a középpontba, a fordító pedig saját értelmezésén keresztül közvetíti a tartalmat – így viszont akár az eredeti szöveg fordítása akár módosulhat (csak a fentebb idézett igeversek néhány példájánál maradva: a *véka ~ edény, gyertya ~ lámpa ~ lámpás ~ olajmécses, erő ~ gyöngeség, püspök ~ idős gyülekezeti vezető* szinonimapárok, -sorok egyes elemei nem jelentik ugyanazt, még az elsődleges, denotatív jelentésüket tekintve sem; nyilván, kontextus nélkül a jelentés nem pontos, a konnotatív még kevésbé, mélyebb elemzéshez tágabb kontextusra lenne szükség).

Nincsen királyi út… A nidai dinamikus/funkcionális ekvivalenciával és a reissi funkcionalista megközelítéssel szemben is fogalmaztak meg kételyeket (pl. Lanstyák 2017: 24–27, Ryken 2004: 11–22, Nord 2018: 100–112). Nida elméletével, azaz a célnyelvi szöveg jelentésének egyértelművé tételével nem minden fordító, fordításkutató ért egyet (még akkor sem, ha Nida elsősorban a misszionárius bib-

liák kapcsán tartotta fontosnak az Ige minél szélesebb körben történő terjesztését, ezért is fontosnak tartva a szöveg könnyű értelmezhetőségét). A leginkább vitatott pont az volt, hogy a fordító a Biblia szavai, mondatai helyett annak értelmét próbálja lefordítani, aminek következtében az értelemtükröztető fordítás során elvesz vagy hozzáad a forrásnyelvi szöveghez (az eredetihez), ami végsősoron viszont tekinthető akár az ige módosításának is.

A funkcionalista megközelítés alapelve a forrásnyelvi szövegben fel- és megismerhető pragmatikai célok célnyelvi szövegben történő érvényesítése (ahogy Nord írja, maga a fordítás is célorientált folyamat, Nord 2018: 1) – ha ismert a célcsoportot, megállapítható, milyen fordítói eljárások mentén lehet fordítani, milyen regisztert lehet használni. Ugyanakkor a funkcionalista megközelítés nem csupán deskriptív elemzés, mivel a fordítási folyamat körülményeinek megállapításakor a különféle kommunikációs helyzetek normáinak meghatározása, alkalmazása ellenőrizhető, mérhető a fordítási folyamat végén (azaz, hogy mi, milyen mértékben teljesült). A szkoposzelmélet alapvetően a forrásnyelvi szöveg céljaira fókuszál, annak alárendelve választja meg a fordítási statégiá(ka)t, annak alárendelve alakítja a célnyelvi szöveget. Egy-egy forrásnyelvi szöveg fordítása többféle célt is követhet, mivel célként szolgálhat a pragmatikai-kommunikatív körülmény (szituáció), a funkció (esztétikai vagy éppen felhívó) vagy akár a címzett (például az olvasóközönség). Ezen célok, folyamatok egyike lehet a forrásnyelv–célnyelv közötti viszony, vagy éppen a célközönség szociális, kulturális vagy nyelvi tényezői. A dinamikus ekvivalenciamodellhez hasonló tendencia, hogy a fordító célnyelvi szöveget a célnyelvi befogadóközösség általa feltételezhető értelmezéséhez alakítja, valamint a célnyelvi szöveg megalkotásakor figyelembe veszi a forrásnyelvi szöveg különféle (jakobsoni értelemben vett) funkcióit: így fordítható például 1Móz szakrális szövegként vagy akár csak informatív szempontból (vö. Reiss és Vermeer 2013: 89–90):

5. táblázat: *Ekvivalencia és esztétikai funkció*

	1Móz 1–5
LXX	Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, *καὶ* σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, *καὶ* πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. *καὶ* εἶπεν ὁ θεός Γενηθήτω φῶς. *καὶ* ἐγένετο φῶς. *καὶ* εἶδεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν. *καὶ* διεχώρισεν ὁ θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους. *καὶ* ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσεν νύκτα. *καὶ* ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωί, ἡμέρα μία.
NKJ	In the beginning God created the heaven and the earth. *And* the earth was without form, *and* void; *and* darkness was upon the face of the deep. *And* the Spirit of God moved upon the face of the waters. *And* God said, Let there be light: *and* there was light.

	And God saw the light, that it was good: *and* God divided the light from the darkness. *And* God called the light Day, *and* the darkness he called Night. *And* the evening and the morning were the first day.
RKG	Kezdetben teremté Isten az eget és a földet. A föld pedig kietlen és puszta vala, és setétség vala a mélység színén, *és* az Isten Lelke lebeg vala a vizek felett. *És* monda Isten: Legyen világosság: *és* lőn világosság. *És* látá Isten, hogy jó a világosság; *és* elválasztá Isten a világosságot a setétségtől. *És* nevezé Isten a világosságot nappalnak, *és* a setétséget nevezé éjszakának: *és* lőn este **és** lőn reggel, első nap.
RÚF	Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet. A föld még kietlen és puszta volt, a mélység fölött sötétség volt, de Isten Lelke lebegett a vizek fölött. Akkor ezt mondta Isten: Legyen világosság! És lett világosság. Látta Isten, hogy a világosság jó, elválasztotta tehát Isten a világosságot a sötétségtől. *És* elnevezte Isten a világosságot nappalnak, a sötétséget pedig éjszakának nevezte el. Így lett este, *és* lett reggel: első nap.
EFO	Kezdetben teremtette Isten az eget, a földet és mindent, ami égen-földön létezik. A föld kaotikus, lakatlan és üres volt, a mélységet sötétség borította be. De Isten Szelleme ott lebegett[a] a mélységes vizek fölött. Parancsolt Isten: „Legyen világosság!” — és fölragyogott a világosság. Akkor Isten megvizsgálta a világosságot, és örömét lelte benne. Majd elválasztotta a világosságot a sötétségtől. Azután elnevezte a világosságot nappalnak, a sötétséget pedig éjszakának. Majd leszállt az este, azután felvirradt a reggel — ez volt az első nap.

A fenti példák némelyike inkább formakövető, közelebb áll az eredeti szöveghez, például a sorok kezdő „és” kötőszavának tekintetében (KJV, RKG), ahol az ismétlődő soreleji kötőszó stilisztikai szempontból is fontos, hiszen éppen az ismétlődés miatt erősödik a szöveg rituális jellege (Reiss és Vermeer 2013: 33–34). Ugyanakkor más fordítások éppen a tartalom (és nem a forma) különböző mértékű visszaadására törekszenek (RÚF, EFO). A fentiekkel érdekes párhuzam a House (1981) terminusával nyílt és rejtett fordítás, mely esetben mint kultúrtörténeti dokumentumok a nyílt fordítás felé, mint a hívő ember számára fontos útmutató igazság, inkább a rejtett fordítás lenne észszerűbb megoldás. Látható, hogy a fordítás szkoposza, célja befolyásolja majd a fordító döntéseit, fordítói megoldásait. Ez a fajta funkcionalitás egyezik a relevanciaelmélet gondolataival, mely szerint a formális bibliafordítás mélyültebb bibliatanulmányozást tesz lehetővé.

Mindezen, fent összefoglalt problémákból azonban az olvasó általában keveset észlel: tekintettel arra, hogy a Biblia eredeti szövegei vagy az azokon alapuló pri-

mér fordítások a nagy tömegek (laikus olvasók) számára csak idegennyelvi ismeretek (vagy nagy erőfeszítések árán) érhetők el, nem feltételezhető, hogy az olvasó (az olvasó problémáiról bővebben Lanstyák 2013a: 313–315, M. Pintér 2019: 29–38) képes a fordításokat összehasonlítani azokkal. De még ha megoldható is az összehasonlítás, a fordítás elveinek értelmezése, megfejtése a laikus olvasótól nem várható. Az összehasonlításban segítség lehet azonban egy olyan alkalmazás, amely lehetővé teszi a párhuzamos bibliaolvasását. Ilyen online szoftver például a Károli Gáspár egyetemen fejlesztett Egyesített Bibliaolvasó (EBO, https://ebo.kre.hu), amely lehetőséget nyújt két tucat bibliafordítás szövegeinek összevetésére, tanulmányozására.

5. Egy tágabb értelmezési keret lehetőségei

Ma már tudjuk, hogy olvasási szokásainkat nagyban befolyásolják az egyre változatosabb formában megjelenő infokommunikációs javak: a kutatók személyes könyvtára már nem feltétlenül a könyvespolcokon, hanem például a felhőtechnológia által kínált lehetőségeket felhasználva valahol egy ismeretlen helyen lévő szerveren tárolódik, lehetővé téve, hogy a kutató több helyről, több számítógépről is hozzáférjen. Az online bibliaolvasás e téren tud valami újat hozni (akár statisztikai, adatorientált kutatással kapcsolatosan, mivel a számítógépen tárolt szövegben sokkal könnyebb számolni, statisztikai alapú vizsgálatokat végezni), hiszen a tartalommegosztás, a kiegészítő anyagok könnyed becsatornázásra kapcsán olyan lehetőségeket teremt, amelyekre néhány évtizede csak könyvtárakban (sőt: különféle könyvtárakban) volt lehetőség.

De mit is lehet vizsgálni? A nyelvész szemszögéből a szinkrón és diakrón nyelvi sajátosságok, a nyelv változásához kapcsolódó elemek mellett például akár a fordítások tipológiáját – most már magyar nyelven is. A Szalai András által összegzett bibliafordítás-tipológia (Szalai 2019) például modernebb fordítástudományi szempontokat figyelembe tovább finomodhat, árnyaltabb képet mutatva a magyar bibliafordításokról. A Nida és munkatársai által kétpólusúvá (formális ekvivalencia ~ dinamikus/funkcionális ekvivalencia) szűkített fordításmegközelítés ugyan mára különféle szempontokat figyelembe véve többféleképpen módosult, viszont a kutatók a dichotomikus rálátásmódtól mindmáig nehezen tudnak szabadulni (bővebben Mojola 2002: 208–210, Floor 2007: 1–2). Több, kiemelkedő munkásságot maga mögött tudó kutató sem kerülte el a Nida által lefektetett, szöveghű ~ tartalomhű, literális ~ idiomatikus (Beekman és Callow terminológiájával, 1974) megkülönböztetést, bár a fordítás megnevezésén (és így a terminus motivációján) nyilvánvalóan módosítottak. Hogy csak a legismertebb, a fenti analógiára épülő dichotómiákat említsem: nyílt és rejtett fordítás (*overt vs. covert*, House 1981); idegenítő és honosító (*foreignising vs. domesticating*, Venuti 1995); szemantikai és kommunikatív (*semantic vs. communicative* Newmark 1981); formaalapú és jelentésalapú (*form-based vs. meaning-based*, Larson 1991); dokumentumjellegű és instrumentális

fordítás (*documentary vs. instrumental*, Nord 1991); megfigyelő és résztvevő (*observational vs. participative*, Pym 1992) vagy direkt és indirekt (*direct vs. indirect*, Gutt 1989). A fordítások dichotomikus látásmódja (tudománytörténetileg, valamint elméleti szempontokat követve) nem problematikus, azonban más megközelítések, egy több szempontra építő elemzési keret árnyaltabb képet nyújthat.

Floor már említett tanulmányában (Floor 2007) a bibliafordítás kutatásának szempontjait újraértelmezve és némileg bővítve a nidai elemzési keretet tágítja. Értelmezésében a fordítás különbségei az eredetihez való hasonlóság alapján ragadhatóak meg, mégpedig az eredeti szöveghez kapcsolódó szemantikai hasonlóság mértéke és az eredeti szöveghez kapcsolódó formai változások mértéke alapján. A célnyelvi szöveg módosításait leginkább az implicit tartalmak explicitté tételében, valamint a szintaktikai, szemantikai formák, illetve a diskurzusorientált pragmatikai formák célnyelvhez történő illesztésében látja.

A két fő fordítástípust (élve a fent idézett kutatók dichotomikus látásmódjával) hasonló (*resemblant*) és interpretatív (*interpretative*) fordításnak nevezi. A két pólus közti különbségek részletesebb elemzéséhez, az explicitség kifejezésének különféle fokozatainak megállapításához nyolc olyan kritérium használatát javasolja, amelyek elemzésével árnyaltabbá válik a fordításról alkotott vélemény. A kritériumok egy-egy szemantikai vagy grammatikai változót tartalmaznak, amelyek használata (Floor szerint) nagyban meghatározza az európai nyelvek fordításait:

1. tagmondatok, mondategységek, illetve szerkezetek sorrendje (*order of clauses and phrases*),
2. mondathosszúság (*sentence length*),
3. névmási referenciális egyértelműsítés (*reference disambiguation and tracking*),
4. konkordáns szóhasználat (*concordance of lexical items*),
5. kulcsfogalmak és ismeretlen szavak (*key terms and unknown terms*),
6. figuratív és idiomatikus nyelvhasználat (*figurative usage and idioms*),
7. lexikális szövegkohéziós eszközök (*transition marking*),
8. információs struktúra (*information structure*).

A nyolc egység figyelembevételével a hasonló és interpretatív fordítás két-két altípusra bontja, létrehozva ezzel egy szélesebb kontinuumot: *szorosan hasonló*, *szabadon hasonló*, *szorosan interpretatív*, *szabadon interpretatív*. A négy fordítástípus között Floor az alábbi különbségeket teszi. A szorosan hasonló fordítás (*close resemblant*) a nidai értelemben vett formális ekvivalencia vagy literális fordítás, azaz a szó szerinti fordítás. Jellemzője, hogy a forrásnyelvi forma mellett a forrásnyelvi jelentést is követi, ennek kapcsán nem teszi explicitté a forrásnyelvi implicit információt. A szabadon hasonló fordítás (*open resemblant*) értelmezhető az előbbi formájának, mivel alapvetően még mindig szó szerinti fordítást jelent. Az előző típustól főleg abban különbözik, hogy szintaktikai és pragmatikai magyarázatokat is használ, illetve nyelvhasználatában közelít a köznyelvi változathoz. A szorosan

interpretatív fordításban (*close interpretative*) gyakori a szemantikai és pragmatikai honosítás, a fordító a megértés segítése érdekében szintaktikai, szemantikai és pragmatikai módosításokat hajt végre a célnyelvi szövegben, azonban az olvasók a szöveg megértéshez még mindig a háttérismeretre, háttértudásra támaszkodnak. Floor ezt a típust tartja a nidai funkcionális ekvivalenciához legközelebb állónak. A szabadon interpretatív (*open interpretative*) a legtágabb értelemben vett honosító fordítás, amely főként értelmez, aktualizál és a messzemenőkig kiszolgálja az olvasót. Ezt a típust szabad fordításnak vagy parafrázisnak is nevezi.

A fordítások funkcionalista megközelítése, azok kritikáinak alátámasztása vagy éppen megcáfolása ma már könnyebben vizsgálható a digitalizált Bibliákon. A Floor által kidolgozott kutatási keret, a fordítások jellemzését segítő, magyarázó nyolc kritérium létének, hangsúlyosságának vizsgálata könnyen kivitelezhető a számítógépen tárolt, annotált szövegeken. A párhuzamos bibliaolvasás és a számítógépes szövegelemzés nemcsak a hermeneutikai értelmezés, hanem a fordítástudomány szempontjából is hasznos lehet. A különféle online felületek kínálta lehetőség feltételezhetően az évek során bővülni fog és ebben már az Egyesített Bibliaolvasó (EBO) felülete is segít majd.

6. Befejezés

Felmerül a kérdés: van-e értelme az egyes fordításokat a fordítástudomány egyes elméleteiről elnevezett címkékkel illetni, ha a fordítandó szöveg regiszterek és stílusok tekintetében sokszínűek. Jogos-e a főbb áramlatokról megnevezni, ezáltal a fordítást „skatulyázni". Nyilván igen, mert a fordítástudomány és a hermeneutika számára is fontos, hogy láttassa, a fordítás milyen mélységben változik az eredeti szöveghez (vagy szövegekhez) képest. Nyilván fontos, mert a szöveg sajátosságai így jobban megérthetők, magyarázhatók. Ugyanakkor nyilván nincs értelme ebbe vagy abba a kategóriába sorolni a fordításokat, mivel egyrészt a főbb elméleti és gyakorlati megoldások mellett más-más megközelítésben fordított szövegeket is tartalmaznak, illetve az elemzés keretének fényében változhat az adott fordítás tudományos (vagy kevésbé tudományos) megítélése. A jó és megdönthetetlen válasz még várat magára, mindenesetre a fordítások sokfélesége még mindig erény, hiszen a változatosság, sokféleség a forrásszöveg (-szövegek) mélyebb megértését szolgálja. Legyen az funkcionalista, szociolingvisztikai, pragmatikai vagy relevanciaelmélet felőli megközelítés.

Irodalom

Beekman, J., Callow J. 1974. *Translating the Word of God*. Grand Rapids: Zondervan

Bühler, K. [1934]2011. *The Theory of Language*. Amsterdam: John Benjamins.

de Waard, J., Nida, E. A. 2002. *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*. Budapest: Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó.

Fabiny T., Pecsuk O., Zsengellér J. 2014. *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest: Luther Kiadó – Kálvin Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont.

Floor, S. J. 2007. Four Biblie Translation Types and Some Criteria to Distinguish Them. *Journal of Translation*, Vol. 3. No. 2. 1–22. https://doi.org/10.54395/jot-pfw5h

Gutt, E.-A. 1989. *Translation and Relevance*. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy of the University of London. London: University College London

Hanula G. 2016. *Anyaszentnyelvünk. A „szent nyelvek" és a fordítás*. Budapest: Argumentum Kiadó – ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiatörténeti Kutatócsoport – Pápai Református Teológiai Akadémia.

Hatim, B. 2009. Translating text in context. In: Munday, J. (ed.) *The Routledge Companion to Translation Studies*, London: Routledge. 36–53.

House, J. 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Narr.

Jakobson, R. 1960. Linguistics and Poetics. In: Sebeok, T. A. (ed.) *Style in Language*. Cambridge Mass.: MIT Press. 350–77.

Koltai K. 2014. Bibliafordítás – egy szekuláris korban. *Ókor* 13. évf. 4. szám. 79–83.

Kustár Z. 2017. *A protestáns Revideált újfordítású Biblia (RÚF 2014) ószövetségi részében végzett módosítások. Elvek, eredmények, tartalmi indoklások*. Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem.

Lanstyák I. 2013a. Nyelvi problémák a bibliafordításban. In: Benő A., Fazekas E., Kádár E. (szerk.) *„…hogy legyen a víznek lefolyása…" Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 309–318.

Lanstyák I. 2013b. A Károli-biblia 20. és 21. századi revízióinak néhány kérdéséről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 15. évf. 2. szám. 3–34.

Lanstyák I. 2014. A fordítási egyenértékűség néhány válfajáról. Szempontok a magyar Újszövetség-fordítások és revíziók vizsgálatához, *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 16. évf. 1. szám. 61–92.

Lanstyák I. 2017. Relevanciaelmélet és fordítás. In: Misad K., Csehy Z. (szerk.) *Nova Posoniensia VII.* Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 7–32.

Lanstyák I. 2020. Meddig Károli a Károli? A Károli-féle bibliafordítás legújabb revíziójának relevanciaelméleti vizsgálatához. In: Benő A., Péntek J. (szerk.) *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 165–179.

Larson, M. 1991. Indigenizing of translation process: the SIL perspective. *The Bible Translator* Vol. 42. No. 2A. 34-41. https://doi.org/10.1177/026009439104202A05

Mojola, A. O. 2002. Bible translation in Africa. What implications does the new UBS perspective have for Africa? An overview in the light of the emerging new UBS translation initiative. *Acta Theologica, Supplementum 2*, Vol. 22. No. 1. 202–213. https://doi.org/10.4314/actat.v22i1.5460

M. Pintér T. 2019. A bibliafordítás sajátosságai a fordítástudomány tükrében, In: Bölcskei Andrea (szerk.) *Protestantizmus, identitás és hagyomány a nyelvben*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 23–41.

M. Pintér T. 2020. Utak a bibliafordításban. In: M. Pintér, T., P. Márkus K. (szerk.) *Az ige vonzásában. Lexikográfiai, fordítástudományi tanulmányok és köszöntők Magay Tamás 90. születésnapjára*. Tinta Könyvkiadó: Budapest. 42–52.

Newmark, P. 1981. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon.

Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating.* Leiden: Brill.
Nida, E. A. 1994. The Sociolinguistics of Translating Canonical Religious Texts. *TTR: traduction, terminologie, rédaction* Vol. 7. No. 1. 191–217. https://doi.org/10.7202/037173ar
Nord, Ch. 1991. *Text analysis in translation: Theory, methodology, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis.* Amsterdam: Rodopi.
Nord, Ch. 2016. Function + Loyalty: Theology Meets Skopos. *Open Theology* Vol. 2. No. 1. 566–580. https://doi.org/10.1515/opth-2016-0045
Nord, Ch. 2018. *Translating as a Purposeful Activity Functionalist Approaches Explained*. New York: Routledge.
Pecsuk O. 2018. A reformátorok fordítói elvei. In: Lányi Gábor János (szerk.) *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*. Budapest: Károli Gáspár Egyetem–L'Harmattan Kiadó. 35–47.
Pecsuk O. 2020. *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*. Budapest: Kálvin Kiadó.
Pym, A. 1992. *Translation and Text Transfer. An Essay on the Principles of Intercultural Communication.* Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Vienna: Peter Lang.
Reiß, K., Vermeer, H. J. 2013. *Towards a General Theory of Translational Action. Skopos Theory Explained.* London – New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315759715
Ruzsiczky É. 1981. A Biblia újra fordítása, In: Bart I., Rákos S. (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat. 415–447.
Ryken, L. 2004. *Bible Translation Differences*. Wheaton, Illinois: Crossway Books.
Szalai A. 2019. *Bibliafordítás és a bibliafordítások*, (letöltve: 2023. 11. 10.) https://www.apologia.hu/wp-content/uploads/2022/07/Bibliaforditas_es_a_bibliaforditasok.pdf
Szőcs Z. 2014. Az egyszerű fordítású (EFO) Biblia. In: Fabiny T., Pecsuk O., Zsengellér J. (szerk.) *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest: Luther Kiadó – Kálvin Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont. 165–172.
Tóth K. 1994. *Bibliafordítás – Bibliamagyarázás*. Budapest: Kálvin Kiadó.
Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
Vinay, J.-P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. London-Toronto-Paris: Didier.
Vinay, J-P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.

Bibliafordítások

Károli Gáspár: Szent Biblia, az az Iſtennec Ô es Wy Testamentvmanac Prophétác es Apoſtoloc által meg iratott szent kő nyuei. Vizsoly: Mantskovit Bálint 1590.
Káldi György: Szent Biblia. Az egész keresztyénségben bé-vött régi deák bötüböl magyarra forditotta a Jésus-alatt vitézkedö társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap. Bécs: nyomtatta Formika Máté. 1626.
NKJ = *New King James Bible.* Thomas Nelson Inc. 1982
RKG = *Szent Biblia Azaz Istennek Ó És Új Testamentomában Foglaltatott Egész Szent Írás*. Szász Károly vezetésével készült revideált Károli-fordítás. Brit és Külföldi Bibliatársulat. 1908.

KNV = *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Budapest: Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. 1997

SZIT = *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Budapest: Szent István Társulat. 1973

ÚF = *Biblia. Új protestáns fordítás*. Budapest: Kálvin Kiadó – Magyar Bibliatársulat. 1990.

RÚF = *Biblia. Revideált új fordítású*. Budapest: Kálvin Kiadó – Magyar Bibliatársulat. 2014.

EFO = *Biblia. Egyszerű fordítás*. Nemzetközi Biblia Liga. 2012.

LXX = *Septuaginta*. Deutsche Bibelgesellschaft. 2005.

Jegyzetek

[1] Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a *befogadó* alatt a mai modern kor *olvasója* és az írásbeliség korai szakaszában lévő orális kultúra *hallgatója* is érthető. Az ókori szövegeket bizonyosan többen fogadták be hallgatás, mint olvasás útján, ám tanulmányomban (részint mivel a 20. század fordításait tárgyalom) az egyszerűség kedvéért a csoportot mindig csak „olvasóként" szerepeltetem, de természetesen beleértem a hallgatók csoportját is.

[2] Fordításelméletnek nevezzük a fordításhoz szükséges tágabb fogalmi, értelmezési keretet (ilyen például a korai Eugene Nida generatív nyelvészeti alapokra, vagy a kései Nida (2014) szociolingvisztikai alapokra helyezett fordítási elmélete, Jean-Paul Vinay és Jean Darbelnet, különféle nyelvi és nyelven kívüli normákra helyezett elmélete (1958, 1995), az Ernst-August Gutt (1989) által alkalmazott és fordításra értelmezett relevanciaelmélet vagy a Katharina Reiß és Hans Vermeer által kidolgozott szkoposzelmélet, Nord 2018), míg egy-egy fordításelmélethez kapcsolódó fordítói döntés egy-egy fordítói stratégiában (procedúra, folyamat, fordítási eljárás) valósul meg.

[3] A két felekezet első teljes bibliafordítása tekinthető akár újrafordításnak is, hiszen a Káldi-féle fordítás idején már megjelent a Károli-féle fordítás, azonban a két felekezet fordításainak alapszövege más volt. A protestáns fordítás(ok) (Károli-féle bibliafordítás, 1590) sokáig a görög és héber alapszövegekre támaszkodtak, míg a katolikus fordítás(ok) (Káldi-féle bibliafordítás, 1626) pedig sokáig a katolikus egyház által megkövetelt, Szent Jeromoshoz kötődő latin fordításra. a Vulgatára alapoztak.

[4] Az egyszerű fordítások sorába tartozó Easy-to-Read Bible (ERV 2015) angol fordítása az alábbi: „Greetings from Paul and Timothy, servants of Jesus Christ. To all of you in Philippi who are God's holy people in Christ Jesus, including your elders and special servants." (Fil 1,1) A magyar fordítás nem az angol alapján készült, ugyanakkor az angol és a magyar fordítás is azonos forrásszövegre támaszkodik (Szőcs 2014: 167–168).

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 107–131.

Összehasonlító műfordítás-kritika: Anna Gavalda két regénye magyarul

Palágyi Tivadar

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Romanisztikai Intézet, Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék
E-mail: palagyi.tivadar@btk.elte.hu,
https://orcid.org/0000-0002-2046-2216

Barta Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
E-mail: barta.peter@btk.elte.hu
https://orcid.org/0000-0003-1290-6283

Kivonat: A tanulmány Anna Gavalda két francia nyelvű regényének magyar fordítását elemzi, az elemzés sorrendjében: *Ensemble, c'est tout* (fordító: Tótfalusi Ágnes) és *Je l'aimais* (fordító: Tóth Krisztina), kitérve egyaránt a legtalálóbb és a legkevésbé szerencsés megoldásokra. A tanulmány a nyelvtani és stiláris jelenségek szerint csoportosítva mutatja be a jelenségeket és tesz megfigyeléseket, az egyedi esetekből próbálván következtetni általános vonásokra. A vizsgálat fő irányai: az eredeti szövegben fellelhető retorikai alakzatok visszaadása, a francia igerendszer fordítási problémái (különös tekintettel az első regény pergő üteméből fakadó, gyakran előforduló szabad közvetett beszéd által okozott nehézségekre), a gallicizmusok megfeleltetése és a kényszerű kihagyások. Néhány fordítási jelenség pontos leírása érdekében a tanulmány a két regény néhány indoeurópai (elsősorban újlatin, germán és szláv) nyelvű fordításaira is utal.

Kulcsszavak: műfordítás, francia, magyar, szabad közvetett beszéd, összehasonlító stilisztika

1. Bevezetés

A műfordítás-kritika kényes műfaj. Ha a kritikus – gyakorlatilag újrafordítva a szöveget – szisztematikusan végigmegy egy egész regény minden mondatán, az elemzése olyan hosszú lesz, hogy nemhogy egy könyvrecenzióba, de még egy vaskos tanulmányba sem férne bele. A másik véglet az, ha néhány találomra kivá-

Hivatkozás: Palágyi T, Barta P. 2023. Összehasonlító műfordítás-kritika: Anna Gavalda két regénye magyarul. *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 107–131.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.7

lasztott szövegidézet alapján igyekszünk általános bírálatot adni egy fordítás minőségéről. Silvia Reinart (2014: 8) és Kovács Ilona (2004) is felhívja rá a figyelmet, hogy az esetleges fordítói tévedések felsorolása semmiképpen nem elegendő, hiszen a lényeges kérdés az, hogy ezek a hiányosságok (Reinart 2014: 20: „Ungeschicklichkeiten oder gar Fehler", azaz „ügyetlenségek, sőt hibák") mennyiben befolyásolják a végtermék, a fordítás összértékét, élvezhetőségét. Azt is érdemes szem előtt tartani egy műfordítás-kritika megírásakor, hogy a könyvkiadás gazdasági vállalkozás is, egy túlzottan szigorú bírálat pedig negatívan befolyásolhatja magának a fordítónak a későbbi megélhetését is (Reinart 2014: 19). Végső soron pedig joggal mondhatja a bírálatot elszenvedő fordító, hogy ha olyannyira tévedhetetlen a cenzor, hogy mindenre mintegy magától értetődően azonnali és tökéletes megoldást kínál, ugyan miért nem fordította le ő maga a könyvet. Valóban nagy a késztetés a bíráló számára, hogy szakmai féltékenységből vagy hiúságból saját magát állítsa előtérbe (Reinart 2014: 16), a mindentudó szerepébe.

Georges Mounin (1963) klasszikussá vált fordításelméleti könyve elé írt előszavában mondja a neves író és fordító Dominique Aury, hogy a „mániákus" fordításbírálók csak nagyritkán hajolnak meg a fordítói csúcsteljesítmények előtt. Sokkal gyakrabban történik az ellenkezője, amikor az eredeti szöveg „lemészárlását" olvassák a fordító fejére.′(Mounin (1963: VII): „Quelques maniaques tentent parfois de signaler des merveilles (il y en a) et plus souvent de crier au massacre.") Olyan híresség sem menekültek meg a bírálók szigorától, mint Baudelaire, akinek Poe-fordításában számos félreértést mutattak ki.[1] Mégoly híres is egy író, legyen szó Arany Jánosról vagy Németh Lászlóról, amikor fordít, elveszíti sérthetetlenségét (Albert 2012: 88–89).

A fentieket megfontolva két fordító, egy hivatásos műfordító és egy elismert költő–írónő teljesítményét hasonlítjuk össze az alábbiakban. Ugyanattól a népszerű francia szerzőtől fordítottak le majdnem egyidőben egy-egy művet. Anna Gavalda *Ensemble, c'est tout* című regényét Tótfalusi Ágnes fordította magyarra 2006-ban. Gavalda *Je l'aimais* című művét pedig Tóth Krisztina ültette át 2005-ben. Igyekeztünk olyan, az oktatásban is felhasználható műfordítás-kritikát írni, amelyben felhívjuk a figyelmet az elismerést kiváltó megoldásokra, de nem siklunk át az esetleges félreértéseken vagy kihagyásokon sem. A megfigyeléseket a nyelvtani és stiláris jelenségek szerint csoportosítva mutatjuk be, ami a regények szövegösszefüggése szempontjából megnehezítheti az olvasást, de talán hasznosabb, mint a regények történetében lineárisan haladó felsorolás. A módszer tehát inkább induktív, mintsem deduktív, de igazoljon minket a fentebb is idézett Dominique Aury kijelentése: „le détail seul, l'exemple seul prouvant quelque chose, toute discussion sur des problèmes de traduction s'enlise en général dans les détails" (Mounin 1963: IX), azaz „mivel csak a részlet, csakis a példa bír bizonyító erővel, a fordítási nehézségekről folytatott minden vita általában elvész a részletekben".

2. Anna Gavalda: *Ensemble, c'est tout* – Tótfalusi Ágnes: *Együtt lehetnénk* (2006)

A regény hosszúsága miatt csak egyes jelenetek elemzésére szorítkozhattunk. A sokszereplős történet legnagyobb része gyors párbeszédekből áll, ahonnan igen gyakran hiányzik az idéző ige,[2] ezért nemegyszer igencsak oda kell figyelni, hogy ki is beszél éppen. Az egész regény ettől filmes jelleget kap, ami nem könnyíti meg a fordító dolgát.

2.1. Stiláris kérdések

Először stiláris kérdéseket vizsgálunk, főként az eredeti szövegben fellelhető retorikai alakzatok visszaadásának módjait.

Első példánkban a kis híján végzetes balesetet szenvedett Paulette barátnője, Yvonne elmélkedik az öregség jelentette gondokról. *Ensemble* 12. o.: „Si c'est pas malheureux de vieillir, si c'est pas malheureux d'être si seule et si c'est pas malheureux d'arriver en retard à l'Inter et de ne plus trouver de Caddies près des caisses…" *Együtt* 10. o.: „Nincs is nagyobb nyomorúság, mint megöregedni, egy szál egyedül maradni, és későn érkezni az Interbe, amikor már elfogytak a pénztár mellől a bevásárlókocsik." Az eredeti szövegben a drámai felsorolás a súlyosabbtól halad a könnyedebb felé, az öregséghez és az egyedülléthez képest az Intermarchéhoz való kései érkezés járulékos veszteségnek tűnik, főleg a pénztár melletti bevásárlókocsik említése ad komikus felhangot a mondatnak. A francia felsorolás a háromszoros ismétléssel a magas stílust célozza, onnan zuhan le a hétköznapi felé. A magyar mondat is visszaadja ezt a „bathoszt" (bátoszt?) vagy „stílussüllyedést", bár az időhatározói alárendeléssel és a „si c'est pas malheureux" ismétlésének elhagyásával kicsit tompítja a kontrasztot. Ezt a tompítást tekinthetjük a mondat „normalizálásának" is. Nem feltétlenül fordítói hibáról van itt szó, hanem Albert Sándor kifejezésével élve „befogadópárti eljárásról" vagy explicitációról.[3]

Paulette a macskája etetése közben megbotlott, a földre zuhant és ájultan feküdt saját vértócsájában. A hálátlan házikedvenc jóízűen nyalogatta a tejes vértócsát. *Ensemble* 12. o.: „Le chat lapait le sol en ronronnant, se moquant bien du drame, des convenances et des éclats de verre tout autour." *Együtt* 10. o.: „A macska dorombolva nyalogatta a konyhakövet, mit bánta ő a tragédiát és a szanaszét heverő üvegcserepeket!" A fordító kihagyta a „convenances"-ot, ezzel gyengíti a zeugma hatását. A különböző természetű (elvont és szó szerinti értelmű) bővítmények („drame", „convenances", „éclats de verre") egyazon igenév („se moquant") alá való rendelése ironikus, sőt fekete humoros jelleget ad a mondatnak. Egy hármas felsorolásban („a tragédiát, az illendőséget és az üvegcserepeket") meglepőbb és stilárisan erősebb lett volna az „üvegcserép". A. Popovič (1975: 123) szavaival nivellálás vagy egyszerűsítés („prekladatel' nivelizuje […], ochudobňuje, zjednodušuje") történt. A német fordítás itt is teljesen szöveghű (Zusammen 16. o.): „Die Katze schleckte schnurrend den Boden ab und scherte sich kein bißchen um das

Drama, den Anstand und die ringsum verstreuten Glasscherben." A zeugma gyengítése hasonló ahhoz, ahogyan Flaubert Bovaryné-jának első oldalán a magyar fordítók egy része feloldja az aszündetont.

Az idős hölgyet lábadozása során gondozó és eredetileg festőművész Camille takarítóként dolgozik, és orvosi alkalmassági vizsgán esik át. Az üzemorvosnak feltűnik, hogy a lány többre hivatott, nem hiszi el, hogy a takarítócsapat tagja. *Ensemble* 20. o.: „D'ailleurs vous allez la voir la dream team, elle est derrière la porte… – Vous faites quoi au juste ? – Je viens de vous le dire. – Non, mais vous… *Vous !* – Moi ? Eh bien, je range, je nettoie, je balaie, j'aspire, je cire et tout le bazar. – Vous êtes femme de mén… ? – Ttt… technicienne de surface, je préfère…" *Együtt* 14. o.: „Egyébként mindjárt látni fogja ezt a dream teamet, a tagjai ott várnak kint. – És maga mit csinál tulajdonképpen? – Az előbb mondtam el. – Na ne! Maga! – Hogy én? Igen: rendet rakok, tisztítok, seprek, porszívózom, viaszolok és az összes többi. – Maga takarítón… – Ttt…, tisztító szakember, azt jobban szeretem." A politikailag korrekt nyelv elharapózása már a kétezres évek elején megfigyelhető. A magyar fordításban szereplő szakkifejezés talán nem annyira elterjedt, mint a francia „technicienne de surface", de így is jól visszaadja a helyzet fonákságát. Nehezebb dolga lett volna a fordítónak a francia „vous" két jelentése közötti szójáték visszaadásával. Az orvos egyes számban érti, Camille pedig többes számként értelmezve a kérdést mechanikusan a csapatáról beszél, ösztönösen elhárítva azt a feltételezést, hogy az orvos az ő személyes élete és érzései iránt érdeklődik. A „vous" csak másodjára kap egyes számú jelentést, ami egy nehezen lefordítható szójátékot eredményezett. Ezzel összefüggésben a „Non, mais vous…" rész értelmezésével is probléma van. A fordító így tagolta: „Non, mais | vous", és a „non mais" kifejezést vélte felismerni benne, amelynek tényleg megfelel a „na ne!" Csakhogy a szövegkörnyezet ismeretében másként kell tagolni: „Non, | mais vous" 'Nem a csapat, hanem maga'. A bizalmas „Na ne!" amúgy sem jól tükrözi az orvos ennél magasabb nyelvszintjét.

Camille-jal egy házban lakik a tökéletes modorú dadogó arisztokrata, Philibert, akivel lassan összebarátkoznak. *Ensemble* 29. o.: „Drôle de clown triste qui amusait la galerie, bégayait devant les vendeuses et lui serrait le cœur". *Együtt* 20. o.: „Furcsa, szomorú bohóc volt, húzta az időt, dadogva beszélt az eladónőkkel, akiknek majd' megszakadt érte a szívük". Ezúttal a komikustól a patetikus felé halad a felsorolás, mintegy a „bathosz" ellentéteként „hüpszosz"-nak lehetne nevezni ezt a fajta felsorolást. A mellérendelés helyett a magyarban alkalmazott alárendelés itt szintén tompítja a retorikai alakzat erejét. Emellett több félreértés is található a mondatban: nem az eladónőknek szakad meg a szívük, hanem Camille érez együtt a különccel (lásd az egyes számú „lui" névmást). Az „amuser la galerie" nem időhúzást jelent, hanem azt, hogy mindenki rajta szórakozott, mint egy cirkuszi bohócon.

Camille már napok óta az utcán aludt, amikor régi ismerősei egy hatodik emeleti cselédszobát ajánlanak föl neki. *Ensemble* 31. o.: „C'était minuscule, sale, encombré et providentiel." *Együtt* 21. o.: „A szoba apró volt, mocskos, tele min-

denféle kacattal." A fordításból kimaradt a cselédszoba negyedik jellemzője: „szűkös, koszos, zsúfolt és gondviselésszerű / a gondviselés ajándéka". A két eltérő jellegű (negatív és pozitív) melléknév zeugmaként egymás mellé állítva stilisztikai kontrasztot alkot, a fenti példához hasonlóan itt is egy negatív felsorolás csap át váratlanul pozitívba. Láttuk, hogy már a „de" szócska beszúrása is gyengítette vagy semlegesítette volna ezt a hüpszoszt. Úgy tűnik, hogy a fordító még kerekebb, könnyen olvasható magyar szövegre törekedett, ezért inkább eltekintett a „providentiel" szó lefordításától. Bruneaud-Wheal (2013: 465) szavával a fordító visszakozott vagy visszahőkölt („le traducteur a donc 'reculé' devant le texte"). Horváth Krisztina (2020: 80) normalizálási vágyról beszél. A fordító igyekszik elfojtani az eredeti szöveggel kapcsolatban felmerülő kifogásait, és ez az elfojtás különböző nyelv- és tollbotlásokat eredményezhet: „Les traducteurs les plus expérimentés ont beaucoup de mal à surmonter ce désir, ce besoin intime de « normaliser », de corriger, ne serait-ce qu'un tout petit peu, le texte original. Si le traducteur doit refouler toute polémique avec l'auteur, c'est justement ce refoulé de traduction qui tendra à faire surface dans le métatexte (TT2) sous forme d'actes manqués, de lapsus de lecture et de lapsus de plume." A német fordító itt sem hőkölt vissza (*Zusammen* 41. o.): „Es war winzig, dreckig, zugestellt und eine glückliche Fügung."

Camille az őt megmentő pótszüleitől kérdezi, hogy milyen gyereküknek is tekintik őt. *Ensemble* 34. o.: „– Prodigue ou prodige ?" *Együtt* 23. o.: „– Mint egy csodagyerekre, vagy mint egy cseregyerekre?" A francia szójáték erőteljes paronomázián alapul, hiszen mindössze egy betű, illetve egy hang választja el egymástól a két eltérő jelentésű francia szót. A fordító kreatívan talált egy paronomáziát is tartalmazó magyar szópárt a „tékozló fiú" vs. „csodagyerek" (enfant prodigue, illetve prodige) francia szójátékra. Jó példa ez arra, amit közmondások átültetéséről állapítottak meg: fordítás helyett az egyenlőség vagy megfelelés[4] megtalálása ilyenkor a feladat.

Camille takarító munkatársa a szenegáli származású Mamadou. Beszédére jellemző a francia „de" elöljárószó hangsúlyos, elnyújtott ejtése. *Ensemble* 22. o.: „Il va te faire des piqûres, a lâché Carine. – Des piqûres deu quoi d'abord ?" *Együtt* 16. o.: „– Ad egy injekciót – eresztette meg Carine. – Miféle inyekciót?" Gondos fordítói munkára utal, hogy ezt az „fekete-afrikai"[5] kiejtést a fordító az injekció szó népies írásával-kiejtésével (inyekció) adja vissza.

A takarítók egymás között beszélt „szociolektusa" azonban sajátos nyelvtani szerkezetekkel is bír, és ezeket sokszor még nehezebb lefordítani. *Ensemble* 23. o.: „– Ben c'est ma famille dis donc ! – Ta quelle famille ? – Ma quelle famille, ma quelle famille ? Ben, la mienne !" *Együtt* 16. o.: „– Hát ez a családom! – Milyen családod? – Milyen családom, milyen családom, hát az enyimé!" Szintén figyelmes fordítói munkára vall, ahogy a francia mondat („Ta quelle famille ?") agrammatikalitását a népies „hát az enyimé" kifejezéssel érzékelteti a magyarban. Ezt hívhatjuk kompenzációs stratégiának is (Bruneaud-Wheal 2013: 464).[6]

2.2. A francia igerendszer fordítási problémái

Anton Popovič (1975: 14) már a hetvenes években felhívja a figyelmet az igerendszerek közti különbségekből adódó fordítási nehézségekre. Bár ő elsősorban a szlovákra való fordítást vizsgálja, megállapítása érvényes a magyar nyelvre is, ami a gazdag francia igeidőrendszer átültetését illeti.

Balesete után az idős hölgyet barátnője is elkíséri a mentőautóban. Paulette még szeretne valamit tőlük kérdezni, miközben *Ensemble* 16. o.: „Yvonne et le jeune brancardier s'étaient déjà levés." *Együtt* 12. o.: „De Yvonne és a fiatal mentős már felálltak." Látható, hogy a fordító magabiztosan bánik a gazdag francia igeidőrendszerrel. Itt a plus-que-parfait fordítását oldotta meg ügyesen a „de" szócska betoldásával.

Paulette unokája és Camille udvarlója, Franck nemrég vett magának hitelre egy nagymotort. *Ensemble* 40. o.: „Le gros Titi venait de lui débrider son engin et il allait pouvoir l'essayer sur l'autoroute…" *Együtt* 27. o.: „A dagadt Titi most turbózta fel a benzinmotort, kipróbálhatja az autópályán is…" A fordító helyesen szabad közvetett beszédként, azaz Franck belső gondolataiként értelmezi a mondatot, és jelen, illetve jövő időben fordítja a francia nyelvtanokban csak ritkán fellelhető „passé récent dans le passé" és „futur proche dans le passé" alakokat. Lexikai vagy műszaki szempontból a „débrider" igét esetleg tuningolásnak is lehetett volna fordítani.

Franck értesül nagyanyja balesetéről, és sejti, hogy rá fog nagyrészt hárulni az ápolásának terhe. *Ensemble* 39. o.: „Il songeait au merdier qu'allait être sa vie pendant quelques semaines". *Együtt* 27. o.: „Tudta, hogy pár héten belül hatalmas csávába kerül". Az igeidők fordításával itt sincs probléma, furcsa viszont, hogy a „pendant" elöljárószót elnézte a fordító: a főhős „arra gondolt, mekkora szívás lesz az élete az elkövetkező hetekben".

Camille anorexiájának leírása során megtudjuk, hogy milyen nehéz a lánynak a napi rutin teljesítése. *Ensemble* 28. o.: „Alors, elle pleurait. Non pas qu'elle fût triste, mais pour faire passer tout ça. Les larmes, ce liquide finalement, l'aidaient à digérer sa caillasse et lui permettaient de respirer à nouveau." *Együtt* 19. o.: „Aztán sírna egyet. De nem azért, mert szomorú lenne, hanem azért, hogy elmulassza ezt az egészet. A könnye, vagyis végeredményben a folyadék, feloldhatná a homokkövet, és segítené, hogy újra lélegezni tudjon." Itt nem értünk egyet a fordító által választott megoldással. Az imparfait folytatja a reggelente ismétlődő események elbeszélését. A subjonctif imparfait az irodalmi stílusban előforduló igeidőegyeztetés következménye, és ismétlődést fejez ki, nem feltételes módot, akárcsak a többi imparfait: „Ilyenkor sírni szokott."

A balesetet szenvedett Paulette barátnője, Yvonne az élet értelméről elmélkedik. *Ensemble* 14–15. o.: „Yvonne Carminot était songeuse : alors c'était ça, une vie ? Ça pesait si léger ? C'était si ingrat ? La Paulette pourtant… Quelle belle femme c'était ! Et comme elle était bonne ! Comme elle rayonnait autrefois… Et alors ? Où ce que c'était donc parti tout ça ?" *Együtt* 12. o.: „Yvonne Carminot elmerengett:

hát ennyi egy élet? Ilyen súlytalan? Ilyen kegyetlen? Pedig Paulette… Milyen szép asszony volt! És milyen jó! Ragyogott, mint a nap! És most? Hová tűnt mindez?" A fordító pontosan érti a szabad közvetett beszédet. A kettőspont után a kétféle imparfait közül az első hármat jelen időben, a többit múlt időben fordítja. A német fordítás is explicitálja a francia eredeti imparfait-sorozatát, amennyiben több Plusquamperfektet („war gewesen", „gestrahlt hatte") is beiktat a múltra utaló francia imparfait-k („était", „rayonnait") helyére. *Zusammen* 19. o.: „Yvonne Carminot kam ins Grübeln: War es das, das Leben? Wog es so leicht? War es so undankbar? Und doch, die Paulette. Was war sie für eine schöne Frau gewesen! Und wie gut sie war! Wie sie früher gestrahlt hatte! Und jetzt? Wo war das nur alles hin?"

Érdekes az utolsó mondat plus-que-parfait-ja is. A szabad közvetett beszéd tipikus példája a beszélt nyelvet tükröző redundáns kifejezésmód („où ce que c'était parti tout ça") párosítása a plus-que-parfait-val.

Camille reméli, hogy gyorsan végezni fog az orvosi vizsgálattal, és nem fogják az anorexiája miatt további vizsgálatokra beutalni. *Ensemble* 17. o.: „Un baratin pour la forme et elle serait dehors." *Együtt* 13. o.: „Meghallgatja a kötelező halandzsát, és már mehet is." Itt is a szabad közvetett beszéd helyes fordítását találjuk, az igealak valójában nem conditionnel présent, hanem futur dans le passé, melyet jelen időbe tett át a fordító.

Ugyanennek a jelenetnek a folytatása: *Ensemble* 18. o.: „Elle en avait marre de tous ces débats sur son poids, elle en avait sa claque. Bientôt vingt-sept ans qu'on lui prenait la tête avec ça. Est-ce qu'on ne pouvait pas parler d'autre chose ? Elle était là, merde !" *Együtt* 13. o.: „Elege volt már a súlyával kapcsolatos vitákból, torkig volt ezekkel. Huszonhét éve nyaggatták a kilóival. Nem lehetne másról beszélni? Hiszen itt van, a francba!" Ez is a szabad közvetett beszéd sikeres fordítása, ezúttal az imparfait-kat adta vissza jelen időben.

Ensemble 18. o.: „De grâce, est-ce qu'on ne pouvait pas lui parler d'autre chose aujourd'hui ?" *Együtt* 13. o.: „Az ég szent szerelmére, nem lehetne, hogy valami másról beszéljenek neki?" A szabad közvetett beszéd imparfait-ját a fordító helyesen jelen idővel adta vissza. Bonyolultabb kérdés az „aujourd'hui" időhatározó, amely a franciában érdekes kontrasztot alkot a közvetett beszéd imparfait-jával, keverve a Benveniste (1966: 238–242) szerinti „discours" és „récit"[7] kategóriáit.

Ensemble 19. o.: „'Toupropre', mais je pense qu'ils aimaient bien ce côté yankee, vous voyez… C'est plus pro, plus… wondeurfoule drim tim… Il ne voyait pas. – C'est quoi exactement ?" *Együtt* 14. o.: „Tudom, hogy nem túl logikus, jobb lenne így, franciásan: Toutpropre, de azt hiszem a yankee stílust célozták meg. Ez jobb… Egy igazi vanderful drim tim… Az orvos nem értette. – És mi is ez, pontosan?" Az eredetiben szabad közvetett beszédként is értelmezhető az „il ne voyait pas", mely a „vous voyez"-ra adott válasz: „non, je ne vois pas". Ez az általunk feltételezett szójáték hiányzik a fordításból.

Ensemble 21. o.: „Elle secoua la tête. Ça ne marchait plus ces trucs-là avec elle. Le chantage et les bons sentiments, elle en avait eu sa dose. – On verra ce qu'on peut faire, elle a dit." *Együtt* 15. o.: „Camille megrázta a fejét. Ezek a dolgok már

nem működtek nála. A zsarolásból és a nagy érzelmekből már megkapta a maga adagját. – Majd meglátom, mit tehetek. – mondta. – Meglátom." Az imparfait („marchait") itt múlt időben maradt („működtek"), ami azt sugallja, hogy az elbeszélő kommentárjáról van itt szó. Ugyanakkor a beszélt nyelvi stílus inkább arra utal, hogy Camille magában mondja/gondolja mindezt, miközben megrázza a fejét. Érdekes ugyanakkor, hogy a narrációban szereplő „elle a dit" kétszeresen is beszélt nyelvi fordulat az egyenes szórend és a passé composé okán (a „szabályos" passé simple-es és fordított szórendű „dit-elle" helyett). Az elbeszélő nyelve tehát valóban összefolyik itt-ott a szereplők beszédstílusával, és még nehezebbé teszi a szabad közvetett beszéd felismerését.

Camille és munkatársa, Mamadou szavak nélkül is megértik egymás gondolatait. *Ensemble* 21–22. o.: „Camille s'est assise sur le sol et lui a souri. Pas le même genre. Un sourire transparent, cette fois. Sa Mamadou, elle ne faisait pas sa maligne avec elle, elle était bien trop forte…" *Együtt* 15. o.: „Camille leült a földre, és rámosolygott. De nem úgy, mint bent, hanem átlátszó mosollyal. Mamadou-t nem is próbálta átverni; Mamadou túl erős volt." Itt az ismétlődő „elle" névmás zavarossá teszi az eredeti szöveget. Az utolsó mondat szabad közvetett beszédként való értelmezése adhat kulcsot az értelmezéshez. Közvetlen beszéddé való visszaalakítás során ezt kapnánk: „Ma Mamadou, tu ne fais pas ta maligne avec moi ; je suis bien trop forte pour toi". „Az ő Mamadou-ja nem veri őt át, ahhoz ő túl nagy falat", vagy „Mamadou őt nem is próbálta átverni, Camille túl nagy falat lett volna neki". Érdekes, hogy itt az általában kitűnő német fordítás a magyarhoz hasonlóan valószínűleg félreértette a helyzetet (*Zusammen* 28. o.): „Nicht das Lächeln von eben. Ein reines Lächeln diesmal. Ihre Mamadou, der konnte sie nichts vormachen, dafür war sie viel zu schlau."

Az arisztokrata Philibert Camille-tól való búcsúzásakor nem felejti el a lány szüleinek is meleg üdvözletét tolmácsolni. Camille meghökken ezen a régimódi udvariasságon. *Ensemble* 30. o.: „Ses parents… Il était taré, ce mec…" *Együtt* 21. o.: „A szüleit… Lökött ez az alak." A szabad közvetett beszéd jelen időben történő pontos fordítására találunk itt újabb példát.

Camille hosszú idő után ismét ecsetet vesz a kezébe. *Ensemble* 53. o.: „Elle avait peur. Elle devait essayer. Tu dois essayer." *Együtt* 34. o.: „Félt. Meg kell próbálnia. Meg kell próbálnod." Érdekes átmenet a szabad közvetett beszédből a közvetlen beszédbe. A fordító itt is helyesen érzékelte, hogy a második és harmadik mondatot is jelen időben kell fordítani magyarra.

Camille tovább elmélkedik Philibert furcsaságán. *Ensemble* 30. o.: „Elle était claquée et le planta là en secouant la tête. Ce type était décidément trop flippant." *Együtt* 21. o.: „Camille majdnem felrobbant, csak állt, és a fejét ingatta. Ez a fickó határozottan lökött volt." A fordító ezúttal eltekintett a második mondat jelen időben való fordításától. A fejrázás mintegy a belső monológ elindító mozzanata, annak a bevezetője, tehát az utána következő mondat szabad közvetett beszédben van minden bizonnyal.

Camille-t a munkatársai nem tartják közülük valónak, mert nem a külvárosban lakik, hanem az Eiffel-torony közelében. Azt persze csak ő tudja, hogy a szűkös padlásszoba milyen hátrányokat tartogat. *Ensemble* 31. o.: „Mais pour le reste ma cocotte, pour le reste, ce n'était pas vraiment ça…" *Együtt* 21. o.: „De ami a többit illeti, hát, anyám, az nem igazán volt menő." Itt a francia eredeti mintájára múlt időben maradt a szabad közvetett beszéd imparfait-ja. A fordítás alapján úgy tűnhet, hogy az olvasót szólítja meg a szereplő, vagy inkább a narrátor. A jelen idő használatával ez a kétértelműség elkerülhető lenne. Ebben az esetben magyarul is Camille hangját hallanánk.

Franck lelkesen várja, hogy végre autópályán is kipróbálja az új motorját, miközben nagyanyját megy meglátogatni a kórházba. *Ensemble* 40. o.: „Si tout allait bien, il allait se régaler et serait là-bas en à peine plus d'une heure…" *Együtt* 27. o.: „Ha minden jól megy, még ehet előtte valamit, és ott lehet valamivel több, mint egy óra alatt…" A szabad közvetett beszédet pontosan adja vissza itt a fordítás. Két pontosítást azonban érdemes itt tenni. A „se régaler" itt a szövegkörnyezet alapján nem az evésre vonatkozik, hanem a motorozás élvezetére. Az „en à peine plus d'une heure" pedig a száguldásnak köszönhető gyors utazást hangsúlyozza: „alig több mint egy óra alatt" már ott is lesz, ahol a francia „serait" futur dans le passé jelentéssel bír.

2.3. Kifejezések, gallicizmusok

A már említett orvosi vizsgálatról Camille nem szabadul olyan könnyen. *Ensemble* 18. o.: „Hélas, le bougre était allé à la même école… Il avait posé ses coudes, croisé ses mains et posé par-dessus tout ça un autre sourire désarmant. Elle était bonne pour répondre." *Együtt* 12. o.: „Sajnos a fazon is ugyanabba az iskolába járt. Az asztalra könyökölt, összekulcsolta a kezét, és hasonlóan lefegyverző mosolyt vetett Camille-ra. Bevált volna válasznak is." Az eredeti utolsó mondatát tekinthetjük gallicizmusnak, melynek jelentése: „kénytelen volt válaszolni".

Igazságtalan lenne a fordító szemére hányni, hogy nem ismer fel minden gallicizmust. Ironikus módon maga Camille sem érti az orvos által az ő anorexiás soványságára használt képletes kifejezést. *Ensemble* 18. o.: „à ce train-là vous allez bientôt passer entre la colle et le papier." *Együtt* 13. o.: „Ha így folytatja, hamarosan elfér a ragasztó és a papír között…" Camille itt visszakérdez, hogy mit is jelent pontosan ez a kifejezés, mert még sosem hallotta.

Magának az orvosnak a jellemzése is többféleképpen értelmezhető. *Ensemble* 20. o.: „Elle avait débité cet admirable laïus d'une traite et sans reprendre son souffle. Son petit french docteur en resta tout abasourdi." *Együtt* 14. o.: „Egy szuszra darálta le a csodálatos szónoklatot. A katonás orvosnak tátva maradt a szája." Mivel itt a *Médecins sans frontières*-nél szolgáló orvosok harmadik világbeli megnevezéséről van szó, a „katonás" helyett inkább az „emberbarát", „együttérző" vagy akár „humanitárius" jelző jóval közelebb állt volna az eredeti jelentéséhez.

Ugyanebben a fejezetben Camille ironikusan konstatálja, hogy átment a takarítócég egészségügyi vizsgáján. *Ensemble* 21. o.: „– Aaaah Touclean ! reprit-elle en se levant et dans un grand geste théâtral, me voilà apte à nettoyer des chiottes, c'est merveilleux…" *Együtt* 15. o.: „Camille felállt, és színpadias gesztussal kijelentette: – Lám, a Touclean szíves örömest kimos engem a szarból, ez csodás!" Itt vagy fordítói figyelmetlenségről, vagy szándékos túlfordításról, esetleg lapsus calamiról lehet szó, hiszen egészségügyi alkalmassági vizsgálatról van szó. A hivatalos „apte" (alkalmas) jelző stilisztikai kontrasztban áll a bizalmas „chiottes" (klotyó) szóval: „klotyótisztításra alkalmasnak minősítettek". A német fordítás (*Zusammen* 27. o.) itt a francia eredetinél is tömörebb és találóbb „kloputztauglich" kifejezést használja.

Lelki és testi bajai közepette Camille már az időérzékét is elvesztette. *Ensemble* 27. o.: „Le temps était une notion qu'elle n'arrivait plus à appréhender." *Együtt* 19. o.: „Az idő olyan fogalom volt, amelyet nem tudott tisztelni többé." A fordító itt véleményünk szerint nem jól választott az „appréhender" ige számos jelentése közül. Itt logikusabb azt feltételezni, hogy nincs tisztában vele, nem tudja megfogni, uralni, mintsem félne tőle vagy tisztelné.

Néha a szereplőkről alkotott képünket is döntően befolyásolhatja az, hogy egy-egy kifejezést hogyan fordítanak le. Camille Philibert-rel való komikus és egyben kínos találkozása után összegzi magában a történteket. *Ensemble* 29. o.: „C'était horrible ce truc-là. Elle ne savait jamais si elle devait en rire ou avoir pitié." *Együtt* 20. o.: „Szörnyű alak volt, Camille nem tudta, hogy nevessen rajta, vagy sajnálja." A „ce truc" nem vonatkozhat élőlényre, hanem a dologra, a helyzetre utal. Az „en rire" sem vonatkozhat személyre, csak tárgyra, vagy még inkább magára a helyzetre, az ő kapcsolatukra, tehát nem a fiú szörnyű, hanem az egész helyzet. Nem tudja, hogy sírjon vagy nevessen rajta.

Az egyik szemléletes példa Philibert szerencsétlenkedésére, amikor Camille-t lovagiasan megelőzve, fölötte átnyúlva igyekszik a bérház bejárati kapuját betolni, de közben akaratlanul fejbe kólintja a lányt. *Ensemble* 29. o.: „Il fit un geste brusque pour la pousser à sa place et, voulant passer son bras au-dessus d'elle, manqua son but et lui donna un grand coup derrière la tête." *Együtt* 20. o.: „A fiú gyorsan maga elé akarta engedni Camille-t, átemelte a karját fölötte, de valahogy elvétette a mozdulatot, és hátulról alaposan fejbe vágta." A félreértés a fordításban abból adódik, hogy a „la pousser" tárgyi névmása nem a lányra, hanem a franciában szintén nőnemű ajtóra vonatkozik. Nem a lányt akarja „gyorsan" maga elé engedni, hanem „hirtelen mozdulattal" („il fit un geste brusque") akarja a lány „helyett" („à sa place")[8] betolni az ajtót („la pousser").

Franck főnöke a fiú nagyanyjának combnyaktöréséről értesülve a következőképpen nyugtatja őt: *Ensemble* 37. o.: „Ma mère, ça lui est arrivé y a dix ans et vous la verriez aujourd'hui… Un vrai lapin de garenne !" *Együtt* 26. o.: „Az anyámnak tíz évvel ezelőtt tört el, és látja, még ma is itt van. Egy igazi tengeri nyúl!" A szótárak tanúsága szerint a tengeri nyúl egy tengervízben élő puhatestű csigafajta, nem világos, hogy miért nem üregi vagy mezei nyulat választott a fordító, hiszen éppen arról van szó, hogy a combnyaktörés után fürgén mozog az idős hölgy.

(„Vous la verriez aujourd'hui": „és látná, milyen formában van ma".) A fordító választása azért is érthetetlen, mert a magyarban közismert a szóláshasonlat: fut, mint a nyúl.

Hogy meglátogathassa nagyanyját, Francknak helyettest kell találnia az éttermi konyhán, ahol dolgozik. *Ensemble* 38–9. o.: „– Tu pourras assurer ? – Ça se monnaye…" *Együtt* 26. o.: „Biztosan menni fog? – Megoldjuk…" A „ça se monnaie" („ennek meglesz az ára") fordítása kimaradt. Pedig ez magyarázza Franck nagylelkű felajánlását, hogy kölcsönadja az új motorját. Ez azonban szintén nem derül ki a fordításból, mert a fordító itt nem igyekezett pontosan elképzelni a helyzetet, hanem nagyon hozzávetőlegesen adta vissza a mondatok értelmét.

Ensemble 38–39. o.: „– Tu pourras assurer ? – Ça se monnaye… Ils continuèrent de travailler en silence, l'un penché sur ses lapins, l'autre sur son carré d'agneau. – Ma bécane… – Quoi ? – Je te la prête dimanche… – La nouvelle ? – Ouais. – Eh ben, siffla l'autre, il l'aime sa mamie… OK. Ça marche." *Együtt* 26. o.: „Csendben dolgoztak tovább, az egyik a nyulai fölé, a másik a bárányborda fölé hajolt. – A motor… – Mi van vele? – Vasárnap visszaadom. – Az újat? – …gen. – Húha! – füttyentett a másik. – Valaki nagyon szereti a nagymamáját. Rendben, menni fog." A helyettesítés ára (lásd „ça se monnaie") az, hogy Franck a saját félve szeretett motorját kölcsönadja („je te la prête") a kollégájának, és nem viszszaadja azt. Itt úgy tűnik, hogy a fordító a fenti bejárati kapus jelenethez hasonlóan félreértette a helyzetet.

A regényben beható képet kapunk a párizsi lakhatási viszonyokról is. Camille egy étteremben anyja szokásos panaszáradatát hallgatja. *Ensemble* 49. o.: „les misères de la copropriété". *Együtt* 32. o.: „a társbérlet nyomoráról". Bár a regény fő üzenete talán éppen az, hogy különböző korú, nemű és foglalkozású emberek (Paulette, Franck, Camille és Philibert) képesek egymást újra életkedvre derítve harmóniában élni egy társbérletben, itt mégsem erről van szó, hanem Camille anyjának társasházi viszályairól. Camille-t már fárasztják az anyja által rendszeresen taglalt (ál)problémák. „Les misères" (gondok, viszályok stb.) nem azonos az egyes számú „la misère"-rel, melynek valóban „nyomor" lenne a jelentése. Ugyanígy a „copropriété" („társasház") nem azonos a „colocation"-nal („társbérlet", „közös albérlet").

Camille hosszú kihagyás után egy kínai étterem zajaitól és színeitől kap újra ihletet a festéshez. *Ensemble* 52–53. o.: „Elle écoutait les bruits d'eau et de casseroles échappés de la cuisine, la radio, ces refrains incompréhensibles aux sonorités pointues que la jeune fille reprenait en se dandinant". *Együtt* 34. o.: „Hallgatta a konyhából kiszűrődő vízcsobogást és edénycsörömpölést, a rádiót, a fel-alá kacsázó lány éles hangzású, érthetetlen válaszait." A felszolgálólány a rádióban szóló dallamra riszálja a testét és visszaénekli a dal éles hangzású, Camille számára érthetetlen refrénjeit. Érdekes, hogy a fordító itt – tudatosan vagy sem – eltávolodott a francia eredetiben meglévő és magyarul is helytálló „refrén" szótól. Így még az sem egyértelmű, hogy a fel-alá kacsázás zenével kapcsolatos, vagy hogy kinek is válaszol a lány.

A regény egyik jelentében Franck a saját tükörképével folytat képzeletbeli beszélgetést. *Ensemble* 472. o.: „Depuis que t'es gamin, tu fais chier ton monde !" *Együtt* 288. o.: „Már gyerekkorod óta átvered az egész világot". A „faire chier" kifejezés lépten-nyomon szerepel a regényben. Ebben az esetben szerencsésebb lett volna úgy fordítani, hogy „fárasztod, dühíted" nem az egész világot, hanem „a környezetedet, a többieket".

Úgy tűnik, hogy a fordító a tükörképpel való beszélgetést egy pontosan nem meghatározott másik emberrel való beszélgetésre „normalizálta" vagy talán „explicitálta". Ettől pedig az egész jelenet zavarossá válik. *Ensemble* 473. o.: „Messieurs, gouailla la patronne, l'pain est arrivé. Qui c'est qui veut un sandwich ? Le jeune homme ? Merci, ça ira. Oui, ça ira. Dans le mur ou ailleurs… On verra. Ils installaient le marché. Franck acheta des fleurs au cul du camion, t'as l'appoint, mon gars ? et les aplatit sous son blouson. Des fleurs, c'était pas mal pour commencer, non ? T'as l'appoint mon gars ? Et comment, la vieille ! Et comment !" *Együtt* 289–290. o.: „– Uraim, megérkezett a kenyér. Ki kér egy szendvicset? Talán a fiatalember? – Igen, jó lenne. Igen, jó lenne. De falnak menni is jó lenne. Majd meglátjuk. A piacon már kirakodtak. Franck vett egy kazalnyi virágot egy kisteherautó rakodóteréből, és bepréselte őket a bőrdzsekijébe. A virág nem rossz kezdés, ugye?" A fordító itt nem lát(tat)ja pontosan a helyzetet. Franck nem kér szendvicset, ellesz nélküle is („Merci, ça ira"). Az „aller dans le mur ou ailleurs" („nem fog menni vagy talán még úgy sem") egy pesszimizmust sugalló dalszöveg, arra utal, hogy Franck sem bízik teljesen a Camille-jal való kapcsolatában. A virágárus megkérdezi, hogy tud-e apróval fizetni („faire l'appoint", ez kimaradt a fordításból), valamint kimaradt a folytatásban ennek a lelkes ismétlése is („már hogyne volna apróm!"). Ezeket az elmaradt részeket az eredetiben nem szereplő „kazal" virággal kompenzálja a fordító. A kazalnyi virágra pedig nem többes számban kellene utalni („őket"), hanem egyesben.

Ugyanebben a tükörképes jelenetben több egyéb részlet is óhatatlanul kimaradt a fordításból. *Ensemble* 471. o.: „En levant les yeux, il découvrit une vieille connaissance dans le miroir : lui-même. – Et alors… Te v'là, toi ? s'étonnait son double en silence." *Együtt* 287. o.: „Amikor felnézett, az egyik tükörben régi ismerősét pillantotta meg. – Na nézd csak! Ki van itt!" Az egész jelenetből kimarad az, hogy a tükörképével beszélget. Ez magyarázza a végén is a félreértést.

Ensemble 473–4. o.: „Il se rasa. – On en était où ? demanda l'autre, de nouveau dans le miroir. – Nan, c'est bon. Je vais me démerder. – Bon, ben… Bonne chance, hein ?" *Együtt* 289. o.: „– Már megint mi történt? – kérdezte Philibert tükörképe az ő tükörképétől. – Semmi baj: ebből már kimászom… – Akkor rendben, sok szerencsét!" A tükörképes jelenet folytatódik. Itt Philibert tükörképe kerül be indokolatlanul a magyar szövegbe, noha továbbra is a saját tükörképével beszélget Franck.

Franck saját tükörképével vitatja meg, hogy mennyi esélye van Camille-nál. *Ensemble* 472. o.: „Y a du monde au balcon, alors ? – 85 A je dirais… Il se souriait : – Ah ben ouais… Si t'en pinces pour une planche à pain, t'es dans la merde, je comprends mieux, là…" *Együtt* 288. o.: „Mindenki a helyén ül a karzaton? – Tu-

dod, a mérete 85 A… A fickó rámosolygott. – Aha, értem már! Ha meg vagy őrülve a testéért, akkor az szar ügy, öregem…" A „mindenki a helyén a karzaton" nem tűnik magyarul közismert fordulatnak a franciában gyakran használt „il y a du monde au balcon" („nagy mellű nő") megfelelőjeként. A magyar fordításba valószínűleg azért került be a mellméret megadása előtt „tudod" ige, hogy kevésbé legyen zavaró a látszólagos témaváltás. A „planche à pain" („kenyérvágó deszka", azaz „sovány nő") kimaradt a fordításból, így a magyar szövegben nem is érthető, miért lenne mindez „szar ügy". Ebben a jelentben érezhető, hogy a fordító sietett, nem fordított időt a frazeologizmusok megfejtésére, és nem is próbálta meg az egész jelenetet újraolvasva értelmezni, hanem tovább haladt egy vakvágányon. Emiatt pedig a fordításban a jelenet végén továbbra sem esik szó a tükörképről.

Ensemble 472. o.: „– J'ai peur. – C'est bon signe. – Oui mais si je me… Le miroir se brouilla." Együtt 288. o.: „– Félek. – Az jó jel! – Igen, de ha… A főnök-asszony lépett oda hozzájuk:" Nem hozzájuk, csak hozzá lép a büfésnő, mert az alter ego már eltűnt.

2.4. Néhány példa a kényszerű kihagyásokra.[9]

A mentős Paulette barátnőjétől kérdezi, hogy ismeri-e a balesetet szenvedett idős hölgyet. *Ensemble* 13. o.: „– Vous la connaissez c'te dame ?" *Együtt* 11. o.: – Ismeri a hölgyet?" Bizonyos esetekben lemond a fordító arról, hogy a francia bizalmas kiejtést[10] visszaadja magyarul.

A mentős szakzsargonját sem könnyű lefordítani. *Ensemble* 13–14. o.: „La mettre sous perf. – Sous quoi ? Au regard du garçon, elle sut qu'il valait mieux la mettre en veilleuse." *Együtt* 11. o.: „– Bekötök egy infúziót. – Egy micsodát? A fiú tekintetéből látta, hogy jobb, ha leállítja magát." A „mettre en veilleuse" kifejezés találóan lett lefordítva, az „infúzió"-ra létezik orvosi szleng kifejezés („birkózógép"), de nem közismert. A német fordító itt jó megoldást talált („am Tropf hängen": „infúzión van"). *Zusammen* 18. o.: „»Sie soll an den Tropf.« »An was?« Der Blick des jungen Mannes verriet ihr, daß es besser war, den Mund zu halten."

Az orvosi vizsgálat során a nagydarab Mamadou van soron, hogy fölmásszon a mozgó rendelőbe. *Ensemble* 26. o.: „Elle n'avait pas fini de grimper les marches que le camion tanguait déjà. Bon courage là-dedans, souriait Camille en attrapant son sac." *Együtt* 18. o.: „A rendelő falépcsői megreccsentek a súlya alatt. Camille elmosolyodott, és felvette a hátizsákját." A franciában mozgó rendelőről van szó, a kamion megbillen Mamadou súlya alatt. A magyarban megreccsen a falépcső. A fordító úgy érezte, hogy a magyar közönségnek furcsa lenne egy mobil üzemorvosi rendelő. Talán a kamion kihagyása miatt maradt ki a „sok szerencsét odabent" is. A német fordítás itt is kitűnik pontosságával (*Zusammen* 34. o.): „Sie war noch nicht oben auf dem Treppchen angekommen, als der Wagen schon gefährlich ins Schwanken geriet. Alles Gute da drinnen, lächelte Camille und schnappte sich ihre Tasche. Alles Gute."

3. Anna Gavalda: *Je l'aimais* – Tóth Krisztina: *Szerettem őt*[11] (2005)

A „kamaradrámának" is nevezett *Szerettem őt* körülbelül egyötödnyi hosszúságú csupán az *Együtt lehetnénk*-hez képest. Ezért itt a teljességre törekedtünk a fordítási szempontból érdekes szöveghelyek bemutatásakor. Emellett jóval kevesebb szereplő van benne, lényegileg az egész regény az após monológja, melynek során igyekszik menyét a saját élettörténete révén meggyőzni arról, hogy talán jobb, hogy a férje most hagyta el őt, mintha egész életükben boldogtalanok maradtak volna. Chloé, a meny narrátori funkcióban rövid, kevéssé stilizált mondatokat használ, de az após, Pierre nyelvezete sem mondható bonyolultnak. Stilisztikai elemzésre tehát sokkal kevésbé alkalmas ez a szöveg, mint a szerteágazóbb és többszólamú *Együtt lehetnénk*. Éppen ezért itt a nyelvtani szerkezetekre, a gallicizmusokra és a kihagyásokra fogunk összpontosítani a fordítás elemzése során.

3.1. Nyelvtani szerkezetek

Az igeidőket illetően Tóth Krisztina is pontosan érzi a plus-que-parfait-t. *Je l'aimais* 8. o.: „Il s'était levé". *Szerettem őt* 8. o.: „De Pierre közben már felállt." Mind a „de" kötőszó, mind a „közben" időhatározó beszúrása szükséges a magyar fordításban ahhoz, hogy a rendkívül tömör francia plus-que-parfait árnyalatait visszaadjuk.

Érdekesség, hogy a regény viszonylag egyszerű nyelvezete ellenére több subjonctif imparfait és subjonctif plus-que-parfait is megjelenik, nemegyszer nehéz feladat elé állítva a fordítót. *Je t'aimais* 14. o.: „Si encore la marmite avait explosé, mais non. Les aigreurs avaient été refoulées et l'on avait évité les gros clacs en se contentant de lancer quelques piques assassines. Comme toujours. Comment cela eût-il été possible de toute façon ? Mon beau-père refusait de descendre dans l'arène." *Szerettem őt* 16. o.: „ Ha legalább kitört volna a botrány, de még az se. Mindenki visszanyelte a felgyülemlett keserűséget, és tisztító robbanás helyett csak gyilkos csipkelődés alakult ki. Ahogy egyébként mindig. De hát hogyan fajult idáig ez az egész? Az apósom nem volt hajlandó részt venni a játszmában." A passé composéban és jelen időben zajló, meglehetősen leegyszerűsített elbeszélés kontextusában elég meglepő a subjonctif plus-que-parfait felbukkanása, bár a leggyakrabban használt igékkel, pl. az „être" elő-előfordul. Itt feltételes múlt időt jelent, a fenti szövegrészlet első mondatának a továbbvitele: „de hát hogyan is történhetett volna ilyesmi?"

Egy másik helyen a „szabályos" feltétel átültetése maradt el, az eredeti szöveg feltételes múltja helyett kijelentő múlt lett a fordításban: *Je l'aimais* 29. o.: „Je ne sais pas ce que Ginette en aurait pensé." *Szerettem őt* 37. o.: „Nem is tudom, Ginette mit gondolt erről az egészről."

A subjonctif imparfait Pierre monológjában önreflexió tárgya is lehet. A jó bordói bor hatására kezdi el használni: amikor szabadjára ereszti ékesszólását, előjön fiatalkori előkelő neveltetése. *Je l'aimais* 32. o.: „Elle craignait que ses ri-

deaux ne… ne devinssent noirs… oh, oh, ce gentil bordeaux me fait conjuguer les verbes à l'imparfait du subjonctif, c'est étonnant !" *Szerettem őt* 40. o.: „Félt hogy… nehogy beszürküljenek a függönyei… De látod, hetet-havat összehordok ettől a bortól, fura, nem?" Ha a fordító magyar párhuzamot keresett volna, talán a feltételes mód tárgyas ragozású alakját lehetett volna itt használni („mondhatnók" stb.). Tóth Krisztina megoldása is elfogadható, bár kevésbé utal Pierre előkelő nyelvezetére. Érdekes, hogy az angol fordító itt teljesen szabadjára engedte a fantáziáját: Pierre-nek bordeaux-i származású nevelőnőt fantáziál, aki a francia nyelvtan rejtelmeire okította volna az ifjút (*Someone I loved* 27. o.): „She was afraid that the curtains would . . . would get soiled . . . oh, that gentle woman from Bordeaux, who made me conjugate my verbs from the imperfect to the subjunctive, it was just unbelievable!"

Érdekes árnyalat a passé composé és az imparfait egymásutánisága a következő részletben. *Je t'aimais* 16. o.: „Mon beau-père a baissé les yeux. Il enlevait ses gants. – Excuse-moi, je me mêle de ce qui ne me regarde pas." *Szerettem őt* 18. o.: „Az apósom lesütötte a szemét. Lehúzta a kesztyűjét. – Ne haragudj, olyasmibe ütöm az orrom, ami nem tartozik rám." Az imparfait itt a rá következő megszólalás bevezetője: „miközben a kesztyűjét húzta le, így szólt". De az imparfait adhat háttérinformációt az előtte álló mondathoz is. „Lesütötte a szemét, hogy lássa a kesztyűjét." Mindkét esetben alárendeléssel vagy legalábbis időhatározóval kell kiegészíteni a magyarban az imparfait-s mondatot. Ez látszólag ellentmond Albert Sándor megállapításának, mely szerint lehetőség szerint meg kell tartani az eredeti francia mondatok aszündetonját.[12] Itt azonban nem két egymás után következő passé simple-ről van szó, hanem egy passé composé-t követ egy imparfait. Ez utóbbiak nem egyenrangúak, és nem egymás után következő két cselekvést vagy történést írnak le. Úgy tűnik, ezt az árnyalatot az angol fordító sem vette észre (*Someone I loved* 10. o.): „My father-in-law lowered his gaze. He took off his gloves."

Vegyünk néhány példát a szabad közvetett beszéd imparfait-jának fordítására. *Je l'aimais* 23. o.: „Je pensais à Adrien. Qu'était-il en train de faire ? […] Et notre vie, à quoi allait-elle ressembler ?" *Szerettem őt* 27. o.: „Andréra gondoltam. Hogy vajon mit csinálhat most? … És mi? A mi életünkkel mi lesz?" Itt nem csak az imparfait jelen időben való fordítása jó megoldás, hanem a futur dans le passé jövő időbe való áthelyezése is. A szabad közvetett beszéd mintegy automatikusan fordítható angolra. Ebből a szempontból a francia és az angol „baráti" nyelvpárnak tekinthető. *Someone I loved* 17. o.: „I thought about Adrien. What was he doing? Where was he at this exact moment? And with whom? And our life, what was it going to look like?"

Érdekes még az Adrien hímnemű francia személynév Andréra való „magyarítása", elkerülendő a félreértéseket a magyar változatban.

Amikor Chloé igyekszik zárkózott apósa belső világát megérteni, három egymás után következő imparfait-t találunk. *Je l'aimais* 14. o.: „J'imaginais toutes ces paroles qu'il ne prononcerait jamais et j'essayais de comprendre. Que saisissait-il exactement ? À quoi pensait-il quand il était seul ? Et comment était-il dans l'inti-

mité ?" *Szerettem őt* 16. o.: „Próbáltam elgondolni, mi mindent fojtott magába, és próbáltam őt megérteni. Mennyit fogott fel ebből az egészből? És vajon mire gondolt, amikor egyedül maradt? Egyáltalán, vajon hogyan viselkedett intim közelségben?" Feltételezhetjük, hogy a három imparfait-s mondat egybeszerkeszthető az elsővel: „j'essayais de comprendre ce qu'il saisissait exactement, ce à quoi il pensait quand il était seul, et comment il était dans l'intimité". Látjuk tehát, hogy itt is szabad közvetett beszéddel állunk szemben. Ezért szerencsésebb lett volna jelen időben fordítani ezt a három mondatot.

Amikor Pierre elmeséli, hogy Mathilde-dal átélt szerelmi románcát követően miként békült ki feleségével, Suzanne-nal, ismét szabad közvetett beszédet találunk, azzal a különbséggel, hogy itt nincs egyértelmű „felvezető ige", mint az előbb a „j'essayais de comprendre" esetében. *Je l'aimais* 85. o.: „J'ai tapoté sa main. C'était fini. J'étais là. Je n'étais avec personne d'autre. Personne. C'était fini. C'était fini…" *Szerettem őt* 111. o.: „Veregettem a kezét. Kész, megvolt. Ott ültem. És nem valaki mással ültem ott. Nem valakivel. Senkivel. Kész. Megvolt." Itt a „j'ai tapoté sa main" a felvezető ige. Ezt követik Pierre szakadozott szavai, melyekkel megcsalt feleségét nyugtatja, hogy végleg visszatért hozzá: „Vége. Vele vagyok. Senki mással nem vagyok. Senkivel. Vége. Vége". Ha nem jelen időben fordítjuk le ezeket a mondatokat, akkor nem érzékelhető, hogy itt Pierre-nek a feleségéhez intézett mondatait halljuk, nem pedig egy utólagos narrációt, mely szakadozott, hiányos és ismétlődő volta miatt nem illene bele egy évekkel későbbi visszaemlékezésbe. Az angol fordítónak itt is könnyebb dolga volt, mert megtarthatta az eredeti szöveg igeidőit (*Someone I loved* 81. o.): „I patted her hand. It was finished. I was here. I wasn't with anyone else. No one. It was over. It was over . . ." Érdekes, hogy a román fordítás itt múlt időbe (kétszer imperfectum: „eram" és egyszer plusquamperfectum: „se terminase") teszi a szabad közvetett beszéd múlt idejű francia igéit, noha elvben erre a román nyelvben nincs szükség (*O iubeam* 50. o.): „Am bătut-o încetişor pe mână. Gata! Eram acolo. Nu mai eram cu nimeni altcineva. Cu nimeni. Gata! Se terminase…" A román irodalmi nyelv szabad közvetett beszédéről lásd Mancaș (1972: 83) és Popescu (2014: 123).

3.2. Szavak, kifejezések, gallicizmusok

Tóth Krisztina általában pontosan fordítja a gallicizmusokat. Jó példa erre a *Je l'aimais* 151. oldalán a „tu veux rire ?" kifejezés, melyet a *Szerettem őt* 201. oldalán „Viccelsz?"-ként fordít. Érdekesség, hogy a másik regényben ezt a gyakran előforduló kifejezést Tótfalusi hol helyesen, hol helytelenül fordítja.[13]

Pierre egy kamaszkori római utazását meséli el menyének. *Je l'aimais* 31. o.: „Nous passions notre temps à voler des pièces dans les fontaines et à ricaner dès que nous croisions une personne du sexe opposé. Nous étions vraiment pathétiques quand j'y repense." *Szerettem őt* 38. o.: „Azzal szórakoztunk, hogy pénzt lopkodtunk a szökőkutakból és vihogtunk, ha szembe jött velünk egy ellenkező nemű. És elég patetikusan néztük a dolgokat, most, hogy így visszagondolok…" Itt ponto-

sabb fordítás volna az, hogy „elég szánalmasak voltunk, ha visszagondolok rá". A francia „pathétique" szó angol hatásra kapott új jelentést, és a francia szövegben ez az anglicizmus figyelhető meg „lamentable/misérable/pitoyable", azaz „szánalmas" helyett. Érdekes, hogy egy-két évtizeddel a francia jelentésváltozást követően a magyar nyelvben is terjedni kezd ez a jelentés az angolszász médiatartalmakat fogyasztó fiatalság körében. Tehát lassan két évtized elteltével már nem számítana feltétlenül hibának a „pathétique" „patetikus"-ként való fordítása.[14] Más kérdés, hogy a magyar mondat („és elég patetikusan néztük a dolgokat") alapján itt a fordító valószínűleg nem ebben az „új", amerikai értelemben használta a szót, hanem félreértésről van szó.

A „patetikus" angolszász értelemben szerepel az alábbi mondatban is: *Je l'aimais* 71. o.: „Et tout ce qu'il entreprenait me déprimait parce que ce n'était jamais pour lui qu'il le faisait, c'était pour vous. Pour vous épater ou pour vous emmerder. Vous provoquer ou vous faire plaisir. C'était pathétique." *Szerettem őt* 89. o.: „És bármibe fogott bele, engem csak elkeserített, mert tudtam, hogy nem önmagáért csinálja, hanem az apja miatt. Hogy provokálja, vagy örömet szerezzen. Ez elég patetikusan hangzik." Itt is inkább „szánalmas volt" lenne a szerencsésebb fordítás. Érdekes, hogy a magázás milyen nehézséget támaszt ennek a mondatnak a fordításában. Az „önmagáért" névmás után félreérthető lett volna mind az önözés, mind a magázás, ezért a fordító kénytelen volt elkerülni a személyes névmást.

Érdekes, hogy Anna Gavalda egy helyen használja a „lamentable" melléknevet is a fenti értelemben. *Je l'aimais* 84. o.: „Est-ce que je faisais semblant de ne rien comprendre ? Avais-je un cœur ? J'étais vraiment lamentable…". *Szerettem őt* 109. o.: „Most csak megjátszom magam, hogy nem értek semmit? Van nekem egyáltalán szívem? És hogy én milyen szánalmas vagyok…" Itt pontos a fordítás (beleértve a szabad közvetett beszéd visszaadását is a jelen idő és a „hogy" kötőszó révén). Az angolban itt is „pathetic" szerepel, akárcsak az előző két „pathétique" esetében (*Someone I loved* 80. o.) „I was so pathetic." A román fordítás itt a jelen és a múlt idő között ingadozik, mintegy félúton a francia és a magyar között (*O iubeam*, 49. o.): „Mă prefăceam cumva că nu înţeleg nimic? Am suflet? Eram cu adevărat jalnic." Mivel az alárendelt mondatban a román nyelvtani szabályoknak megfelelően nincs igeidőegyeztetés („Mă prefăceam cumva că nu înţeleg nimic"), a francia eredeti szigorú múlt idejű struktúrája megbomlik, és felváltva kapunk jelen és múlt idejű („am" vs. „eram") alakokat. A szabad közvetett beszéd így valamelyest érzékelhetővé válik ugyan, de semmiképpen sem koherens a szöveg.

Pierre kamaszkoráról mesél. *Je l'aimais* 33. o.: „Je rêvais de prendre l'ascenseur et de monter au sixième étage pour voir… Tu parles d'une aventure…" *Szerettem őt* 41. o.: „Arról álmodoztam, hogy majd fölmegyek lifttel a hatodikra és lenézek… Ez lett volna a nagy kaland!" Itt a hatodik emelet nem feltétlenül a szédítő magasságot jelenti, ahonnan le kell nézni, hanem egy másik társadalmi osztályt, a cseléd- vagy padlásszobákban lakó „népet", melyet „meg kell nézni".

Pierre azt is elárulja Chloénak, hogy egy „baleset" miatt vette csupán feleségül Suzanne-t. *Je l'aimais* 115. o.: „j'avais épousé mon premier flirt, la sœur d'un de

mes amis, parce que je n'avais pas su me retirer à temps…" *Szerettem őt* 51. o.: „elvettem feleségül a legelső lányt, akivel dolgom volt, az egyik barátom húgát, csak azért, mert nem sikerült időben kimásznom a dologból." A „savoir" segédige használata itt arra utal, hogy Pierre technikai értelemben nem uralta megfelelően a „coitus interruptus" technikáját, nem sikerült időben „kiszállnia/visszavonnia magát", így teherbe ejtette jövendő feleségét.

Je l'aimais 143–4. o.: „Et au lieu de la rejoindre, au lieu de me jeter à ses pieds en lui disant que, oui, tout ce qu'elle voudrait, puisque oui, j'étais sur cette terre pour la rendre heureuse, je suis allé sur le balcon fumer une cigarette. – Et alors ? – Alors rien. Elle avait mauvais goût." *Szerettem őt* 191. o.: „Én meg ahelyett, hogy utána mentem volna és a lábához omolva megígértem volna, hogy hát persze, mindent, amit csak akarsz, mert így volt, csak az lett volna a dolgom a földön, hogy őt boldoggá tegyem, én meg kimentem az erkélyre, hogy elszívjak egy cigarettát. – És aztán? – Aztán semmi. Rosszkedve lett." A fordítót itt az „elle" névmás tévesztette meg, mert Mathilde-ra értette, akivel Pierre éppen szakít. Valójában a szintén nőnemű cigarettára vonatkozik, annak volt rossz íze. Az angol fordító itt „explicitál" (*Someone I loved* 143. o.): "And then?" "And then nothing. The cigarette tasted terrible."

Az alábbiakban apróbb félreértéseket sorolunk fel, melyek nem befolyásolják érdemben a mű élvezhetőségét. *Je l'aimais* 15. o.: „Il me semble qu'une certaine complicité est née ce soir-là… Quelque chose de très ténu." *Szerettem őt* 17. o.: „Mintha valami cinkosság szövődött volna köztünk akkor este… Valami nagyon erős szál." A „ténu" jelentése „finom", „vékony", nem pedig erős. Chloé és Pierre sokáig nincs tudatában az őket egybetartó cinkosságnak, csak évek múlva, a mostani beszélgetés során tudatosul bennük.

Je l'aimais 19. o.: „Elle enfilait sa robe en rêvant." *Szerettem őt* 23. o.: „Álmodozva pörgette a szoknyáját." A kislánynak Barbie-ruhát ígért a nagyapja, erről álmodozik, miközben a régi szoknyáját „húzza fel", de ezen még nincs mit pörgetni.

Chloé a kislányát öltözteti. *Je l'aimais* 19. o.: „Allez, tourne-toi. Les filles, quelle belle invention, pensais-je en la coiffant, quelle belle invention…" *Szerettem őt* 24. o.: „Na, nyomás lefelé. Ezek a lányok, tűnődtem miközben fésültem, mekkora dolog, hogy vannak ezek a lányok…" Itt a „tourne-toi" arra utal, hogy Chloé megkéri kislányát, hogy „forduljon meg", hogy elölről-hátulról megcsodálhassa, illetve megfésülhesse.

Pierre szeretné, ha a válás miatt napok óta alig evő menye végre megvacsorázna. *Je l'aimais* 22. o.: „Ce soir, c'est moi qui prépare le dîner et tu seras obligée d'y faire honneur, c'est compris ?" *Szerettem őt* 27. o.: „Este csinálok egy vacsorát és udvariasságból kénytelen leszel enni belőle, rendben?" A „faire honneur au dîner" itt túl lett fordítva. „Megtisztelni a főztömet" annyit jelent, hogy „enni fogsz belőle".

Szintén „túlfordításnak" tűnik a következő részlet is. *Je l'aimais* 27. o.: „Patrick, que j'ai connu pendant un voyage à Rome. Une bondieuserie de ma paroisse…" *Szerettem őt* 33. o.: „Patrick az egyik, egy római utazás alkalmával is-

mertem meg. Jól kirúgtunk a hámból." Itt a fordító szabadon engedte a fantáziáját. A katolikus neveltetésű Pierre kamaszkorában a helyi plébánia által szervezett „ájtatoskodás" keretében római zarándoklatra megy.

Egyszerű félreolvasásnak tűnik a „fiúk" és „lányok" alábbi összecserélése. *Je l'aimais* 41. o.: „Je jouais au tennis avec les fils Mortellier tous les jeudis." *Szerettem őt* 41. o.: „Csütörtökönként a Mortellier-lányokkal jártam teniszezni."

Chloé férje össze van zavarodva, amikor újdonsült barátnőjével utazásra készül, és éppen elhagyja a családi otthont. *Je l'aimais* 54. o.: „L'ascenseur, les valises, bobonne et l'avion, quel casse-tête !" *Szerettem őt* 66. o.: „Mert ott a lift, a bőröndök, a csoki, a repülő, hát nem káptalan az ő feje!" Szintén figyelmetlenség a „bobonne" („feleség", „az asszony") „bonbon"-ként való olvasása és fordítása.

Az alábbi mondatból megtudjuk, hogy Pierre sem volt tökéletes apa. *Je l'aimais* 83. o.: „mes enfants transparents, les carnets de notes que je n'avais jamais signés". *Szerettem őt* 108. o.: „a levegőnek nézett gyerekeim, a soha nem viszonzott meghívások". Itt arról van szó, hogy az apa nem foglalkozik gyermekei iskolai előmenetelével, „sosem ő írta alá a bizonyítványokat".

Apró figyelmetlenség az alábbi, bár ez éppen a regény „mélypontja", ahol após és meny konfliktusa kicsúcsosodik, hogy később kinyíljanak egymás előtt. *Je l'aimais* 72. o.: „Je passais l'éponge autour de ses mains posées sur la table." *Szerettem őt* 90. o.: „Az asztalra tett kezem körül törölgetek a szivaccsal." Az, hogy Chloé az apósa „asztalra tett kezei körül" törölget (nem pedig, furcsa módon, a saját keze körül), azt jelképezi, hogy egymás útjában vannak, nem érthetik meg egymást a jelen pillanatban.

Az alábbi jelenetben a megcsaláson kapott férj vidékről Párizsig tartó útjuk során végig nem szól feleségéhez. *Je l'aimais* 83. o.: „je ne lui avais adressé la parole qu'une seule fois pour lui demander si elle avait la monnaie du péage." *Szerettem őt* 107. o.: „egész úton csak egyszer szóltam hozzá, akkor is csak azért, hogy megkérdezzem, van-e aprója a parkolóórához." Suzanne az út előtt elhatározta, hogy amennyiben Pierre nem szól hozzá egész úton, beadja a válópert. Ebből a szempontból pedig lényeges, hogy nem a párizsi megérkezés után a parkolásnál szól hozzá Pierre, hanem még útközben az autópályakapunál kér a feleségétől aprót az autópályadíj kifizetéséhez.

Pierre és menye kibékülésének első jele, amikor Chloé kíméletlen kritikája előtt apósa megadja magát. *Je l'aimais* 87. o.: „C'est bien, tu ne me passes rien. Tu es ma petite persifleuse préférée." *Szerettem őt* 114. o.: „Azt mondasz, amit akarsz. Akkor is te vagy az én legkedvesebb méregzsákom." Pierre tisztában van azzal, hogy jogos a kritika: „Rendben, semmit nem nézel el nekem. Te vagy a kedvenc kis kritikusom".

Pierre egyre őszintébben beszél Chloéval. *Je l'aimais* 92. o.: „Je ne peux pas faire semblant, je t'aime trop bien." *Szerettem őt* 120. o.: „Nem tudok szerepet játszani, ahhoz túlságosan szeretlek." Itt a két ember közti kapcsolat leírására jobban illene a „túlságosan kedvellek ahhoz". Érdekes az „aimer trop bien" ige, mely az „aimer bien" („kedvel") fokozása.

Pierre elmeséli, hogyan szeretett bele élete nagy szerelmébe. *Je l'aimais* 103–104. o.: „J'étais trempé. J'avais l'impression d'avoir pris du 220 dans les pattes et je n'en menais pas large." *Szerettem őt* 136. o.: „El voltam úszva. Az volt az érzésem, hogy tonnányi terhet vettem magamra és nemigen haladok vele."[15] Mivel korábban már utalt arra, hogy izzadságcseppek jelentek meg a hónaljában, a „j'étais trempé" jelentése: „teljesen le voltam izzadva". „Úgy éreztem magam, mint akit megütött a 220, és csak szédelegtem." A fordítás itt túlságosan elvont, nem adja vissza Pierre testi-lelki feldúltságát.

Pierre számára ez az első találkozás Mathilde-dal volt a legintenzívebb. Utána már beárnyékolta kapcsolatukat a bizonytalanság és a földrajzi távolság. *Je l'aimais* 104. o.: „Après c'est devenu plus triste. – Mais pas tout de suite ? – Non, pas tout de suite. Il y a eu un peu de rab…" *Szerettem őt* 137. o.: „Később aztán elromlott. – De nem akkor rögtön? – Nem. Nem rögtön. Volt egy kis időszak…" A „rab" vagy „rabiot" jelentheti a kényszerű továbbszolgálatot („ráhúzást") a katonaságnál, vagy a repetát a menzán. A szövegrész értelme nem változott meg ugyan, de Pierre ironikus stílusa nem jön át a magyar fordításban.

Néha a félrefordítás miatt az eredetinél drámaibbá is válhat a magyar szöveg. *Je l'aimais* 116. o.: „fausse couche". *Szerettem őt* 151. o.: „halva szülés", vetélés helyett.

A hozzávetőleges fordítás miatt Paul karaktere is kissé megváltozik a magyar olvasó szemében. *Je l'aimais* 118. o.: „J'ai tout traversé tête baissée et mâchoires serrées. Tout appréhendé avec défiance." *Szerettem őt* 155. o.: „És én megyek leszegett fejjel és összeszorított foggal. Mindezt kihívásnak tekintve." A „défiance" itt az „appréhender" jelentéstartományában is meglévő bizalmatlanságot jelent, nem pedig kihívást („défi").

Pierre titkárnője súlyos műtét után lábadozik. *Je l'aimais* 128. o.: „Elle avait repris du poil de la bête et je roulais vers la clinique le cœur léger." *Szerettem őt* 170. o.: „Vette a lapot, én meg könnyű szívvel gurultam a kórház felé." Manapság már (a fordítás után majd két évtizeddel) ezt a gallicizmust is könnyű megtalálni az interneten:[16] „már jobban volt, kezdett felépülni".

3.3. Kihagyás

Végezetül egyetlen példa arra, amikor a fordító rövidít és kihagy az eredetiből. *Je l'aimais* 135. o.: „Elle roulait des mécaniques et prenait des poses de femme fatale alors que c'était une grande tendre. Je ne le savais pas encore en acceptant ses conditions, je ne l'ai compris que beaucoup plus tard." *Szerettem őt* 179. o.: „Nem láttam át ezt rögtön, amikor belementem a játékba." Valószínűleg a „rouler des mécaniques" kifejezés riasztotta el a fordítót. Ennek esett áldozatul az egész mondat. A megoldás lehetett volna pl.: „Le akart hengerelni, és végzetes nőt játszott, pedig valójában gyöngéd volt. Ezt nem tudtam még, amikor elfogadtam a feltételeit, csak sokkal később értettem meg."

4. Összegzés

Mindkét fordítás élvezetes stílusú, gördülékeny. Befogadópártisága ellenére egyik sem megy túl az „explicit telítettség" (Robin 2015: 86) határán. Különösen nagy kihívás a gazdag francia igerendszer változatos alakjaival kifejezett gondolatok átültetése a szűk igei paradigmájú magyar nyelvre (pl. subjonctif imparfait és plusque-parfait, szabad közvetett beszéd). De problémát okozhat egy-egy gallicizmus, vagy akár még egyszerűbb jelenség is: hogy kire/mire utal egy névmás, hiszen a francia névmások élőre és élettelenre egyaránt vonatkozhatnak, szemben a magyarral, ahol azonban nem különböztetjük meg a két nemet. Ez a nehézség akár már a könyvcím fordításánál is komoly dilemmát okozhat. A félreértésektől szintén nem mentes angol, német és román fordításokkal összevetve úgy tűnik, nehezebb dolga volt a magyar fordítóknak. Újfent beigazolódott az a sejtésünk, hogy a francia–magyar nyelvpár kevésbé tekinthető „barátinak" az előbbiekhez képest.

Tótfalusinál pozitívumként elkönyvelhető még a szociolektusok és az agrammatikalitás visszaadása, negatívumként az írásban visszaadott beszélt nyelvi szöveg értelmezésének problémái, valamint a francia szövegben fellelhető stilisztikai alakzatok feláldozása a könnyebb érthetőség és a gördülékeny olvasmányosság oltárán. Több esetet is láttunk az eredeti szöveg „normalizására" akár kihagyások, akár a mondatszerkezet „kisimítása" révén.

A két magyar fordítás összevetése során feltűnik, hogy hasonló arányban találunk bennük vitatható megoldásokat. Ezek jelentős része kontrollszerkesztéssel kiküszöbölhető lenne. A gallicizmusok maradéktalan felismeréséhez és a szabad közvetett beszéd beazonosításához ideális esetben egy másik fordítónak kellene lektorálnia a szöveget. Ha kiszámoljuk az átlagos fordítói díjazást, akkor a szóközökkel együtt kb. 650 ezer leütést számláló *Együtt lehetnénk* lefordítása 2022 novemberében nagyjából nettó 500 ezer forintot ér.[17] Napi 20 ezer leütéssel számolva több mint 30 teljes munkanapról van szó. (Ugyanez a számítás a *Szerettem őt* esetében kb. 180 ezer leütés, tehát 140 ezer forint, azaz 9 teljes munkanap.) De az csak a nyersfordítás. Ezt követően kellene elkezdeni a finommunkát, a bizonytalan részeknek való utánajárást, utánakérdezést, vagy egy lektort felkérni, hogy díjazás ellenében hasonlítsa össze az eredetit a fordítással. Látható, hogy nem reális a jelenleginél többet követelni a fordítóktól. Zárjuk ezt az összehasonlító műfordításkritikát azzal, hogy Tótfalusi Ágnes későbbi fordításai pontosabbaknak tűnnek, a 2010-es évekbeli Houellebecq-regényekben jóval kisebb arányban találtunk vitatható megoldásokat. De ez már egy következő tanulmány tárgya lehetne.

Irodalom

Albert S. 2012. Az Anna Karenina magyar fordításairól. *Fordítástudomány* XIV. évf. 2. szám. 80–92.

Albert S. 2014. Hányan ültek a halott ládáján? (Megjegyzések az „észrevehetetlen" fordítási hibákról). *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* IX. évf. 2. szám. 41–53.

Aury, D. 1963. Préface. In: Mounin, G. *Problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard. VII–XII.

Benveniste, E. 1966. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.

Bödök P. 2022. Hogyan dolgoznak és mennyit keresnek a műfordítók? *Magyar Narancs* 2022. 11. 08.

Bruneaud-Wheal, K. 2013. Le vernaculaire noir-américain : quels enjeux pour la traduction ?, *Études de linguistique appliquée* No. 172. 453–472.

Cseppentő I. 2013. La traduction et l'édition du *Supplément au Voyage de Bougainville* en Hongrie. In: Penke, O., Szász, G. (szerk.) *Traduire Diderot*. Szeged: JATE Press Szegedi Egyetemi Kiadó. 93–99.

Horváth K. 2020. La traduction hongroise de « Kiffe kiffe demain » de Faïza Guène. *Revue d'Études Françaises* No. 24. 79–90.

Houdebine-Gravaud, A-M. 2004. Relire Georges Mounin aujourd'hui. *La linguistique* Vol. 40. No. 1. 143–156.

Kenyeres J. 2019. Migrants in Literature: Hungarians in Canada. In: Deák, N., Kenyeres, J., Lojkó, M., Magyarics, T., Szabó, É. E. (szerk.) *Az emberi sors és a történelem kereszteződésében=At the Crossroads of Human Fate and History: Tanulmánykötet Frank Tibor 70. születésnapjára=Studies in Honour of Tibor Frank on his 70th Birthday.* Budapest: ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet. 259–268.

Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás – válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kovács I. 2004. Catherine Millet: Catherine M. szexuális élete. Műfordításkritika. *Litera* 2004. 09. 08. https://litera.hu/magazin/kritika/catherine-millet-catherine-m-szexualis-elete.html (letöltve 2023. 06. 24.)

Malinovska Z. 2010. Antonine Maillet et *Pélagie-la-Charrette* en Slovaquie. In: Marie-Linda Lord (réd.) *Lire A. Maillet à travers le temps et l'espace.* Moncton: Université de Moncton. 143–152.

Mancaș, M. 1972. *Stilul indirect liber în româna literară*. București: Editura pedagogică și didactică.

Mounin, G. 1963. *Problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.

Popescu, M. 2014. Viitorul în trecut în limba română contemporană. Un punct de vedere semantico-pragmatic. *Revista de filología románica* Vol. 31. No.1. 11–125.

Popovič, A. 1975. *Teória umeleckého prekladu, Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.

Reinart, S. 2014. *Lost in Translation (Criticism)? Auf dem Weg zu einer konstruktiven Übersetzungskritik*. Berlin: Frank und Timme.

Robin E. 2015. A fordítási univerzálék újraértelmezése. In: Károly, K., Fóris, Á. (szerk.): *A fordítás titkos ösvényein – Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére II.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 75–90.

Rosier, L. 2008. *Discours rapporté en français*. Paris: Ophrys.

Wozniak, A. 2010. Peut-on traduire un proverbe ? *Études de linguistique appliquée* No. 157. 35–48.

Források

Gavalda, A. 2003. *Je l'aimais*. Paris: J'ai lu.
Gavalda, A. 2003. *O iubeam*. Ford.: Constanţa Ciocârlie. Iaşi: Polirom.
Gavalda, A. 2004. *Ensemble, c'est tout*. Paris: Le Dilettante.
Gavalda, A. 2005. *Szerettem őt*. Ford.: Tóth Krisztina. Budapest: Magvető.
Gavalda, A. 2005. *Someone I loved*. Ford.: Catherine Evans. New York: Riverhead Books.
Gavalda, A. 2005. *Zusammen ist man weniger allein*. Ford.: Ina Kronenberger. München: Carl Hanser Verlag.
Gavalda, A. 2006. *Együtt lehetnénk*. Ford.: Tótfalusi Ágnes. Budapest: Magvető.

Jegyzetek

[1] Mounin (1963: VIII): „D'autre part, pour ne pas quitter ces deux exemples, on a relevé dans Amyot des contresens et dans Baudelaire des faux sens, d'où il ressort que l'imparfaite connaissance de la langue que l'on entreprend de traduire n'est pas toujours un obstacle." Azaz: „Másrészt, hogy e két példánál maradjunk, Amyot-nál félreértéseket, Baudelaire-nél pedig téves értelmezéseket figyeltünk meg, amelyek azt mutatják, hogy a fordítani kívánt nyelv tökéletlen ismerete nem mindig jelent akadályt." Tévedni emberi dolog, így a magyar romanisztika olyan hírességei sem mentesek fordítói tévedésektől, mint a francia középkori irodalom nemzetközi hírű szakértője, Győry János, akinek Diderot-fordításáról Cseppentő István (Cseppentő 2013) készített szakszerű bírálatot.

[2] Az idéző mondategység igéjének sajátosságairól lásd Klaudy 2007: 59 és 168.

[3] Albert (2014: 48) : „ezeket a 'hibákat' az átlagolvasó az esetek többségében nem is veszi észre. Ha felhívják rá a figyelmét, akkor sem biztos, hogy hibáknak fogja tekinteni őket, mivel bizonyos értelemben ezek az eljárások befogadópártiak, az ő érdekeit juttatják érvényre: a magyarázat, a kommentár csak megkönnyíti számára a szöveg feladója által közölni akart információ megértését. Ez a jelenség – amelyet a fordítástudomány explicitációnak nevez – nem ismeretlen a fordításelmélet szakemberei előtt." Az explicitáció meghatározásához lásd Klaudy (2007: 161): „Az explicitáció olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette." Ina Kronenberger német fordítása hűen követi a francia eredetit (*Zusammen ist man weniger allein* 14. o.): „Was für ein Jammer zu altern, was für ein Jammer, so allein zu sein, und was für ein Jammer, zu spät zum Supermarkt zu kommen und keine Einkaufswagen mehr neben der Kasse zu finden." Azaz „Micsoda szerencsétlenség megöregedni, micsoda szerencsétlenség ilyen egyedül lenni, és micsoda szerencsétlenség túl későn érni az áruházba és nem találni a pénztár közelében bevásárlókocsit."

[4] Wozniak (2010: 46): „Il est généralement nécessaire d'accepter quelques écarts, majoritairement formels, entre la parémie de départ et sa « traduction ». C'est pour cette raison que nous préférons le terme d'équivalence à celui de traduction ; avec des moyens

différents, nous tentons de rendre le plus fidèlement possible le sens véhiculé par le proverbe initial." Azaz „Általában el kell fogadni bizonyos – többnyire formai – eltéréseket az eredeti proverbium és annak »fordítása« között. Éppen ezért a fordítás helyett inkább az ekvivalencia kifejezést használjuk; különböző eszközökkel igyekszünk a lehető leghűbben visszaadni az eredeti közmondás által közvetített jelentést."

[5] Hasonló nehézségek támadhatnak angolról franciára való fordítás közben is, hiszen Franciaország és az Egyesült Államok között is jelentős különbség van a fekete-afrikai francia „dialektus" és az amerikai fekete szociolektus vonatkozásában. Bruneaud-Wheal (2013: 464) az észak-amerikai feketék szociolektusának francia fordítása során felmerülő nehézségeket elemezte: „Tout d'abord, il est immédiatement perceptible que le traducteur n'a pas particulièrement cherché à transposer les traits spécifiques du parler noir : la traduction a « glissé » du vernaculaire au familier." Azaz „Először is azonnal feltűnik, hogy a fordító nem különösebben törekedett a fekete beszéd sajátosságainak átültetésére: a fordítás »átcsúszott« a népnyelvből a bizalmas nyelvbe."

[6] Ezekről lásd Horváth (2020: 88) egy szintén a 2000-es évek eleji francia regény fordítása kapcsán: „bien entendu il n'est pas aisé de rendre en hongrois les nombreuses élisions, phonétiques ou morphologiques, de l'adverbe ne par exemple, élision du sujet, redondance syntaxique, conditionnel mal employé (*si j'aurais su, etc.)", azaz „természetesen nem könnyű magyarul visszaadni többek között a „ne" határozószó számos hangkivetését vagy morfológiai eltűnését, az alany hiányát, a szintaktikai redundanciát, a feltételes mód helytelen használatát (*si j'aurais su, stb.)". A kompenzálásról és a vulgarizmusok felvállalásáról kanadai franciáról szlovákra történő fordításban lásd Malinovska 2010: 149.

[7] Rosier (2008: 77): „on s'est beaucoup penché sur les combinaisons de déictiques renvoyant à la référence situationnelle avec des formes temporelles passées caractéristiques du Discours Indirect libre, tel l'adverbe 'maintenant' avec l'imparfait : *son bébé, le petit Louis, était maintenant chez sa tante*", azaz „nagy figyelmet fordítottak az itt és most szituatív utalással kapcsolatos deiktikumok azon kombinációira, ahol a szabad közvetett beszédre jellemző múlt időbeli alakok szerepelnek, mint például a »maintenant« határozószó az imparfait-val: *son bébé, le petit Louis, était maintenant chez sa tante*" és Rosier (2008: 46): „constructions complexes dites hybrides ou mixtes, superposant marquage syntaxique du discours indirect et marques énonciatives du discours direct", azaz „a hibridnek vagy vegyesnek mondott összetett szerkezetek, amelyek a közvetett beszéd szintaktikai jegyeit és a közvetlen beszéd enunciatív jegyeit elegyítik".

[8] Az „à sa place" egy másik helyen is problémát okozott. Lásd lejjebb.

[9] Klaudy (2007: 192) a kihagyást az „implicitáció" egyik fajtájának tekinti, és így tudatos fordítói szándékot tételez fel esetében.

[10] Popovič (1975: 14) kiemeli a kicsinyítő képzők, becenevek, fonológiai eltérések fordításának nehézségeit.

[11] Európa szinte minden nyelvére lefordították ezt a regényt, de már a címét sem értelmezték egyformán. A legtöbb szláv fordításban (lengyel, szlovák, szerb, horvát, bolgár) az alany hím-, a tárgy nőnemben van. Oroszul és ukránul (és kezdetben hollandul is) kettős címet adtak, mely egymás után vonatkozik a férfi és a női főszereplőre is. A francia cím kétértelműségét az olasz változat képes megtartani, míg a német, spanyol, portugál, román és görög a tárgy nemét jelöli nőnemben. Az angol szándékosan elkerülte a tárgy nemének megnevezését, míg a cseh és az újabb holland fordításban az eredetitől nagy-

ban eltérő címet választottak, hogy nyitva hagyhassák a nemek kérdését. A nemekbeli bizonytalanság visszaadása a magyar és a török (szó szerinti) fordításban természetesen nem okozott semmilyen nehézséget e két nyelv jellegéből adódóan.

[12] Albert (2014: 47): „[A Bovaryné legelső fejezetében] az átlag magyar olvasó valószínűleg mindkét változatot jónak, pontosnak, az eredetivel egyenértékűnek fogja tartani, pedig az Il se leva; sa casquette tomba mondat az „aszündeton" (kötőszó-elhagyás) jelenségének egyik leggyakrabban idézett irodalmi példája, amelyben a fiú és a sapka mozgása ellentétes irányú. A fenti két magyar fordításban azonban a fordítók – a „miközben" és a „s" kötőszó alkalmazásával – az aszündetont tönkreteszik".

[13] *Együtt* 263. o. és 445. o.: „Akarsz nevetni?", illetve „Akar nevetni?". Ellenben a 240. oldalon helyes: „Na ne röhögtess már!".

[14] Houdebine-Gravaud (2004: 151): „Cette 'planétisation de l'espèce humaine', dont parle Mounin, et [qui] 'permet le passage de langue à langue' […] pourrait être entendue aujourd'hui comme la 'mondialisation' des expériences culturelles et des échanges", azaz „Az emberi fajnak ezt a »planétizációját«, amelyről Mounin szól, és [amely] »lehetővé teszi az átjárást a nyelvek között« […] ma a kulturális tapasztalatok és cserék »globalizációjaként« lehetne értelmezni.". Hasonló hibrid nyelvről és identitásról számol be Kenyeres János is a kanadai magyar irodalomban (Kenyeres 2019: 261–2). Tótfalusi Ágnes „löttyös győzelmeknek" (*Együtt* 34. o.) fordítja a „triomphes pathétiques"-et (*Ensemble* 51. o.), amikor Camille anyja sértődötten kiviharzik az étteremből.

[15] Lásd Tótfalusi Ágnes valamivel pontosabb fordítását a „je n'en menais pas large" kifejezésre. *Ensemble* 370. o.: „je n'en menais pas large", illetve *Együtt* 228. o.: „Nem tudtam elengedni magam".

[16] Érdekes, hogy – az eddig tárgyalt gallicizmusokkal ellentétben – ezt a DeepL fordítóprogramja is ismeri, és helyesen ülteti át magyarra (szemben a Google fordítóval).

[17] Bödök 2022. Bödök Péter írása 2022 november 8-án jelent meg, tehát akkori tarifával számolt, de a mai Magyarországon gyorsan változnak az árak.

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 132–144.

Egy örökzöld klasszikus újra olvasva – Daniel Gile alapfogalmai és modelljei három évtized távlatából

Besznyák Rita

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: beszrita@gmail.com
https://orcid.org/0009-0000-3502-2099

Vajon mitől válik „klasszikus" olvasmánnyá egy tudományos mű egy adott szakterületen? Mi az a titkos összetevő, amitől az utókor szemében mérföldkőnek számít egy könyv? Miért tűnik el a feledés homályába egy-egy briliáns értekezés, miközben a mértékadónak ítélt „alapműveket" évtizedeken át idézik felnövekvő kutató-generációk? Nyilván sokat számít a téma újszerűsége – egy aktuális kérdéseket megvilágító írás hamarabb tör utat magának a szakirodalom „sűrűjében", mint egy sokszor feldolgozott vagy keveseket érdeklő téma. Az (el)ismertségben fontos szerepe van annak is, hogy milyen nyelven készült az adott mű: az angol nyelvű tudományos írások vitathatatlanul szélesebb olvasóközönséget vonzanak, mint bármely másik nyelven írt publikációk. Valószínűleg az is sokat segít, ha a szerző már a címben leszögezi, hogy „alapfogalmakról és modellekről" fog szólni a könyve, ezzel mintegy megelőlegezve, hogy az adott szakterületen meghatározó jelentőségű opuszt készül az olvasók elé tárni.

Ami Daniel Gile *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* (1995/2009) című művét mindezen szempontokon túl valódi klasszikussá teszi, az a szerző világos, logikus és rendkívül pragmatikus gondolatmenete, olvasmányos stílusa és mindenekelőtt a téma újszerű megközelítése. Vagy mondhatnánk úgy is, a téma *ab ovo* megközelítése, hisz kevés tudományos mű foglalkozott korábban ilyen részletességgel és rendszerezetten a fordító- és tolmácsképzés elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy Gile 1995-ös műve a fordítás-, és főleg a tolmácsolástudomány egyik meghatározó és legtöbbet idézett klasszikusa. Nem igen találunk olyan tudományos cikket, tanulmányt vagy könyvet a fordító- és tolmácsképzésről, melynek irodalomjegyzékében ne jelenne meg a *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training.* A kér-

Hivatkozás: Besznyák R. Egy örökzöld klasszikus újra olvasva – Daniel Gile alapfogalmai és modelljei 25 év távlatából. *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 132–144.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.8

dés inkább csak az, hogy az adott írás szerzője melyik kiadást veszi alapul, hiszen Gile egyike azon kutatóknak, akik az évek múlásával – egészen pontosan 15 év távlatából – úgy érezték, ideje leporolni és aktualizálni „örökzöldnek" bizonyult művüket. 2009-ben jelent meg a *Basic Concepts* második kiadása a Benjamins Translation Library sorozat nyolcadik köteteként. Az új kiadás deklarált célja, hogy a korábbinál is jobban segítse az olvasókat a kötet kézikönyvként való alkalmazásában. Ez a megújulásra kész, önreflektív szerzői mentalitás végigkíséri Gile szakmai pályafutását, és fiatal kutatók számára is tanulságos lehet.

Daniel Gile eredetileg matematikai tanulmányokat folytatott, érdeklődése ezt követően fordult a fordítástudomány felé. 1979-ben diplomázott a párizsi Sorbonne Nouvelle egyetem École Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs (ESIT) konferenciatolmács-képzésén. Pár évvel később, 1984-ben a párizsi Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO) intézetben szerzett japán szakon doktori fokozatot a japán-francia fordítóképzésről írt disszertációjával, 1987-től oktatóként is dolgozott az intézményben. Tudományos portfóliója 1989-ben egy második doktori címmel is bővült a nyelvtudományok területén: az információátadás nehézségeit kutatta szinkrontolmácsolási helyzetekben. Az 1990-es évek közepétől tizenkét éven keresztül tolmácsolást oktatott a Lyoni Egyetemen (1995-2007), majd három évig a kínai Guangdong University of Foreign Studies vendégprofesszora volt. Ezzel párhuzamosan 2007-től az ESIT vezetőjeként dolgozott, ma az intézet professor emeritusa. A Távol-Kelet nyelvészetileg és kulturálisan is izgalmas világát a Shanghai Foreign Languages University professor emeritusaként és a Japan Association of Interpretation Studies tiszteleti tagjaként is tanulmányozta. Oktatói és kutatói érdemei mellett tudományszervezői munkássága is igen jelentős: két egymást követő ciklusban (2004-2007, 2007-2010) volt a European Society for Translation Studies (EST) elnöke, és ő alapította a CIRIN (Conference Interpreting Research Information Network) hálózatot. A CIRIN Bulletin mellett számos fordítástudományi folyóirat társszerkesztője, ill. szerkesztőbizottsági tagja, (*Interpreting*, *Target*, *The Journal of Specialized Translation*, *Journal of Translation Studies*, *International Journal of Interpreter Education stb.).* Több mint 250 tudományos műve jelent meg eddig angol, francia és japán nyelven (köztük három monográfia), és hét fordítástudományi tanulmánykötet (társ)szerkesztője volt.

A legismertebb műve kétségtelenül a *Basic Concepts and Models for Translator and Interpreter Training* (1995/2009). Maga Gile a második kiadás előszavában szerényen – és meglehetősen szűkszavúan – abban látja az első kötet népszerűségének okát, hogy *„talán éppen volt igény valami ilyesmire"* („*perhaps because it met a need*") (Gile, 2009:XIII). Azzal indokolja a második kiadás kiegészítéseit és változtatásait, hogy időközben az oktatási tapasztalatai és a szakirodalom fényében kénytelen volt felülbírálni korábbi elgondolásait, a bemutatott modelleket és módszereket. De mik is ezek az alapfogalmak és módszerek?

A kötet bemutatása

A *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* – ahogy az címéből is sejthető – a fordító- és tolmácsképzésben alkalmazható elméleti alapismeretek, alapvető fogalmak szemléletes gyűjteménye, elemzése; a képzésben használható elméleti jellegű, de empirikusan megalapozott modellek bemutatása. Egyszersmind egy alapvető módszertani útmutató fordítás- és tolmácstanárok számára az ismertetett fogalmak és modellek oktatására és gyakorlati alkalmazhatóságára vonatkozóan. Gile nem tagadja meg matematikus gyökereit – elméleteit és modelljeit gyakran példákkal, matematikai képletekkel és rajzokkal illusztrálja.

A kötet tíz, arányosan elosztott és logikusan egymásra épülő fejezetben mutatja be azokat az alapvető fogalmakat és modelleket, melyek elméleti alapokat nyújthatnak a fordító- és tolmácsképzésnek. Három alapfogalmat emel ki: az első a kommunikáció és minőség (*communication and quality*) a fordításban és tolmácsolásban (2. fejezet), a második szöveghűség (*fidelity*) (3. fejezet), a harmadik a megértés (*comprehension*) (4. fejezet). A bemutatott modellek – a 2. fejezetben taglalt kommunikációs modell mellett – a fordítás szekvenciális modellje (*sequential model*) (5. fejezet), a tolmácsolás energia- vagy erőfeszítésmodellje (*effort model*) (7. fejezet) és a nyelvi hozzáférés gravitációs modellje (9. fejezet). Gile külön fejezetet szentel a fordításhoz és tolmácsoláshoz egyaránt szükséges ismeretszerzési módszereknek (*knowledge acquisition*) (6. fejezet), valamint a tolmácsolás közben alkalmazható megküzdési és áthidalási taktikáknak (*coping tactics)* (8. fejezet). A kötet keretét a fordító- és tolmácsképzés elméleti elemei bemutató 1. fejezet és a szakirodalmi előzményeket ismertető 10. fejezet adják. Az egyes fejezetek hasonló sémára épülnek, Gile a követhetőség jegyében ugyanazt a tagolást alkalmazza minden tartalmi egységnél: a bevezetést követően jönnek a témát bemutató és részletesen tárgyaló alfejezetek, majd a konkrét tanítási javaslatok, a fejezetben foglalt főbb gondolatok összefoglalása és végül az illusztráló mellékletek.

Az első, „alapozó" fejezetben Gile a képzés szerepét vizsgálja a fordítás és tolmácsolás területén, számba veszi a fordítói szakértelem ismérveit és célként jelöli meg a képzési követelmények kombinálhatóságát. Arra a következtetésre jut, hogy optimalizálni kell a formális fordítóképzést, egy olyan képzési struktúrát kell kialakítani, ahol a hangsúly nem az eredményen (a fordítási folyamat „végtermékén"), hanem magán a folyamaton van. Gile fontosnak érzi, hogy a képzés során tanítsunk fordítási és tolmácsolási alapelveket, módszereket és ezek segítségével elemezzük magát a folyamatot. Az elméleti jellegű ismeretek potenciális előnyeit összegezve Gile rámutat arra, hogy az elmélet pozitív hatása a magyarázó erejében rejlik: a hallgatók jobban megértik a fordítási jelenségeket (miért nehéz ugyanazt az üzenetet egy másik nyelven átadni, miért van nyelvi interferencia két nyelv között stb.), jobban megértik a javasolt fordítási stratégiákat, és hosszú távon, piaci körülmények között is alkalmazni tudják azokat (Gile 2009: 17–18). Az átadott elméleti ismereteknek meg kell felelniük bizonyos követelményeknek: a hallgatók számára közvetlenül relevánsnak kell lenniük (*design rule 1*), könnyen felfogható-

nak (*design rule 2*) lehetőleg a hallgatók „érzékenyítése" után kell foglalkozni velük (*implementation rule 1*) és a képzés során újra és újra fel kell hívni rájuk a figyelmet (*implementation rule 2*). Gile arra vonatkozóan is ad útmutatást, hogy hol találhatunk a fordító- és tolmácsképzés szempontjából releváns elméleti jellegű forrásokat: röviden számba veszi a hasznos „segédkönyveket", folyóiratokat, illetve az órai megfigyelések és interdiszciplináris megközelítés alkalmazhatóságát (Gile 2009: 20–21).

Gile a professzionális fordítást és tolmácsolást olyan kommunikációs aktusnak tekinti, mely a befogadóra (olvasóra/hallgatóra) irányul, aki szeretné megtudni, hogy mi a forrásnyelvi szöveg üzenete. Miután elemzi ennek a kommunikációs folyamatnak a jellemzőit, Gile felsorolja a jó fordítói minőség általánosan elfogadott ismérveit: ide tartozik a gondolatmenet követhetősége, a nyelvi elfogadhatóság, terminológiai pontosság és elfogadhatóság, szöveghűség, a tartalom és a forma összhangja (Gile 2009: 37–39). Leszögezi, hogy a képzésben új alapokra kell helyezni a fordítás és tolmácsolás minőségének értelmezését, és a kritériumrendszerben kiemelt jelentőséget kell kapnia a kommunikációs cél megvalósulásának. Ennek tudatosításában segíthet a kommunikációs kontextus elemzése (szereplők, üzenet megfogalmazása, jelentés-módosító tényezők stb.). Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a fordítói teljesítmény megítélése relatív, a kommunikációs folyamat egyes szereplőinek nézőpontjából eltérő lehet – de mindenképpen nagyban függ a professzionális viselkedés tudatosításától (kapcsolattartás ügyfelekkel, kollégákkal, kabinetikett).

A szöveghűséget elemző 3. fejezetben Gile abból az alapvetésből indul ki, hogy az egyes nyelvek lexikai elemei között nincs automatikus ekvivalencia, ezért a fordító- és tolmácsképzésben – egyszerűbb fogalmi keretrendszerbe foglalva – új megvilágításba kell helyezni a szöveghűség problematikáját gyakorlati példákkal alátámasztva. Ilyen példa lehet Gile kísérlete a szöveghűséghez kapcsolódóan, melyet több évtizedes tanári pályafutása során több mint 30 országban kipróbált. Egy vizuális impulzus (egy utazás közben felbukkanó útszéli közlekedési tábla) alapján azt vizsgálta, hogy hányféleképpen lehet egy egyszerű nonverbális üzenetet verbalizálni, melynek eredményeképp egyértelműen megmutatkozott, hogy az üzenet eltérő értelmezéséből adódóan számos különbség mutatkozott a nyelvi megfogalmazásban (Gile 2009: 54–55). A képzés során a hallgatókban tudatosítani kell az „üzenet" fogalmát, és hangsúlyozni, hogy több párhuzamos jelentés-értelmezés is elképzelhető egyidejűleg, eltérő célnyelvi mondatok is kifejezhetik ugyanazt a jelentést. A fordításban az üzenet átadása élvez prioritást, ezt követik az egyéb kiegészítő információk (keretinformáció, személyes információ stb.).

A pszicholingvisztika irányába mutat a kötet 4. fejezete, mely – vélhetően a szerző matematikus múltjából fakadóan – egy rövid egyenlettel írja le a megértés folyamatát: C = LK + ELK (+A) (megértés = nyelvtudás + nyelven kívüli ismeretek (+ elemzési képesség)) (Gile 2009: 82). Az emberi megértés tehát alapvetően két dologra épül: (i) saját nyelvi ismereteinkre (szókincs, nyelvtan stb.) és (ii) nyelven kívüli ismereteinkre (általános műveltség, tájékozottság, háttérismeretek stb.).

A képzés során egyértelművé kell tenni, hogy a fordítás és tolmácsolás a szavak és nyelvi szerkezetek megértésén túl egy mélyebb szintű megértést is magában foglal (Gile 2009:96).

A fordítás szekvenciális modellje (5. fejezet) a korábbiakra építve egy idealizált fordítási folyamatot mutat be, és azt elemzi, hogyan alakul a forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveggé. Ennek értelmében egy adott fordítási egység (*Translation Unit*) elolvasását követően a fordító felállít egy jelentés-hipotézist (*Meaning Hypothesis*) a kiválasztott szövegszegmensre vonatkozóan, azaz átmenetileg egy bizonyos jelentést társít hozzá. Ezt követően alapvetően forrásnyelvi ismereteire és általános tájékozottságra (*Knowledge Base*), illetve külső forrásokra támaszkodva ellenőrzi, hogy a jelentés-hipotézise helytálló-e (*plausibility*). Ha biztosnak látszik a jelentés, a fordító célnyelven is megfogalmazza annak megfelelőjét, majd megvizsgálja a szöveghűséget (*fidelity test*), azaz ellenőrzi, hogy a célnyelvi változat valóban pontos megfelelője az eredetinek. A fordítási és tolmácsolási folyamatban a megértés és szövegprodukció szisztematikusan követi egymást és ugyanazt az üzenetet igyekszik közvetíteni (Gile 2009: 102–111).

Alapvetéseiben a modell a fordítókra és tolmácsokra egyaránt vonatkozik (megértés – tesztelés – újrafogalmazás), de a gyakorlati alkalmazásban jelentős különbségek mutatkoznak. Ami például az ismeretszerzést illeti (6. fejezet), a forrás megbízhatósága számos tényezőn múlik. A megértéshez hasonlóan itt is szerepet játszanak a szerző nyelvi ismeretei, nyelvhasználata, illetve a szerző nyelven kívüli ismeretei az adott területről, de befolyásoló tényező az adott forrás és a fordítandó szöveg közötti hasonlóság és a forrás keletkezésének ideje is. Annak érdekében, hogy a fordításnál felhasznált információ megbízható legyen, az ismeretszerzésnek a következő állomásokat kell érintenie: kiinduló forrás (*starting-point source*), köztes forrás (*intermediate source*), végső forrás (*end-point source*). A fordító- és tolmácshallgatónak fejlett ismeretszerzési stratégiákkal kell rendelkezniük, melyeknek a fejlesztését a képzőintézmények alapozhatják meg (Gile 2009: 148–149).

A *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* kétségtelenül legismertebb elméleti modellje, mely végérvényesen összeforrt Gile nevével: az energia- vagy erőfeszítésmodell (*effort model*) (7. fejezet). A szerző az 1970-es években dolgozta ki ezt a modellt, azóta folyamatosan fejleszti, pontosítja és magyarázza annak részleteit. Az erőfeszítés-modell a tolmácsolás összetett folyamatát igyekszik modellezni hatékony tolmácsolási stratégiák kidolgozása érdekében. Alapvetően arra keresi a választ, hogy mi állhat a tolmácsolási teljesítményben mutatkozó hibák hátterében. A modell alapja az az elgondolás, hogy a tolmácsoláshoz egyfajta mentális energiára van szükség, amely korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre. Mivel a tolmácsolás komplex folyamata felemészti csaknem az összes rendelkezésre álló energiát, a teljesítményromlás elkerülése érdekében a tolmácsnak tudatosan kell átcsoportosítani energiáit egyik erőfeszítésből a másikba. Gile rendszerében a (szinkron)tolmácsolási folyamat három nagyobb „erőfeszítést” igényel (Gile 2009: 160–166):

(i) megértési erőfeszítés (figyelem és elemzés) (*listening and analysis effort*) – a szöveg akusztikai feldolgozása, szavak beazonosítása, a tényleges jelentés megértése és a mondatok alapvető logikájának átlátása;
(ii) produkciós erőfeszítés *(production effort)* – a tolmácsolás „kimeneti" szakasza, az üzenet mentális reprezentációjának megjelenésétől a beszédtervezési szakaszon át egészen a tényleges beszédteljesítményig (konszekutív tolmácsolásban kiegészítve a jegyzeteléssel); és
(iii) a memória erőfeszítés *(memory effort)* – a rövidebb fonetikai egységeket, szavakat, szókapcsolatokat tároló rövidtávú memória, illetve nehezen követhető előadóknál és konszekutív beszédeknél a hosszabb szövegrészleteket tároló memória.

Mindez kiegészül egy negyedik, „koordinációs" erőfeszítéssel, s ez alapján a modell a következő képlettel írható le: SI = L + P + M + C (*L: Listening and Analysis Effort, P: Speech production effort, M: Short term memory effort; C: Coordination effort*) (Gile 2009: 168). Minden erőfeszítésnek megvan a maga feldolgozási kapacitás igénye (*processing capacity requirement*) – e tekintetében jelentős eltérések mutatkozhatnak a szöveg, a beszélő és a téma függvényében. Tolmácsolási helyzetben gyakran több erőfeszítés is aktív párhuzamosan, így a szükséges feldolgozási kapacitás az egyes rész-erőfeszítésekhez szükséges kapacitás összessége: TR = LR + MR + PR + CR (*Total Requirements = capacity requirements for Listening, Memory, Production and Coordination*). Ahhoz, hogy a tolmácsolás gördülékeny és zökkenőmentes legyen a rendelkezésre álló kapacitásnak mindig nagyobbnak kell lennie a szükséges kapacitásnál: TR < TA (*total required processig capacity < total available processing capacity*). Ha a szükséges kapacitás meghaladja a rendelkezésre álló kapacitást, szaturációról vagy telítettségről beszélhetünk (*saturation*), ha pedig egy adott erőfeszítéshez rendelkezésre álló kapacitás nem éri el a szükséges kapacitás szintjét, akkor egyéni deficitről (*individual deficit*) (Gil 2009: 192–193). Gile számba veszi a szükséges feldolgozási kapacitás megnövekedéséből adódó problémaforrásokat: nehézséget okozhat, ha túl „sűrű" a szöveg (egységnyi idő alatt több információt tartalmaz), ha fennállnak bizonyos külső tényezők (rossz hangminőség, szakkifejezések, erős akcentus, szokatlan stílus), ismeretlen nevek vagy intézménynevek szerepelnek a beszédben, illetve ha nagyon eltérő szerkezetű nyelvek között kell tolmácsolni. Gile leszögezi, hogy a kapacitás, azaz az erőforrások beosztása (*capacity management*) fontos tolmács-készség, melyet a tolmácsképzés keretein belül tudatosítani és oktatni kell Az erőfeszítés-modell megismertetése a hallgatókkal segíthet megalapozni a későbbi tolmácsolási stratégiákat, megérteni a tolmácsolási folyamat nehézségeit (Gile 2009: 185–186).

A modell részletes bemutatását követően Gile a kötet 8. fejezetében a lehetséges hibaforrások ellensúlyozásra, illetve egy esetleges hibaszekvencia kialakulásának megelőzésére ún. áthidalási technikákat javasol – melyek alkalmazása bizonyos alapszabályok betartása mellett javasolt. Ezen belül megkülönböztet (i) megértési technikákat (késleltetett válasz, egy adott szegmens rekonstruálása a szö-

vegkörnyezetből); (ii) preventív technikákat (jegyzetelés, a megértés és újrafogalmazás közötti időbeli távolság (*Ear-Voice Span*, EVS) növelése/csökkentése, szegmentálás stb.); és (iii) újrafogalmazási technikákat (hiányzó szegmens helyettesítése általánosító megfogalmazással, magyarázat, parafrazálás, transzkódolás, párhuzamos újrafogalmazás stb.). (Gil 2009: 201–211)

Az AIIC (*International Association of Conference Interpreters*) hármas munkanyelv-kategorizálásából kiindulva – A nyelv (anyanyelvi szint), B nyelv (aktív nyelv), C nyelv (passzív nyelv) (AIIC 1982: 10) – Gile nyelvi kérdésekkel is foglalkozik a kötet 9. fejezetében. Az aktív és passzív nyelvtudás szemléletes elkülönítésére szolgál a nyelvi hozzáférés gravitációs modellje (*gravitational model of linguistic availability*) (Gile 2009: 227). A modell értelmében a szavak és nyelvtani szabályok bolygók, melyek egy központi mag körül keringenek az ún. aktív, ill. passzív zónában. Minél közelebb van az adott szó vagy szabály a központi maghoz, annál könnyebben hozzáférhető. Gile azt is megállapítja, hogy szavak hozzáférhetősége bizonyos szabályszerűségeknek megfelelően változik: ha nem használjuk, nem stimuláljuk őket, kevésbé lesznek hozzáférhetőek, ha egy szó előtérbe kerül, más kapcsolódó szavak is társulnak hozzá, azok is hozzáférhetőek lesznek. A tolmácsoláshoz gyorsan mozgósítható, könnyen hozzáférhető (*highly available*) szavak és szabályok kellenek, a tolmácsoknak professzionalitásuk növeléséhez olyan szavakat kell aktiválniuk a munkanyelveikben, melyek nincsenek a leggyakrabban használtak között. A tolmácshallgatók (és gyakorló tolmácsok) számára a nyelvi fejlesztés leghatékonyabb eszköze, ha minél több beszédet dolgoznak fel, és alkotnak maguk is – lehetőleg olyan témákban, amelyek szakkifejezései túlmutatnak a hétköznapi szóhasználaton. (Gile 2009: 239–240)

Gile a kötet utolsó, 10. fejezetében ír arról, hogy a témát feldolgozó szerzők általában vagy gyakorló tolmácsok és fordítók, vagy kutatók, elméleti szakemberek, s e két kategória ritkán esik egybe. A szakirodalomnak az a része, amely gyakorlati kérdésekkel foglalkozik, általában módszertanilag nem eléggé megalapozott vagy éppen túl távol áll a hétköznapi gyakorlattól. A tényleges tolmácsolási gyakorlatról a szakirodalom nem ad átfogó és valósághű képet, a gyakorló fordítók és tolmácsok, ill. az e területen aktív tanárok ritkán publikálnak, gyakorlati tapasztalataik viszont eltérnek kutató kollégáik elméleti meglátásaitól. Gile szerint a társtudományok (nyelvészet, kognitív pszichológia, pszicholingvisztika) területén megjelent szakirodalom tanulmányozása igen hasznos lehet a továbbiakban. A kötet első, 1995-ös zárófejezetben egyfajta pillanatképet láthatunk egy friss, „felfutóban lévő” kutatási terület szakirodalmáról – joggal feltételezhetjük, hogy a kötetnek ez a fejezete alakul át leginkább a 2009-es második kiadásban.

A könyv második kiadása

A 2009-es második kiadás előszavában Gile azzal indokolja a második kiadás szükségességét, hogy időközben továbbfejlesztette a bemutatott fogalmakat és módszereket. Gile eredeti elképzelése az volt, hogy új könyvet ír a témában, mert 15 év távlatából úgy érezte, több helyen pontosítani és aktualizálni kell az 1995-ös kiadást. Végül meggyőzte magát, hogy a *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* felépítése és tartalma továbbra is megállja a helyét (*„still the best I could offer"*) (Gile 2009: XIII), még mindig hasznos útmutatóul szolgálhat a fordító- és tolmácsképző intézmények számára. Ennek objektív igazolására Gile önnön citációs indexét hívja segítségül, mely alapján – mint a későbbiekben látni fogjuk – a kötet valóban hasznos és gyakran idézett kézikönyvnek bizonyult az évek során.

A könyv szerkezeti felépítése, a fejezetek sorrendje és témája tehát hű maradt az 1995-ös kiadáshoz, egyedül a 10. fejezet alakult át teljesen, ahogy az sejthető is volt. Ezt a fejezetet Gile mindenképpen aktualizálni akarta, hiszen a közben eltelt közel másfél évtized valóban sok újdonságot hozott a fordító- és tolmácsképzéssel kapcsolatos kutatások terén – nem utolsó sorban Gile alapművének köszönhetően. Sorra jelentek meg a témával foglalkozó publikációk, szakdolgozatok, disszertációk, monográfiák és tanulmánykötetek. Gile már nem vállalkozott ezek recenziójára, esetleges elemző összevetésére, inkább átalakította a *Basic Concepts* zárófejezetét az új kiadásban, s egy olyan új elméleti keretrendszert mutatott be a könyv lezárásaként, amely segíthet a diákokat – Gile szóhasználatával élve, lehetőség szerint „fájdalommentesen" – bevezetni az elméleti ismeretekbe (Gile 2009: XIV). Ez az ún. IDRC framework, melynek neve az *interpretation, decisions, resources és constraints* (értelmezés, döntések, források és szabályok) szavak kezdőbetűiből áll össze. Az IDRC egy olyan újfajta megközelítés, mely a fordítástudomány elméleti alapvetéseit a „didaktikus hatékonyságot" szem előtt tartva igyekszik megismertetni a fordító- és tolmácshallgatókkal. Gile a megjelölt négy szempont alapján vizsgálja a nagy klasszikus fordítástudományi iskolákat és elméleteket: a skoposz elmélettől, Toury normáin és Venuti honosító és idegenítő fordítói stratégiáin keresztül, érintve Seleskovitch és Lederer kognitív, értelem-alapú megközelítését és Gutt, illetve Sperber és Wilson relevanciaelméletét is, egészen Blum-Kulka fordítási univerzálé-fogalmáig. (Gile 2009: 250–254) Gile úgy véli, az egyes elméleti megközelítések nem kizárólagosak, sokkal inkább egymást kiegészítve adnak ki egy egészet. Pusztán eltérő hangsúlyokkal értelmeznek egy-egy részkérdést a fordítástudományon belül, más forrásokat használnak, más és más jelentőséget tulajdonítanak a fordító döntéseinek és eltérő szabályrendszerben gondolkodnak.

A 10. fejezet teljes egészében átalakult, de a korábbi fejezetekben is találhatunk kisebb-nagyobb változtatásokat. Bekerültek például rövid utalások a közösségi és a jelnyelvi tolmácsolásra; következetesebb lett a terminus-használat (a szóbeli nyelvi közvetítésre helyenként következetlenül használt *'interpretation'* helyett pl. mindenhol *'interpeting'* lett); a rövidtávú memória kiegészült a munkamemória

fogalmával. Kisebb tartalmi módosítások, pontosítások is bekerültek a szövegbe, az erőfeszítés-modell bemutatásánál pl. Gile részletesen kitér az ún. Tightrope hipotézisre (mely a kognitív szaturáció-közeli állapot okait vizsgálja a tolmácsoknál) (Gile 2009: 182), és az információszerzét tárgyaló fejezetben az internetes forrásokra is kitér (Gile 2009: 140). A bemutatott modelleknél több helyen a kognitív tudományok közben elért eredményeit is bevonja érvelési rendszerébe.

Kifejezetten hasznos és a képzésben is igen jól alkalmazható a második kiadás végén található több mint 50 tételes glosszárium az egyes fejezetekben szereplő szakkifejezések definícióival (Gile 2009: 259–263), és a tizenöt oldalas irodalomjegyzék, mely a korábbi változathoz képest csaknem 150 tétellel bővült. Különösen felhasználóbarát az egyes fejezetek végén található összefoglaló bekezdés azokról az alapvető ismeretekről, melyekre „a hallgatóknak emlékezniük kell" (*What students need to remember*). Gile-nek érezhetően egyébként is igen fontos, hogy megfelelően értelmezzék és gyakorlatban is használni tudják modelljeit, hiszen a kötet megjelenése óta többször is (2016, 2017, 2018, 2023) osztott meg magyarázó jellegű prezentációkat az erőfeszítés-modellről (és a gravitációs modellről) *The Effort Models Clarifications* címmel. A 2023-as legfrissebb változat érhető el most CIRIN hálózat weboldalán (Gile 2023). Ezekben a magyarázó összeállításokban általában kitér arra – nem egyszer az őt idéző szerzők felvetéseiből kiindulva –, hogy milyen további erőfeszítésekkel bővíthető a modell. A 2023-as legfrissebb változatban felmerül például, hogy az egymástól távol dolgozó tolmácsoknál távtolmácsolás esetén további erőfeszítést kíván a váltás (*turn-taking effort*) (Gile 2023: 34).

Különösen izgalmas olvasmány annak a 2020-as online előadásnak a szerkesztett változata, melyet Gile a Japán Konferenciatolmácsok Szervezetének fordítástudományi fórumán tartott (Gile 2020). A japán fordítás- és tolmácsoláskutatók körében (is) igen nagyra tartott előadó hosszan mesélt az erőfeszítés-modell kidolgozásának előzményeiről és körülményeiről, a megközelítés újszerűségéről és komplexitásáról, valamint a *Basic Concepts* kötetben szereplő modellekről. Gile beszédéből kiderül, hogy az erőfeszítés-modell első változatát már az 1980-as évek elején kidolgozta, valójában tehát egy olyan 40 éves elméletről van szó, mely kiállta az idő próbáját. Gile kutatói habitusát és szakmai alázatát jól mutatja, hogy – miközben maga is meglepődött az erőfeszítés-modell népszerűségén és széleskörű ismertségén – leginkább abban látja a kidolgozott elmélet hasznosságát, hogy segít a tolmácshallgatóknak elfogadni és reálisan látni saját korlátaikat, és utat mutat a fejlődésükhöz (Gile 2020: 6).

A kötet utóélete

A Google Scholar, a ResearchGate és az Academia adatai alapján kijelenthetjük, hogy a *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* a fordítástudomány leggyakrabban idézett művei közé tartozik: több mint 4500 tudományos publikáció irodalomjegyzékében szerepel. Túlnyomó többségben angol nyelvű

cikkek, tanulmányok találhatók a citációs indexben, de találkozunk német, francia és orosz nyelvű publikációkkal is, sőt spanyol, litván és finn nyelven író szerzők is hivatkoznak Gile klasszikusára. A második kiadásra hivatkozó, frissebb publikációk között egyre több a kínai tanulmány, ami egyrészt a szerző távol-keleti kötődésével, másrészt a kínai fordítástudomány gyors fejlődésével magyarázható. A fordítástudományban, illetve a fordító- és tolmácsképzésben aktív magyar szerzők nevét és publikációit is felfedezhetjük a listán: a teljesség igénye nélkül pl. Klaudy Kingáét (2000), Bakti Máriáét (2010), Horváth Ildikóét (2017), Szabó Csilláét (2006) és Vermes Albertét (2010). Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy valamennyi hivatkozásnak részletesen utánanézzünk, így azokra a művekre szorítkozom a követésben, melyek maguk is kiemelten magas idézettséggel büszkélkedhetnek.

Ha az idéző cikkeket idézettség alapján rendezzük sorba, első helyen Hatim és Mason (2005) *The translator as communicator* című kötete áll. A szerzőpáros a szinkrontolmácsolásról szólva külön fejezetben tárgyalja a megosztott figyelem kérdését, és a párhuzamosan végzett feladatokból eredő feldolgozási nehézségeket. Shlesinger mellett – aki az egyes részfeladatok arányos elosztásáról ír – Gile erőfeszítés-modelljére is hivatkoznak, egészen pontosan arra, hogy hogyan veszi el az egyik erőfeszítés az energiát a másiktól. Ha például komolyabb kihívást jelent a forrásszöveg szintaktikai feldolgozása, az időt és energiát von el a lexikai kereséstől (Hatim–Mason 2005: 51).

A következő Gile-t idéző szerző Andrew Chesterman, akinek *Memes of translation* című 2016-os műve maga is a klasszikusok sorába tartozik. Chesterman azt vizsgálja, hogy hogyan terjed el egy-egy elmélet, illetve megközelítés a fordítástudományban, s ennek megfelelően több kutató elgondolásait, modelljeit állítja egymás mellé. Úgy véli, Pymhez hasonlóan Gile is a folyamatot helyezte előtérbe szemben a fordítás „végtermékével" (Chesterman 2016: 153), és egy átfogó modellt dolgozott ki a fordítási folyamat leírására (ez a fordítás fent bemutatott szekvenciális modellje), melyben lépésről lépésre számba veszi a fordítás egyes lépéseit, kezdve a megértési fázissal, ahol a fordító hipotéziseket állít fel a forrásszöveg lehetséges jelentésére vonatkozóan. Az elkészült fordítói változatot aztán szöveghűség és célnyelvi elfogadhatóság szempontjából újra és újra teszteli, amihez a nyelvi készségeken túl szisztematikus kutatómunkára és általános műveltségére is szüksége van (Chesterman 2016: 118). Chesterman leszögezi, hogy a fordítói stratégiák tudatosítása elengedhetetlen a fordítóképzésben, s bár úgy véli, nem szorul különösebb indoklásra az elméleti ismeretek hasznosíthatósága a képzés során, Gile-t adja meg forrásként a téma iránt érdeklődő olvasóknak (Chesterman 2016: 150).

Koller és Henjum még 1992-ben írták meg a fordítástudomány egyik fontos kézikönyvét *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* címmel. A folyamatosan frissülő kiadásokban a felhasznált irodalom is frissül, a 2011-es változat bevezetőjében már említésre kerül a *Basic Concepts and Models* is a tolmácsolástudománynyal foglalkozó alapművek között (Koller–Henjum 2011: 6). A szerzőpáros a megváltozott piaci elvárásokhoz igazodó fordítói és szakmai kompetenciákkal kapcsolatban Gile alapművének 2009-es kiadására hívja fel a figyelmet, kiemelve, hogy

abban az elméleti alapok mellett számos módszertani ajánlást is találhatnak a képzőintézmények (Koller–Henjum 2011: 15).

Franz Pöchhacker (2016) *Introducing interpreting studies* című kézikönyvében Gile és a *Basic Concepts and Methods* először a tolmácsolástudományt megalapozó alapművek sorában jelenik meg. Daniel Gile neve elsők között szerepel azoknak a konferenciatolmácsoknak a sorában, akik az 1980-as évektől tudományos igényű és szemléletű műveket publikálnak (Pöchhacker 2016: 37), és Gile tudományszervezői érdemeiről is több helyen megemlékezik a szerző. A tolmácsolástudomány alapvető paradigmáit bemutató összesítő táblázatban kiemelt helyet kap Gile erőfeszítés-modellje (2016: 73). Pöchhacker külön fejezetben mutatja be Gile konferenciatolmácsokra vonatkozó kommunikációs interakciós modelljét, s annak aránylag egyszerű képletét (2016: 82). Pöchhacker ebből a modellből indul ki, amikor kidolgozza saját interakciós modelljét, ahol már szerepet kap a kontextus, a kulturális háttérismeretek megléte, valamint az üzenet átadása és megfelelő értelmezése is (2016: 83). Az erőfeszítés-modellt Pöchhacker később részletesen is bemutatja (2016: 91–92).

Shuttleworth, M. (1997) több helyen is hivatkozik Daniel Gile-re a *Dictionary of translation studies*-ban. Először a „Konferenciatolmácsolás" szócikkben veszi át Gile-től az AIIC aktív (B) és passzív (C) nyelveket megkülönböztető definícióját (Shuttleworth 1997: 27), majd utal arra, hogy a konferenciatolmácsok milyen áthidalási módszerekkel igyekeznek megelőzni az esetleges háttértudásbeli hiányosságaikat az adott szakterület, illetve a kapcsolódó terminológia előzetes tanulmányozásával (Shuttleworth 1997: 27). Gile erőfeszítés-modellje is előkerül a „Konszekutív tolmácsolás" szócikknél először rövid utalás szintjén, majd kicsit részletesebben a szinkrontolmácsoláshoz és konszekutív-tolmácsoláshoz szükséges eltérő készségek összegyűjtésénél. Gile-től ered a gondolat, mely szerint a két tolmácsolási mód között az az alapvető különbség, hogy az utóbbinál a megértési és produkciós szakasz különválik (Shuttleworth 1997: 28). Az erőfeszítés-modell külön szócikket is kap a *Dictionary of translation studies*-ban (1997: 48), egy fél oldalas összefoglalót olvashatunk az elméletről, mely ekkor – pusztán két évvel a *Basic Concepts* megjelenése után – már alapfogalomnak számít a fordítástudományban.

Sandra Hale ausztrál kutató 2007-ben írt összefoglaló művet a közösségi tolmácsolásról *Community interpreting* címmel, melyet azóta igen sokan idézték a téma előtérbe kerülésével. Hale a szakmai képzés szükségességéről szólva hivatkozik Gile-re, és hozzá csatlakozva hangsúlyozza, hogy az elméleti szinten megalapozott, szervezett tolmácsképzés a közösségi tolmácsok esetében is segíthet megelőzni számos esetleges buktatót (Hale 2007: 167). Roderick Jones gyakorlatorientált kézikönyve, a *Conference interpreting explained* (2002) számos tolmácsképzésben szerepel a kötelező olvasmányok listáján – nem utolsósorban a konszekutív jegyzetelésre vonatkozó fejezetei miatt. Jones nem hivatkozik részletesen Gile-re, de a *Basic Concepts and Models* kiemelt helyen szerepel a kötet végén összegyűjtött alapművek jegyzékében (Jones 2002: 135).

A kézikönyvek és szótárak sorában megbúvó „gyöngyszem" – és nem utolsósorban igen érdekes olvasmány – a Routledge gondozásában 2014-ben megjelent *Expanding definitions of giftedness: The case of young interpreters from immigrant communities* című kötet Guadalupe Valdés tollából. Valdés bevándorló családokból származó kétnyelvű tolmácsokat vizsgálva igyekszik feltárni a nyelvi készségek tekintetében mutatkozó tehetség gyökerét. Több helyen is hivatkozik Gile meglátásaira – egyrészt a tolmácsolás minőségének értékelésénél, másrészt a tolmácsoláshoz szükséges alapvető adottságokat, illetve azok fejleszthetőségét, a képzés keretein belül történő kibontakoztatását vizsgálva (Valdés 2014: 27).

Számos hivatkozást találunk még Gile alapművére a szakirodalomban, lehetetlen mindet bemutatni egyetlen tanulmányban, de egy másik nagy klasszikust még mindenképp meg kell említenünk a Gile-t idéző szerzők sorában. Szintén a *Benjamins Translation Library* sorozatban jelent meg Nida (2001) *Contexts in translating* című műve, mely szintetizáló jelleggel mutatja be az elmúlt évtizedek különböző fordításelméleti megközelítéseit. Nida a kötet 6. fejezetében illusztráló példákat hoz a fordítástudomány szempontjából meghatározó elméleti alapvetésekről, s itt a klasszikusok sorában helyt kap Gile és a *Basic Concepts and Methods in Translator and Interpreter Training* is (Nida 2001: 98). Nida röviden bemutatja a kötet felépítését és legfőbb erényeként azt említi, hogy a fordítást és a tolmácsolást egymással összefüggő rendszerben egyaránt vizsgálja. A fordítás szekvenciális modellje és a tolmácsolás erőfeszítés-modellje is megjelenik említés szintjén az összefoglalóban, nagyobb hangsúllyal szerepel azonban a fordítók és tolmácsok szervezett képzésének kérdése, illetve a tolmácsok áthidalási technikáinak gyakorlati hasznosíthatósága. (Nida 2001: 99)

Egy nagyjelentőségű fordítástudományi mű bemutatásának lezárásához Nida ajánlásánál nem is kell jobb végszó. Nem szorul további indoklásra, hogy miért érdemes (újra) elolvasni Daniel Gile klasszikusát, a *Basic Concepts and Methods in Translator and Interpreter Training* című kötetet – lehetőség szerint a második kiadásban. Aki egy rövidebb összefoglalóra vágyik, Kiraly és Sawyer 1996-os könyvismertetőjét a *Target*-ben, Horváth magyar recenzióját a *Fordítástudomány* 2000/2. számában olvashatja a kötet első kiadásáról. A második kiadásról Ribas írt összefoglalót a *Journal of Specialised Translation* 2010. júliusi számában**.** Gile-t ismerve ezzel nem zárul még le a *Basic Concepts and Methods* története – izgatottan várjuk, hogy a szerző vajon 30 év távlatából is szükségét érzi-e majd egy „ráncfelvarrásnak", hogyan lehet még frissíteni Daniel Gile örökzöld klasszikusán.

Irodalom

Bakti M. 2010. Disharmonies in the target language output of simultaneous interpreters. Unpublished PhD dissertation. Budapest: ELTE Translation Studies Doctoral Programme.

Chesterman, A. 2016. *Memes of translation: The spread of ideas in translation theory.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. https://doi.org/10.1075/btl.123

Gile, D. 1995/2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
Gile, D. 2020. *Forty years of Effort Models of Interpreting. Looking back, looking ahead*. Conference paper. Keynote lecture for the Japan Translation and Interpretation Forum 2020. https://www.cirin-gile.fr/pwrpointhome.html
Gile, D. 2023. The Effort Models and Gravitational Model. Clarifications and update. Updated 21.1.2023. https://www.cirin-gile.fr/pwrpointhome.html
Hale, S. 2007. *Community interpreting*. Basingstoke: Palgrave MacMillan. https://doi.org/10.1057/9780230593442
Hatim, B., Mason, I. 2005. *The translator as communicator*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203992722
Horváth I. 2000. Gile, Daniel: Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Könyvszemle. *Fordítástudomány*. 2. évf. 2. sz. 121–126.
Horváth I. 2017. The added value of translator and interpreter training. *Revue Internationale d'Études en Langues Modernes Appliquées.* Vol. 10/2017. 9–29.
Jones, R. 2002. *Conference interpreting explained*. London: Routledge.
Kiraly, D. – Sawyer, D. 1996. Daniel Gile. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Book review. *Target* Vol.8. No.2. 375–378. https://doi.org/10.1075/target.8.2.12kir
Klaudy K. 2000. A fordítás oktatásának elvi kérdései – 25 év után. In: T. Molnár, I., Klaudy K. (szerk.) *Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 87–94.
Koller, W., Henjum, K. B. 1992/2011. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft.* Wiebelsheim: Quelle & Meyer Verlag.
Nida, E. A. 2001. *Contexts in translating*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
Pöchhacker, F. 2016. *Introducing interpreting studies*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315649573
Ribas, M. A. 2010. Gile, Daniel (2009). Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Book review. *Journal of Specialised Translation*. Issue 14. July 2010.
Shuttleworth, M. 1997. *Dictionary of translation studies*. London: Routledge.
Szabó Cs. 2006. Language choice in note-taking for consecutive interpreting. *Interpreting: International Journal of Research and Practice in Interpreting* Vol. 8. No. 2. 129–147. https://doi.org/10.1075/intp.8.2.02sza
Valdés, G. 2014. *Expanding definitions of giftedness: The case of young interpreters from immigrant communities*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781410607249
Vermes A. 2010. Translation in Foreign Language Teaching. A Brief Overview of Pros and Cons *Eger Journal of English Studies* 2010 Vol. X. 83–93.

Internetes forrás

https://www.cirin-gile.fr/

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 145–149.

Tudásmegosztás, információkezelés, alkalmazhatóság

(XXIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Semmelweis Egyetem, Szaknyelvi Intézet, Budapest, 2023. március 17–18.)

Szentirmay Piroska

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: szentirmay.piroska@gmail.com
https://orcid.org/0009-0000-0420-8827

A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) idén hibrid, online is követhető jelenléti formában tartotta meg XXIX. Kongresszusát. A Kongresszusnak a Semmelweis Egyetem (SE) adott otthont és színvonalas megszervezését a SE Szaknyelvi Intézete vállalta.

A Kongresszus résztvevőit házigazdaként először Prof. dr. Hermann Péter, a Semmelweis Egyetem oktatási rektorhelyettese üdvözölte. Köszöntőjében kitért a módosított felsőoktatási törvény nyelvvizsga-követelményekre vonatkozó rendelkezéseire, amelyek az egyetemek követelményrendszerének szükségszerű átdolgozását vonják maguk után. A piaci pozíció, a versenyképesség megőrzése mellett az egyetemeknek a képzési programok teljesítéséhez és a tudományos előmenetelhez elengedhetetlen nyelvismeretet is szem előtt kell tartaniuk, amikor az új szabályozást kialakítják.

A Kongresszus megnyitásaként mondott elnöki köszöntőjében Prof. dr. Prószéky Gábor háláját fejezte ki, hogy az idei kongresszus ilyen színvonalas helyszínt kapott és hozzátette, hogy a szaknyelv szerepe minden területen fontos, így az orvosi szakterületen is. Nemcsak az angol és a német nyelv ismerete elengedhetetlen a doktori képzés során, hanem az anyanyelvi, tehát a magyar orvosi nyelv, ugyanúgy, mint például az orvosi latin is a tudás része, kutatásra méltó terület. Pontosan ezért állapította meg nagy örömmel, hogy a konferencia résztvevői között nemcsak az idősebb korosztály, hanem a fiatalabbak is képviseltették magukat. Mindenkit arra biztatott tehát, hogy a szünetekben használják ki a lehetőséget a személyes beszélgetésekre, melyek a tudományos közösség találkozásának ugyanolyan fontos részei, mint az elhangzó előadások. A személyes találkozások fontos-

Hivatkozás: Szentirmai P. 2023. Tudásmegosztás, információkezelés, alkalmazhatóság *(XXIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Semmelweis Egyetem, Szaknyelvi Intézet, Budapest, 2023. március 17–18.) Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 145–149.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.9

ságát az is alátámasztja, hogy a Kongresszus jelentléti résztvevőinek száma (150) messze meghaladta azokét, akik online (36) csatlakoztak az eseményhez.

A Kongresszust megnyitó köszöntők után következett a Brassai Sámuel-díj átadása, amellyel az Egyesület olyan szakemberek tevékenységét ismeri el, akik az alkalmazott nyelvészet területén meghatározó eredményeket értek el, és akik a MANYE tevékenységében is aktívan részt vesznek, azt kiemelkedő mértékben támogatják. A XXIX. MANYE Kongresszus díjazottja Dr. Nádor Orsolya, a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének habilitált egyetemi docense. A díjazottat méltató Dr. Dóla Mónika személyes hangvételű laudációjában hangsúlyozta, hogy mennyire illik ez az elismerés a díjazotthoz, aki a névadó Brassai Sámuelhez hasonlóan örökké tevékeny alakja a magyar alkalmazott nyelvészetnek és így az Egyesületnek is. Számos érdemét nehezen is lehetett egy rövid laudációban felsorolni, hiszen nemcsak földrajzi távlatokban széles ismertsége, hanem számos szakterület fáradhatatlan képviselője, így az alkalmazott nyelvészet mellett a hungarológia és a magyar mint idegen nyelv tudományos közösségének is aktív tagja, Szépe György és Fülei-Szántó Endre hagyatékának folytatója, a nyelvpolitika, a nyelvoktatáspolitika, a magyar mint tanított nyelv, illetve az ezekkel kapcsolatos tudomány- és oktatástörténeti kérdések kutatója, mindezek mellett pedig jelentős tudományszervezési munkásság gazdagítja a pályáját. A laudátor sokak nevében fejezte ki személyes elismerését Nádor Orsolyának, hiszen nemcsak kiemelkedő szakember, nyelvész és kutató, hanem olyan nevelő és kolléga, aki tanítványaival és munkatársaival lelkileg is törődik, mint egy igazi nevelő, oktató, erkölcsileg is támogatva őket tudásával, lelkesedésével.

A díjátadást követő első plenáris előadást a Semmelweis Egyetem Családorvosi Tanszékének vezetője, Prof. dr. Torzsa Péter tartotta *21. századi kihívások az orvosi kommunikációban* címmel. Előadásában elmondta, hogy magyar, angol és német nyelven évente 2586 hallgató hallgat családorvostant és ezen kívül oktató családorvosok, tutorok képzésével, akkreditációjával is foglalkoznak szoros együttműködésben a Szaknyelvi Intézettel, valamint más társintézményekkel, annak érdekében, hogy az orvos mint tanár, a szakmai vezetés motiváló példakép legyen a háziorvosok új generációi számára.

Napjainkban egyre több praxis marad orvos nélkül, a családorvosok generációja elöregedőben van, és a helyzetet az is tovább nehezíti, hogy a háziorvosoknak egyre több kihívással kell megküzdeniük. Mindamellett, hogy gyakran vegyes praxisban állnak helyt, amelyeket a gazdaságosság szempontjai szerint kell működtetniük, sokan közülük oktatási feladatokat is vállalnak, illetve karitatív tevékenységet folytatnak, miközben szakmai ismereteiket is naprakészen kell tartaniuk. A betegelégedettséget nagyban befolyásolja az orvos szakmai felkészültsége mellett a kommunikációs rátermettség, amely a világjárvány következtében a telemedicina gyakorlatával bővült az aktív orvos-beteg kommunikáció fenntartása érdekében. Mivel a páciens azt várja a háziorvostól, hogy legyen együttérző, megértő, becsülje őt meg, az élethosszig tartó jó beteg-orvos kapcsolat kialakításához elengedhetetlen az orvos nyitottsága, folyamatos jelenléte a praxishoz tartozó páciensek életének minden szakaszában. A jó kommunikáció teremtheti meg azt a bizalmi légkört, ami hozzájárul a gyógyulási folyamat

rövidüléséhez, de az orvos szakmai kiégésének megelőzéséhez is. Gyakorlatilag olyan szempontokat kell az orvosnak szem előtt tartania, amellyel számos tudományág foglalkozik: a kommunikáció csatornája, hossza, tartalma, módja. A különböző társadalmi rétegeket, korosztályokat képviselő páciensek esetén az adott egészségügyi körülmények, betegségek mellett az adott életszakaszban felmerülő, nyíltan vagy tabuként kezelt nehézségeket is figyelembe kell venni, fel kell tárni a hatékony gyógyítás, megelőzés és súlyosabb krízishelyzetek elkerülése érdekében.

A második plenáris előadást Prof. dr. Fóris Ágota, a KRE Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Magyar Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi tanára, a MANYE alelnöke tartotta a Kongresszus idei témájának megfelelően a tudásmegosztás, információkezelés, alkalmazhatóság kulcsszavak köré szervezve gondolatait. Abból a kérdésből indult ki, hogy kinek is a tulajdona a tudás, még mindig igaz-e az, hogy a tudás önmagában hatalom. Az előadó szerint, a korunkban végbemenő változások eltolódást mutatnak, és napjainkban már a tudás felhasználásának képessége jelenti a valós hatalmat, tehát ebben a megközelítésben a tudásmegosztásnak kiemelkedő szerepe van. A tudásmegosztás, információkezelés azonban akadályokba ütközhet, aminek megoldásában gyakorlati szerepet kap a terminológiai munka, azon belül is a szakszövegek írása, a dokumentáció, valamint a tartalommenedzsment, de ide sorolhatjuk a fordítást és a terminológiai források készítését is. Az előadás tehát a szakmai kommunikáció, a terminológia és a dokumentáció legfontosabb alapfogalmait mutatta be elméleti szempontok mellett gyakorlati példákon keresztül, támaszkodva a legfrissebb nemzetközi és magyar publikációkra, köztük a KRE Terminológiai és Kommunikációs Kutatócsoport (TERMIK) munkáira, monográfiáira, tanulmányköteteire magyar és angol nyelven, amelyek a szakmai kommunikáció, terminológia, dokumentáció, tartalomfejlesztés területén az utóbbi években jelentek meg.

Az előadás második felében az előadó részletesen foglalkozott a terminológia mint terminus jelentésével, hiszen a terminológia mint szó igen tág szemantikai tárgykört ölel át. Értjük rajta azoknak a terminusoknak, fogalmaknak az összességét, amelyek egy adott szakterülethez tartoznak, de magát a terminológiát mint tudományterületet, valamint a terminológiamenedzsmentet is. Egy terminus felismerése, a sokféle megközelítés miatt nem is olyan egyszerű feladat, több szempont is szerepet játszik abban, amikor egy fogalom jelölőjére kimondhatjuk, hogy az terminus. A terminológiai szakirodalomban nincs arról teljes megegyezés, hogy pontosan mit tekinthetünk terminusnak, milyen nyelvi és nyelven kívüli tényezők alapján ismerünk fel egy terminust. A kérdés megválaszolása nem választható el a szemantikától és a pragmatikától, hiszen egy terminus nem alakja révén válik terminussá, hanem jelentéstartalma és használati módja alapján. Mivel a valóság, a külső környezet folyamatosan átalakul, az újdonságokat a nyelv is követi. Folyamatosan fejlődik például a technológia, a jogi környezet folyamatosan alkalmazkodik a realitáshoz, de gondolnunk kell arra is, hogy folyamatosan változnak a kommunikációs műfajok is, teret nyernek a mikro-szövegek, a különböző célközönségnek szóló tartalmak, az ember-ember kommunikációtól eltolódás figyelhető meg az ember-gép, illetve gép-gép kommunikációja felé, amire leginkább úgy tekintünk, mint a negyedik ipari forradalomra, és Ipar 4.0-ként emle-

getjük. Ezekbe a folyamatokba a nyelvészek a terminológiamenedzsment révén szisztematikus terminológiai munkával tudnak bekapcsolódni, hiszen fontos az alapfogalmak, terminusok és a közöttük lévő kapcsolat tisztázása, az axiómák meghatározása, az egységes elméleti keret megteremtése. Az előadás kiinduló kérdésére válaszolva Fóris Ágota úgy összegezte az elhangzottakat, hogy a tudásfelhasználási képességnek és a tudásmegosztásnak nagyon nagy szerepe lesz mai világunkban. Ezekbe a komplex folyamatokba illeszkedik a terminológiai és dokumentációs munka, amely olyan csapatmunkában kivitelezhető projektfolyamat, ami alkalmazkodva korunk technikai vívmányaihoz már nem nélkülözheti az informatikai eszközök és a terminológus munkáját hatékonnyá tevő szoftvereket sem.

A második plenáris előadást követte a Brassai előadás, amelyet hagyományosan az előző díjazott tartott, idén tehát Dr. habil. Kurtán Zsuzsa, nyugalmazott egyetemi docens *Szaknyelvi utazás Csanyik-völgytől Szilícium-völgyig* címmel. Előadása szervesen kapcsolódott az éppen elhangzott plenáris előadások témájához, mivel a szaknyelvek kutatásának, oktatásának és a nyelvfejlesztés tervezésének, irányításának kérdéseivel foglalkozott a dinamikus hazai és nemzetközi társadalmi, tudományos, valamint technológiai változások, a felsőoktatás valamennyi szintjén kihívást jelentő feladatok keretében. Az előadó két fő alkalmazott nyelvészeti és nyelvpedagógiai kérdést helyezett a középpontba: (1) Mi a szaknyelv és milyen használatával érvényesíthető a tudásépítés, valamint a tudásmegosztás a tudományokban és az oktatásban? (2) Hogyan irányítható a nyelvfejlesztés és a nyelvi tanácsadás, hogy a nyelvi jelentések a mindenkori szükségleteknek megfelelő nyelvhasználattal érvényesüljenek? Ezekre a kérdésekre az 1970-es évek elejétől öt évtizedet átfogó előadás példáival részletes betekintést adott Kurtán Zsuzsa szakmai pályafutásába, amelyet meghatároztak az alkalmazott nyelvészet és a nyelvpedagógia területén a felsőoktatás szintjein folytatott kutatásai, a korszerű szaknyelvoktatás érdekében kifejtett erőfeszítései a különböző nyelvek és tudományterületek határán mozgva. Az előadó rávilágított arra, hogy a szaktudás fejlesztése nem választható el a szaknyelv ismeretétől. A szakszövegek regiszterelemzései a szakmaiság és a gondolkodásmód szoros kapcsolatát mutatják. A szakszövegekben a kognitív kapcsolatok nyelvi kifejlődései tudományáganként és a háttérismeretek szintje szerint is eltérnek, a mondanivaló értelmezéséhez a verbális és nem verbális formai, valamint jelentésbeli összefüggéseket, pragmatikai szabályokat kell feltárni. Szükségletelemzésekkel olyan egyetemes szaknyelvi jellemzőket lehet azonosítani, amelyek alapul szolgálhatnak a szakmai tartalomba ágyazott nyelvfejlesztéshez, és a feladatok alapján szintezett tudásépítéshez.

A nyelvfejlesztés a dinamikusan változó szakmai területekhez dinamikusan hasznosítható szaknyelvtudást társít. Ez azt is jelenti, hogy a szaknyelv használóinak tudniuk kell alkalmazkodni a szaknyelvek rétegzettségéhez. A különböző beszédhelyzetek más-más nyelvhasználatot, kompetenciákat igényelnek, melyeket szükségletelemzésekkel lehet vizsgálni. A szaknyelvek oktatásában az együttműködési folyamatok irányítása kapcsán egyfajta szaknyelvi tudásháromszög működik a nyelvtanár, a hallgató és a szaktantervi oktató között.

Az utóbbi évek technológiai fejlesztései nélkülözhetetlenné teszik a szaknyelvi jelenségek korpusznyelvészeti módszerekkel végzett kutatásait a szaknyelvek egymás közötti és rétegzettségüknek megfelelő összehasonlításában. Kurtán Zsuzsa az elméleti megállapítások objektív adatokra épülő megalapozásának érdekében közreműködik olyan vizsgálatokban, amelyek során korpusznyelvészeti eszközök alkalmazásával vizsgálnak számos szakterületet, mint például a közgazdaságtan, mezőgazdaság, környezettan, informatika, EU jog, műszaki-, természet- és társadalomtudomány. Az előadó bemutatta, hogy a Miskolci Jogi Korpusz (MJK) 2,4 millió szövegszóból, 150 ezer mondatból épül fel és olyan interdiszciplináris összefogásban megvalósuló vizsgálatokat tesz lehetővé, amelyek során nyelvészek, jogászok és informatikusok dolgoznak együtt. A kutatási eredményekről az OTKA kutatási honlapján, illetve a Magyar Jogi Nyelv oldalán is tájékozódhatnak az érdeklődők.

A délelőtti plenáris előadások sorát a konferenciát is támogató Tempus Közalapítvány előadása zárta, melyet Demeter Lúcia tartott, tájékoztatást adva arról, milyen pályázati lehetőségek állnak az oktatók és hallgatók rendelkezésére, a nemzetközi tapasztalatszerzés érdekében.

Az ebédszünetet követően kezdődhettek meg a szekcióelőadások, összesen 114 személyes és 15 online előadóval, számos szakterületet felölelve, úgy is mint fonetika, fonológia, beszédkutatás; a felsőoktatás pedagógiája; terminológia; nyelvpedagógia, nyelvoktatás, nyelvelsajátítás; fordítástudomány és tolmácsolás; magyar mint idegen nyelv; nyelvhasználat, szociolingvisztika; lexikográfia; szaknyelvi kommunikáció; pragmatika, kognitív nyelvészet, kontrasztív nyelvészet, interkulturális kommunikáció.

A kongresszus második napjának délelőttjén két szakmai kerekasztal-beszélgetésre is sor került: *Új irányok, innovatív módszerek a terminológia oktatásában – elmélet, gyakorlat, terminológiamenedzsment a (szak)fordítóképzésben* és *Beszédkutatás az alkalmazott nyelvészet különböző területein* címmel. A délelőtt folyamán még további három szekcióülésen vehettek részt az érdeklődők, majd Dr. habil. Fogarasi Katalin, a SE Szaknyelvi Intézetének igazgatója, a szervezőbizottság elnökének záró szavaival ért véget a gazdag program.

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 150–154.

« Traduction et interprétation : entre théorie et pratique » Rencontres des jeunes traductologues

(Sorbonne Nouvelle Egyetem és Paris Cité Egyetem, Párizs, 2023. május 4.)

Németh Anikó

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: nemeth.aniko@gtk.bme.hu
https://orcid.org/0009-0004-3159-7935

Két párizsi egyetem, a Sorbonne Nouvelle és a Paris Cité Nyelvtudományi Doktori Iskoláinak hallgatói közösen vállalkoztak arra a feladatra, hogy oktatóikkal szorosan együttműködve megszervezzék az első jelenléti formában zajló, *Fiatal Fordítás- és Tolmácsoláskutatók Találkozóját*, amelyet 2023. május 4-én tartottak Párizsban. A találkozónak a François Mitterand nevével fémjelzett, Francia Nemzeti Könyvtár közelében található egyetemi kampusz adott otthont.

A *Fordítás és tolmácsolás: elmélet és gyakorlat közt* címmel meghirdetett nemzetközi találkozó a fordítás- és tolmácsolástudomány területéről, illetve a fordítással és tolmácsolással foglalkozó más tudományterületekről érkező fiatal kutatóknak kínált bemutatkozási lehetőséget. Mindamellett interdiszciplináris jelleggel a fordítási és tolmácsolási szakma fejlődéséről, modern kori kihívásairól folytatott eszmecserét hivatott elindítani. A konferencia keretében összesen nyolc fiatal fordítás- és tolmácsoláskutató tarthatott előadást, akik öt különböző európai országból érkezve, hét különböző felsőoktatási intézményt képviseltek. Az egynapos találkozón az előadások három nagy téma köré csoportosultak, amelyek sorrendben a következők voltak: 1) kultúra és fordíthatatlanság 2) inkluzív nyelvhasználat a fordításban és a tolmácsolásban 3) a tolmácsok képzése és legitimitása. Jelen írás szerzője egyedüli magyar résztvevőként vett részt a találkozón, és a harmadik szekcióban tartott előadást.

A konferencia keretezése szintén kooperációban valósult meg, Isabelle Collombat, a párizsi ESIT (Konferenciatolmács- és Fordítóképző Iskola) oktató-kutatója és jelenlegi igazgatónője nyitotta meg és vezette fel egy mindannyiunkat el-

Hivatkozás: Németh A. 2023. « Traduction et interprétation : entre théorie et pratique » Rencontres des jeunes traductologues *(Sorbonne Nouvelle Egyetem és Paris Cité Egyetem, Párizs, 2023. május 4.) Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 150–154.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.10

gondolkodtató prezentációval az eszmecserét, majd a Paris Cité Egyetem docense, Lichao Zhu előadása zárta a találkozót.

A konferencia helyszínéül a szervezők a Paris Cité Egyetem kampuszának egyik tantermét választották, ahol a 35–40 résztvevő kényelmesen elfért, és ahonnan gyönyörű kilátás nyílt a környékre és a gombamód kinövő újabbnál újabb toronyépületekre. Természetesen azokra is gondoltak, akik csak online tudtak bekapcsolódni. Ennélfogva az összes előadást Zoom-on keresztül is lehetett követni. Ugyanakkor egyfajta technikai kihívást jelentett a szervezőknek és az előadóknak egyaránt, hogy a prezentációkhoz ugyanazt a számítógépet kellett használni, mint amelyiken a szervezők az online közvetítést kezelték. Mindez okozott némi fennakadást a szervezésben és a technika kezelésében, de a helyszínen jelenlévő szervezők készségesen segítették az előadókat és a hallgatóságot is.

A találkozót megnyitó előadásában Isabelle Collombat – aki a Kanadában eltöltött 24 éves oktatói, kutatói és műfordítói pályafutása után, idén már nyolcadik éve vezeti a neves francia fordító- és tolmácsképzőintézményt, a párizsi ESIT-et – a fordítástudomány elmélete és gyakorlata közötti kapcsolat újragondolásáról tartott egy különösen inspiráló előadást. Kitért a fordítástudomány és a fordítói gyakorlat közötti paradoxonra, valamint a műfordítás és a szakfordítás között jelenleg is fennálló dichotómiára. Újszerű felvetésében a képzőművészetek kapcsolatteremtő elméletét nevezte meg követendő példaként, mely szerint egy műnek csak akkor van értéke, ha kapcsolatot épít a művész és a felhasználó között. Előadása végén pedig megkísérelte felvázolni a fordítástudomány 2.0-ás térképét.

A megnyitót követő első előadó, Velina Minkoff online jelentkezett be Bulgáriából, aki jelenleg a keleti nyelvek és civilizációk oktatására specializálódott párizsi székhelyű INALCO doktorandusz hallgatója, és emellett novella- és regényíró, valamint műfordítóként dolgozik. Kutatási témája a szocializmus idején született bolgár sanzonok fordításmódszertani problémáinak vizsgálata. A prezentációjában egy esettanulmány jelleggel készült összehasonlító elemzést mutatott be, amelyben a belga származású francia nyelvű énekes és dalszerző, Jacques Brel egyik ismert dalszövegét és annak bolgárra fordított verzióját vetette össze. Érdekességként említette, hogy a bolgár dalszöveg úgy hangzik, mintha férfi írta volna, ellenben női előadó szólaltatja meg. Az említett dalt a szocializmus idején az állami szórakoztatóipar megrendelésére fordították, a zene ugyanaz maradt – tehát a ritmust és a rímet megtartották – de a szöveget teljesen átköltötték. Úgy vélem, ez az adaptáció általánosan elterjedt volt abban az időszakban a volt szocialista országokban, így számos magyar nyelven megszólaltatott sanzonénekre is érvényes lehet ez a megállapítás.

Az első szekcióban még további két előadót hallhattunk, Paul Chibret a Strasbourgi Egyetemről, míg Kathinka Salzmann a Genfi Egyetemről érkezett. Mindketten egy-egy sajátos műfaj fordítási nehézségeit, ezen belül a szöveg üzenetének és stílusának átültethetőségét vizsgálták és mutatták be. Paul Chibret egy – a XVII. századi Európában játszódó – francia képregénysorozatban megjelenő tulajdonnevek és referenciahordozó elemek német nyelvre történő átültethetőségét és fordít-

hatóságát elemezte. Az említett műben számos klasszikus irodalmi hivatkozás és célzás, valamint nyelv- és képparódia jelenik meg. Ezek átültetése komoly kihívás elé állítja a német nyelvű fordítókat. Az előadóról egyébként annyi érdekesség kiderült, hogy több éve tanulja a magyar nyelvet és rendszeresen jár Magyarországra. Jelenleg a Strasbourgi Egyetem doktorandusza, kutatási témája a francia paródiák elemzése és azok német nyelvű átültetése multimodális szövegekben. A szekció következő előadója, Kathinka Salzmann komolyabb műfajt választott, Suzan-Lori Parks, amerikai drámaíró 2002-ben Pulitzer-díjat nyert *Topdog/Underdog* című drámájának francia fordítására vállalkozott. Az előadásában az afroamerikai angol nyelven megírt szöveg francia nyelvre történő átültetésének és adaptálásának a folyamatát mutatta be. Ebben valódi kihívást jelentett számára az 'ebonics' (amerikai fekete bőrű beszélők által használt afroamerikai angol) nyelvváltozat francia nyelvre történő átültetése. A drámaszöveg fordítása elrugaszkodást, illetve nagyfokú kreativitást igényelt, végül a francia nyelvben használt 'verlan'-t (egyfajta szleng a francia nyelvben, amely szótagokat cserél fel) választotta, de a végső változat kialakításában egy rappzenésszel dolgozott együtt. Salzmannról annyit kell még tudni, hogy színházi dramaturgként több éven keresztül dolgozott rendezők mellett, jelenleg a Genfi Egyetem francia nyelv és irodalom tanszékének doktorandusz hallgatója.

Noha a következő szekció három előadója három különböző nemzethez tartozott, a kutatási témájuk azonos, amelynek fókuszpontjában az inkluzív, vagyis a nem bináris nyelvhasználat fordításban és tolmácsolásban történő alkalmazhatósága áll. A francia előadó, Fanny Lami szabadfoglalkozású fordítóként művészeti és kulturális témájú szövegekkel dolgozik, emellett az Aix-Marseille-i Egyetemen oktat fordítást. A prezentációjában egy kérdőíves kutatás eredményéről számolt be, amelyben azt vizsgálta, hogy mekkora azon fordítók aránya, akik a francia nyelvű szakfordításokban az inkluzív nyelvet használják, és emögött milyen okok rejlenek. Belga, kanadai, franciaországi és svájci fordítókat kérdezett meg, összesen 360 választ sikerült begyűjtenie. Az eredmények azt mutatják, hogy nincsenek többségben az inkluzív nyelvet gyakran vagy rendszeresen használó szakfordítók (46,6%), a válaszadók tizede (10,5%) pedig sosem használja ezt. A megkérdezettek a megbízók utasításaival, a speciális szakterülettel, illetve egyéb személyes meggyőződéssel indokolták az alkalmazott fordítói gyakorlatot.

A kínai előadó, Lu Zhang a Sorbonne Nouvelle Egyetem doktoranduszaként a francia nyelven írt, inkluzív nyelvet használó irodalmi szövegek fordítási problémáival foglalkozik. Előadásában egy érdekes metaforát kínált a 'queer' fordítás megvalósíthatóságára, mégpedig a tradicionális Kintsugi technikát (a törött porcelán javításának japán művészete), amely nem más, mint a repedések szublimálásának a művészete. E módszer lényege, hogy a fordító először darabjaira töri a forrásszöveget, majd összeragasztja azokat, és végül lelakkozza, így tűntetve el a repedéseket.

Az olasz előadó, Igor Facchini a Bolognai Egyetem doktorandusz hallgatójaként egy szinkrontolmácsokkal végzett módszertani kísérlet életképességét vizs-

gálta és mutatta be a prezentációjában. Témája kétségkívül újszerűnek tekinthető, a szóbeli inkluzív nyelvhasználatot kutatja különös hangsúllyal az intézményi kontextusban megvalósuló nem bináris kommunikációra. Az újlatin nyelvekben jellemzően az a tendencia valósul meg, hogy a hímnemet használják általános értelemben. Ellenben az angol nyelvben sokkal elfogadottabb a nem bináris nyelvhasználat, következésképpen a szöveghűség megőrzésére való törekvés kihívás elé állítja az újlatin nyelvek fordítóit. A jelenlegi francia és olasz nyelvű kommunikációs stratégiákban azonban kísérleti jelleggel már léteznek különböző kreatív próbálkozások, amelyek túllépnek a nyelvtani nemek szigorú dichotómiáját előíró nyelvi normákon. Ennek egyik példája, hogy az olasz nyelvben a szóvégek nemek szerinti megkülönböztetését szolgáló -a, -o, ,-e, -i hangok helyett a néma -ə-t használják írásban és szóban egyaránt. A konferenciatolmács hallgatókkal végzett kísérletében az előadó arra kereste a választ, hogy a nem bináris nyelvhasználat vajon könnyedén alkalmazható-e a szinkrontolmácsolásban. Az inkluzív nyelvhasználatot vizsgáló kísérletben a tolmácsok nem érzékelték, hogy ezzel időt nyernének, viszont a kognitív terhelésük egyértelműen nőtt.

Az utolsó szekcióban a fókusz egyértelműen a tolmácsolásra, pontosabban a tolmácsok képzésére és legitimitására helyeződött. Az első előadó Charles- Guillaume Demaret, macedón-angol hatósági tolmács és doktorandusz hallgató a hatósági tolmácsok professzionalizálódásának témáját tárta elénk. Miután 2015-ben életbe lépett az európai menedékjogról szóló uniós irányelv, amely a menedékkérelmi eljárásoknál előírja a tolmácsok jelenlétét, Franciaországban ugrásszerűen megnőtt az angol hatósági tolmácsok iránti igény. Az egyetemi kurzusokon oktatott angol azonban távol áll a gyakorlatban felmerült igényektől, mivel a menedékkérők nagy többsége a nigériai pidzsin angolt beszéli. Ennek következtében újfajta képzési igény merült fel a tolmácsszolgáltatók részéről. Az előadó maga is részt vett az újfajta igényekre szabott képzések kialakításában, és az előadásában arról hallhattunk, hogy milyen pozitív eredményeket értek el a hatósági tolmácsok képzésében, illetve a szolgáltatás minőségének javulásában. Ebben a szekcióban tartotta meg jelen írás szerzője is előadását az üzleti tolmácsokkal szemben támasztott ügyfélelvárások és a tolmácsolásetikai normák megfeleltethetőségéről. A prezentáció egy összehasonlító elemzést mutatott be, amely egy magyar felső- és középvezetőkkel készült interjúkra épülő kutatás eredményeit veti össze az MFTE (Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete) által összeállított etikai kódexben előírt normákkal.

A konferenciát lezáró utolsó prezentációban Lichao Zhu, a Paris Cité Egyetem docense az olvasástudásról, valamint a neurális gépi fordítás kutatásban, oktatásban és nyelvtanulásban történő pedagógiai alkalmazásáról beszélt. Az érzései kettősek, hiszen az átlagos felhasználót szinte elbűvölik az egyre jobban teljesítő gépi fordítómotorok, és a fordítóirodák sem riadnak vissza ezek alkalmazásától, ugyanakkor az ilyen típusú modellek mögött rejlő működés és a fordítások értelmezésének bonyolultsága ijesztő is lehet. Az előadó saját oktatói és kutatói tapasztalatából merítve hozott példákkal illusztrálta ezt a kettőséget.

Összegzésképpen úgy vélem, hogy az egésznapos szakmai eszmecsere sikeresen zárult. Jóllehet a konferencia felhívásban az szerepelt, hogy angol és francia nyelven is elő lehet adni, de az összes előadás végül franciául hangzott el. A jó szervezésnek, a moderálásnak és az előadók fegyelmezettségének köszönhetően nem alakult ki csúszás a programban, az előadásokat követően élénk párbeszédek és viták zajlottak, amit aztán a kávészünetekben és a közösen elfogyasztott ebéd során szűkebb körben is lehetett tovább folytani. A rendezvény ingyenes volt, ám előadóként és résztvevőként is előzetesen regisztrálni kellett. A szervezők nyomtatott absztraktfüzettel készültek, amelyet az eseményen személyesen megjelent előadók és résztvevők kézbe is vehettek. Jó hír az, hogy az absztraktfüzet azok számára is elérhető, akik ezen a rendezvényen személyesen nem tudtak jelen lenni. Az esemény hivatalos honlapján (https://rjt.sciencesconf.org/) ugyanis minden fontos információt megtalálhatunk, az absztraktfüzet mellett még az előadások prezentációja is elérhető.

Rendkívül inspiráló volt számomra, hogy bepillanthattam a fordítás- és tolmácsolástudomány nemzetközi színpadának kulisszái mögé. A jelenléti formának köszönhetően személyes kapcsolatot építhettem a különböző országból érkező fiatal, ígéretes kutatókkal, ahol közösen gondolkodva állítottunk fel egy nemzetközi körképet a nyelvi közvetítés tudományának legaktuálisabb kutatási témáiról.

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 155–157.

LITHME WG1-WG7 Joint workshop – Bridging the gap between technology and professionals

(Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest, 2023. augusztus 28–30.)

Van Waarden Franciska

ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: van.waarden.franciska@btk.elte.hu
https://orcid.org/0009-0000-2155-3884

Az *Európai Tudományos és Technológiai Együttműködés* (European Cooperation in Science and Technology, COST) 2020–2024. közt meghirdetett LITHME programja (Language in the Human-Machine Era) a nyelv, az ember és a technika kapcsolódási pontjait kutató szakembereket fogja össze. Az érdeklődők nyolc különböző munkacsoportba csatlakozhatnak és ezáltal lehetőségük nyílik a határokon átnyúló közös interdiszciplináris tudományos munkára. 2023 augusztusában az 1-es számú (*Nyelvtechnológia)* és a 7-es számú (*Nyelvi munka, nyelvi szakemberek*) munkacsoportjai tartottak közös workshopot, amelynek az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke adott otthont. A projekt egyik fő célja, hogy közelebb hozza egymáshoz a nyelvészeket és a technológusokat. A workshop keretein belül mindkét táborhoz tartozó résztvevőknek lehetőségük nyílt bemutatni új kutatási eredményeiket.

A háromnapos rendezvényt Barta Péter, az ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézetének leköszönő intézetigazgatója nyitotta meg. A LITHME tagjait Rui Sousa Silva, az 1-es Munkacsoport vezetője és Seresi Márta, a 7-es Munkacsoport vezetője köszöntötte.

Az első szekcióban (*Gépek és az őket használó emberek)* elsőként Ilan Kernerman előadását hallhattuk, aki az ember részvételének fontosságát hangsúlyozta az újfajta mesterséges intelligencia és a nagyméretű nyelvi modellek kialakításában. Ezt követően Eszenyi Réka és Per van der Wijst mutatták be közös kérdőíven alapuló kutatásukat, amelyben azt vizsgálták, hogy a neurális gépi fordításnál

Hivatkozás: Van Waarden F. 2023. LITHME WG1-WG7 Joint workshop – Bridging the gap between technology and professionals (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, 2023. augusztus 28–30.) *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 155–157.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.11

szükség van-e utószerkesztésre, és ha igen, abban az esetben pozitív vagy negatív változásról beszélünk-e, és mennyire befolyásolja a kreativitás, valamint a monotonitás arányát a fordítási munka során. A szekciót Anna Setkowicz-Ryska előadása zárta, amelyben lengyelországi perspektívából ismertette a gépi fordítói kompetencia szükségességét a jogászok esetében. A plenáris előadást Cristina España-Bonet, a Németországi Mesterséges Intelligenciai Kutatóközpont (DFKI) munkatársa tartotta, szemléletes példákon keresztül bemutatva, milyen emberi előítéletek, elfogultságok jelennek meg a többnyelvű korpuszokban, gépi fordításban.

A nap második felében a munkacsoportok vezetői zártkörű megbeszélést tartottak a készülő konferenciakötettel kapcsolatban, míg a LITHME többi tagja részt vehetett egy networking eseményen, ahol az előadóknak lehetőségük nyílt személyes kapcsolatokat teremteni.

A rendezvény második napját (*Gépek és minőség)* Maarit Koponen, a 7-es munkacsoport vezetője nyitotta meg. Yang Győző, a Nyelvtudományi Kutatóintézet munkatársa plenáris előadásában ismertette az új magyar BERT, GPT-2, mBART nyelvmodelleket, amelyek többnyelvű kódolásra és dekódolásra lesznek majd képesek, továbbá a ChatGPT fordításra való alkalmazhatóságát járta körbe. Ezután Carlos Manuel Hidalgo Ternero mutatta be a gApp és a Paidiom rendszereket, amelyeknek elsődleges célja, hogy az idiómák és egyéb bevett szókapcsolatok gépi fordítását ún. transzlemmatizálás segítségével zökkenőmentesebbé tegye. Ezt követően Robin Edina és Seidl-Péch Olívia mutatta be kutatási projektjének első eredményeit, amelynek keretében az Európai Bizottság által fordított szövegeket, lektorált változataikkal vetettek össze a DGT hibatipológiája alapján. Felermino Ali vázolta az olyan nyelvek gépi fordításának nehézségeit, ahol a nagymértékű nyelvi variációk miatt a helyesírás egységesítése is komoly problémát okoz – mindezt egy makuva-portugál nyelvű párhuzamos korpusz példáin keresztül ismertetve. A szekció utolsó előadásában Maria Onyshchuk mutatta be a TCCCC (Tactical Combat Casuality Care Course, azaz Taktikai harci sérültellátási tanfolyam) projektjét, amely egy ukrán-lengyel-angol nyelvű terminológiai adatbázisban vannak összegyűjtve a harci sérültek ellátásához szükséges kifejezések, amelyeken újabb korpusznyelvészeti vizsgálatok váltak elérhetővé az AntConc eszköz segítségével.

A workshop második napjának szakmai programját kerekasztal-beszélgetés zárta, amely a technológiai fordulat témáját tárgyalta Seresi Márta, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének egyetemi adjunktusa moderálásában. A kerekasztal további résztvevői Carlos Manuel Hidalgo Ternero, a Malagai Egyetem tanára, Maarit Koponen, a Kelet-finnországi Egyetem tanára, Susanna Nocchi, a dublini Műszaki Egyetem tanára, valamint Robin Edina, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének habilitált egyetemi docense voltak. A résztvevők megállapították, hogy a technológiai fordulat drámai változást hozott a nyelvészetbe, megváltoztatva az addigi kutatási módszereket, és új kompetenciák alkalmazását igényelte. Seresi Márta, Robin Edina és Susanna Nocchi szerint mindez, de főként a gépi fordítás robbanásszerű fejlődése a fordítás oktatására is nagy hatással van,

hiszen a fordításoktatóknak nagyobb figyelmet kell fektetni arra, hogy a gépi fordítást tiltják, tűrik, vagy pedig támogatják az oktatásban. Maarit Koponen szerint egy súlyos probléma, hogy például az audiovizuális fordításban a profi, képzett fordítók helyét átvehetik a gyengébb nyelvi és fordítói kompetenciákkal rendelkező egyének, akik erőteljesebben támaszkodnak a gépi fordításra. Carlos Manuel Hidalgo Ternero szerint nagyobb teret kellene adni a nyelvészeknek a gépi fordítás fejlesztésében, nem kizárólag informatikai háttérrel rendelkező szakemberek feladata a jövő gépesített nyelvi rendszereinek kialakítása. A keddi nap zárásaként az előadók fakultatív budapesti városnéző sétán, és közös networking vacsorán vehettek részt.

A workshop utolsó napján (*Gépek az emberi tanulási folyamatban*) elsőként Olesea Bodean-Vozian, a Moldovai Állami Egyetem tanára ismertette az intézményükben folyó tolmácsképzést, valamint, hogy a koronavírus-járvány okozta korlátozások milyen technológiai változásokat hoztak az oktatási módszerekbe. Ezután Susanna Nocchi ismertette a #LanguagesPathways projektet, amely a virtuális valóság segítségével tenné szélesebb körben elérhetővé az olasz nyelv tanításának lehetőségét online, interaktív módon. Elif Sari, a törökországi Trabzon Műszaki Egyetem tanára mutatta be kutatásának eredményeit, amelynek keretein belül az automatizált visszajelzések pszichológiai hatásait vizsgálta az angol nyelvet tanulók körében. A szekciót Yolanda Morató előadása zárta, amelyben a kreatív szövegtípusok fordításában alkalmazható speech-to-text beszédfelismerő rendszerek használhatóságát járta körül.

A háromnapos rendezvényt kerekasztal-beszélgetés zárta, amely azt a kérdést igyekezett megválaszolni, hogy tíz év múlva mi várható a nyelv és technológia viszonylatában. A beszélgetés résztvevői Rui Sousa Silva, a Portói Egyetem tanára, Eszenyi Réka, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének egyetemi adjunktusa, Yang Győző, a Nyelvtudományi Kutatóintézet tudományos munkatársa, Ilan Kernerman, a Lexicala by K Dictionaries alapítója és ügyvezető igazgatója, Antonio Pareja az Alcalá Egyetem adjunktusa, valamint Henrique Lopes Cardoso, a Portói Egyetem kutatója. A résztvevők véleménye megoszlott abban a kérdésben, hogy tíz év múlva a nyelvé vagy a technológiáé lesz-e a vezető szerep, abban azonban egyetértettek, hogy az új technológiák szabályozására nagyobb hangsúlyt kell helyezni. Továbbá úgy vélik, a gépek és rendszerek az elkövetkezendő tíz évben még nem, de húsz-huszonöt éven belül már képesek lehetnek arra, hogy értsék és reagáljanak az emberi nyelvre.

A workshop végén Maarit Koponen és Rui Sousa Silva, a 7-es, illetve az 1-es Munkacsoport vezetői fejezték ki reményüket a további interdiszciplináris együttműködésre a COST (European Cooperation in Science and Technology) keretein belül.

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 158–165.

Klaudy Kinga, Robin Edina, Seidl-Péch Olivia (szerk.)

Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I.

(Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály, 2022. 213. pp. ISBN: 978-963-489-475-9, DOI: https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1)

Lesznyák Márta

Szegedi Tudományegyetem

E-mail: lesznyakm@t-online.hu

https://orcid.org/0000-0002-9354-0633

AZ ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke karöltve a MANYE Fordítástudományi Szakosztályával a fordítástudományi kutatásokat segítő kutatásmódszertani kötetet állított össze. A szerkesztők a magyar fordítástudomány meghatározó alakjai: Klaudy Kinga az ELTE Fordítástudományi Doktori Iskolájának alapítója és vezetője, Robin Edina az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének vezetője, Seidl-Péch Olivia pedig a BME Idegen Nyelvi Központjának egyetemi docense, a doktori iskola munkatársa. A kötet létrejöttét a *Bevezetőben* Robin Edina a fordítástudomány és a hozzá kapcsolódó kutatási módszerek elmúlt évtizedekben lezajlott hatalmas fejlődésével indokolja. Ehhez párosul az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjának igénye, hiszen a programban népes hallgatóság tanul, akik számára az első lépés a választott területet kutatási módszereinek megismerése. Oktatóik és a hallgatók számára is nagy könnyebbség, ha

Hivatkozás: Lesznyák M. 2023. *Klaudy K., Robin E., Seidl-Péch O.(szerk:* Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 158–165.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.12

egy kiadványban megtalálják a legfontosabb és legidőszerűbb ismereteket, és nem kell azokat egyenként összeválogatni, megkeresni. Ezt a célt kiválóan szolgálja a kétkötetesre tervezett munka.

A 2022-ben megjelent első kötet úgy nevezett általános rész, melyben 10 fejezet található különböző szerzőktől, szerzőpárosoktól. A 10 fejezetet keretbe foglalja Klaudy Kinga kezdő és záró írása, melyek közül az előbbi erősen elméleti írás és a fordítástudomány dilemmáit tekinti át, az utolsó pedig kifejezetten gyakorlatias és kézzelfogható tanácsokat tartalmaz pályakezdő kutatók számára. E két fejezet kivételével minden fejezet végén található terminusjegyzék. A tanulmányok elején magyar nyelvű kivonatot olvashatunk, a kötet végén pedig megtalálhatjuk a fejezetek angol nyelvű összefoglalóit egy csokorba gyűjtve. A fejezetek kivétel nélkül gyakorlat-orientáltak, hasznosak, világosak, érthetően megfogalmazottak. Bár a második kötet tartalmát még nem ismerjük, de az első kötetet elnézve, nem támad olyan érzésünk, hogy bármilyen fontos téma kimaradt volna belőle. Talán egyetlen globális kritikai észrevételt tehetünk: amennyiben a könyvet valóban taneszköznek (is) szánták szerkesztői, akkor a terminusjegyzék mellett érdemes lett volna a tanulmányok szerzőitől ismétlő/és vagy vitaindító/elgondolkodtató kérdéseket, esetleg a mindenkori tanulmány jellegétől függően feladatokat is kérni. Természetesen ezeket a könyvet használó oktatók is össze tudják állítani, de egy ilyen kérdéssor nem csak az oktató számára könnyíti meg az órára való felkészülést, hanem segít a hallgatóknak is az önálló tanulásban és önellenőrzésben.

A könyv első, és bevezető jellegű írásában (*A fordítástudomány dilemmái a 21. század elején*) *Klaudy Kinga* ad áttekintést a magyar és a nemzetközi fordítástudományban a közelmúltban lezajlott változásokról. A tanulmány kiválóan összefoglalja az elmúlt 20-25 év legfontosabb történéseit és ezek hatásait a tudományágra. Gyakorló kutatóként nagyon hasznosnak találom ezt a tömör összefoglalót, ugyanakkor PhD-hallgatók akkor fogják tudni igazán értékelni, ha előtte néhány fordításelméleti alapművet is elolvasnak. Az írás talán legértékesebb és leghasznosabb része a 4. alpont, amelyben a szerző sorra veszi, hogyan változott a kutatás tárgya, és hogyan alakultak át a kutatási módszerek és eszközök az elmúlt években. Két rangos folyóirat főszerkesztőjeként a szerző pontos képet tud nyújtani a fordítástudományi kutatások változásairól és világosan meg tudja határozni a jelenlegi „slágertémákat". Ennél fogva meglátásai nagyon jó kiindulópontot jelenthetnek a doktori témát kereső kutatók számára, és éppen ezért kicsit hiányolok is egy olyan alfejezetet, amely a jelen fordítástudományának legaktuálisabb kutatási témáit gyűjtötte volna össze. Természetesen egy ilyen lista mindig a kiadás időpontjában időszerű, és gyorsan elavul, de ez feltehetőleg igaz a tanulmány egészére, ha nem a teljes kötetre is. Az írásból egyértelműen kihallható, hogy a szerző érezhetően aggódik a fordítástudomány kvantitatív irányba sodródása miatt. Míg aggodalma egyrészt érthető, hiszen minden tudományban, és különösen a társadalomtudományban nagyon fontosak az intuitív meglátások, az elméleti összefüggések felismerései, a spontán ötletek és magyarázatok, amelyek különféle jelenségekre vonatkoznak, de legalább ennyire fontos ezeknek a magyarázatoknak, ötleteknek stb.

empirikus ellenőrzése. Feltehetőleg a fordítástudomány évtizedes lemaradását igyekszik behozni a jelenlegi emprikus-kvantitatív mámorral, és remélhetőleg egy idő után több-kevesebb egyensúly alakul majd ki a két megközelítés között.

Nehéz feladatra vállalkozott *Károly Krisztina* „*A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei*" című tanulmányában, hisz bő 20 oldalban kellett összefoglalnia mindazokat a kutatásmódszertani ismereteket, amelyek gyakran egész tankönyvek vagy egyetemi kurzusok anyagát teszik ki. Tömören összefoglalva, a fejezetben a tudományos kutatás fajtáiról, majd az empirikus kutatás módszereiről, alapelveiről, jellemzőiről és követelményeiről esik szó, végül a szerző a nyelvi közvetítés kutatásának négy legfontosabb irányát (eredmény-, folyamat-, résztvevő- és kontextus-orientált vizsgálatok) is áttekinti. Gyakorlatilag leírhatatlan azonban, mennyire gazdag és információ dús a fejezet, hisz a kutatási kérdések és hipotézisek megfogalmazásától, a kvantitatív, kvalitatív és kevert módszerű kutatások tömör bemutatásán át a reliabilitás és a validitás fogalmáig minden megjelenik benne. Ha ekkora tudásanyagot ilyen röviden kell megfogalmazni, akkor szükségszerű, hogy helyenként kisebb leegyszerűsítések és kihagyások jellemzik a szöveget. Egy ilyen terjedelmű tanulmánynak azonban nyilvánvalóan nem az a célja, hogy minden apró részletében eligazítsa a kutatásmódszertanban járatlan, kezdő kutatót. Kiváló „belépő", amolyan első olvasmány lehet azonban kutatásmódszertan órán, hiszen minden alapfogalmat logikusan és érhetően bevezet. Épp ezért a továbbiakban inkább a tanulmány erényeire szeretném felhívni a figyelmet. A fejezetet áthatja a szerző árnyalt és kiegyensúlyozott kutatásmódszertani felfogása. Kiválóan érzékelteti minden bemutatott módszer előnyét és hátrányát, és végső soron az is világossá válik, hogy minden eljárásra szükségünk van a nyelvi közvetítés világának megismeréséhez. Ha a konkrétumok felé fordulunk, akkor fontosnak tartom kiemelni azokat az apróságokat, amelyek nem feltétlen jelennek meg más kutatásmódszertani bevezető munkákban, ugyanakkor igen értékesek. Ilyenek például a kutatási kérdések és célok megfogalmazásával kapcsolatos tanácsok, vagy a hipotézis-alkotásra vonatkozó azon megközelítése, hogy ezekre csak bizonyos típusú kutatások esetén van szükség. Gyakorlott kutatók számára ezek evidenciának tűnhetnek, tapasztalataim alapján azonban a PhD-hallgatóknak sokszor problémát jelentenek. Ugyanígy nagyon hasznosnak találom az Összefoglalóban megjelenő listát, amely a fordítástudományi kutatások leggyakoribb hibáit jeleníti meg. Ezek egyfajta ellenőrző listaként szolgálhatnak minden kutató számára. Összegzésként azt mondhatjuk, hogy a fejezet nagyon hasznos első olvasmány a kutatásait éppen megkezdő PhD-hallgató és az őket oktató tanárok számára.

Még nehezebb fába vágták a fejszéjüket a következő tanulmány (*Statisztikai próbák a fordítástudományokban*) szerzői, *Dankó Szilvia és Csizér Kata*, hiszen a statisztikát éppúgy több féléven át, több kötetből szokás tanulni, mint a kutatásmódszertant. Ráadásul sok nyelvész számára nehéz elsajátítani azt a sajátos analitikus gondolkodást, amely a statisztikai elemzések alkalmazásához szükséges. Természetesen a szerzők is tisztában vannak ezzel, többször utalnak rá, hogy aki valóban meg szeretné tanulni ezeket a módszereket, annak statisztika tankönyve-

ket kell forgatni. Ennek megfelelően erre a tanulmányra még inkább igaz az, amit az előzőről írtunk: bevezető olvasmányként hasznos, azonban megtanulni a statisztikát természetesen nem lehet belőle. Ez a tanulmány ugyanakkor kiváló ismétlő vagy záró olvasmány is lehet, hiszen összefoglalja a legfontosabb statisztikai fogalmakat és próbákat, így tesztelheti magát a hallgató, vajon mi mindenre emlékszik, mit értett meg egy kurzus elvégzése során. A fejezet leghasznosabb részei közé talán az összefoglaló táblázatok tartoznak (különösen a 2. és a 3. táblázat), amelyeket még gyakorló kutatók is haszonnal forgathatnak, hisz nem minden nap használunk minden próbát, ezért bizonyos esetekben még a statisztikában jártas szakember is jócskán lapozgat, ha ritkább próbákat kell alkalmaznia. Ugyanígy nagyon hasznosnak tartom a 4. táblázatot, amelyben a statisztikai szoftvereket gyűjtötték össze a szerzők. Kimaradt azonban ebből két ingyenes, jól használható szoftver, a PSPP és a JASP. Különösen az utóbbit ajánlom minden kutató figyelmébe, bizonyos területeken még az SPSS-nél is többet tud.

Terjedelmi korlátok miatt ebben a tanulmányban is találkozunk leegyszerűsítésekkel (mint pl. a 67. oldalon a t-próba használhatóságára vonatkozó mondat, ami alapvetően igaz, azonban a helyzet ennél kissé összetettebb). A statisztikával ismerkedő bölcsészek számára ezek az apróságok valószínűleg elhanyagolhatóak, nagyobb problémának látom, hogy a fogalmi szempontból egyébként is nehéz szöveg rengeteg röviden definiált fogalmat közöl – lábjegyzetben. Helyenként a szöveg nyelvezetét is nehezen olvashatónak találom, bár kérdés, hogy a statisztika magyarázható-e egyszerűbben, főleg, ha tömören kell fogalmazni. Ezzel egyidejűleg egy kicsit hiányolom a kezdő kutatók által gyakran félreértett fogalmak tisztázását. Ilyen például a szignifikáns szó, amelyet nagyon sok hallgató a hétköznapi értelemben vett „jelentős, fontos, nagy" szavak szinonimájaként értelmez, ezért nem tud mit kezdeni az olyan kutatási eredményekkel, hogy „csekély, de szignifikáns különbség figyelhető meg a két csoport között". A tanulmány korrekten, és többször is elmagyarázza a statisztikai szignifikancia fogalmát, de tapasztalatim szerint ez kevés a tévhitek megingatásához. Érdeme a tanulmánynak, hogy többször is hangsúlyozza a józan ész, a kritikus gondolkodás és a helyesen levont következtetések jelentőségét. Mindez azért nagyon fontos, mert a statisztikában járatlan pályakezdő kutatók hajlamosak repetitív, rutinszerű módszereknek látni ezeket, és nem feltétlen értik meg, mekkora problémamegoldást igényel az adatok kvantifikálása, a kutatási kérdéshez illeszkedő statisztikai eljárások megtalálása, valamint mekkora lényeglátásra, asszociációs készségre és sokszor fantáziára van szükség a számszerű eredmények értelmezésekor. A számok ugyanis csak számok, ezeket meg kell szólaltatni, ha jobban tetszik, le kell fordítani valamilyen nyelvre a jelentésüket, és ez a másik sarkalatos pont, ahol sok kezdő kutató elakad. Természetesen ezeket a finomságokat, ahogy a szerzők is jelezték, terjedelmesebb művekből, és nagyon sok gyakorlat árán tudják megtanulni az érdeklődők.

Az írásbeli és szóbeli kikérdezés (kérdőívek és interjúk) technikáit tekinti át *Eszenyi Réka* tanulmánya. Dicséretére váljék, hogy nagyon tömören sikerül összefoglalnia mindkét technika előnyeit és hátrányait, előkészítésének, végrehajtá-

sának és elemzésének módjait, illetve gyakorlati tanácsokkal is szolgál a kezdő kutató számára. Arányaiban a fejezet kissé eltolódik a kérdőív tárgyalásának irányába, de ennek valószínűleg az az oka, hogy a kérdőív-készítés, -adatfelvétel és -elemzés sokkal könnyebben standardizálható, ennél fogva részletesebben és konkrétabban megragadható és elemezhető, míg az interjúk esetében gyakran csak általánosan megfogalmazott irányelveket tudunk adni. Szintén erénye az írásnak, hogy kapcsolódó fogalmakat is vizsgált, így a triangulációt és a populáció fogalmát, valamint a mintavétel eljárásait. Gyakorlati szempontból a fejezet két leghasznosabb része a kérdőívek összeállítására és formátumára, illetve a kérdések megfogalmazására vonatkozó egységek. Az előbbi szinte hiánytalanul foglalja össze a sikeres kérdőív összeállításának követelményeit, és az utóbbi is igen jól fókuszáltan gyűjti össze a kérdések típusait és ami még fontosabb, a kérdések írása során leggyakrabban elkövetett hibákat (81. o.). Ugyanakkor ez az alfejezet feltehetőleg bővíthető lett volna még néhány fontos szemponttal, például a rangsorolást alkalmazandó kérdések esetén a sorrendbe állítandó elemek számának, majd kvantifikálásának és értékelésének problémájával, a többválasztásos kérdések esetén a kiértékelés/elemzés problémájával, továbbá kérdőíves nyílt kérdések esetén a válaszadási hajlandóság viszonylag kis mértékével. A kvalitatív adatok elemzésének tárgyalásakor a szerző megemlíti a MAXQDA szoftvert, amely valóban az egyik leggyakrabban alkalmazott számítógépes program, mellette azonban sok más is létezik (nVivo, AtlasTi, QDA Miner stb.). Az előző tanulmányhoz hasonlóan a PhD-hallgatók számára hasznos lett volna ezek összegyűjtése is. Ugyanígy hasznos lett volna azoknak a témáknak az összegyűjtése, amelyre fordítástudományokban a kérdőíveket használják (csak említés szintjén jelenik meg egy-kettő). Összességében azonban a fejezet nagyon sok hasznos tudnivalót kínál az érdeklődők számára, és kiválóan alkalmas arra, hogy elindítsuk a hallgatókat a kérdőívkészítés útján.

Kifejezetten aktuális és új témát tárgyal *Seresi Márta* tanulmánya, amelynek középpontjában a *kutatási adatok kezelése* áll. A nyílt tudomány (Open Science) előretörése az elmúlt évtizedekben alapvetően megváltoztatta a kutatói közösség publikáláshoz és adattároláshoz való viszonyát, illetve az ezzel szemben támasztott követelményeket. A nyílt hozzáférésű folyóiratokban való publikálás mellett megjelent annak lehetősége (illetve néha kötelezettsége), hogy a kutató adatait is megossza a tudományos közösség többi tagjával. A jelenség olyannyira új, az ehhez kapcsolódó módszerek és kihívások olyan kevéssé ismertek, hogy feltételezhetően nem csak a PhD-kutatásukat megkezdő hallgatók, de oktatóik is sokat tanulhatnak a magyar nyelven egyébként is kuriózumnak tekinthető fejezetből. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy mindig szükség van adatkezelési terv készítésére, emellett áttekinti az adatkezelés elveit (FAIR), lehetőségeit és formáit, valamint kitér a nyílt adatkezeléssel járó kockázatokra is. Eközben számos hasznos gyakorlati információt oszt meg az olvasókkal (pl. online anonimizálás lehetősége, adatkezelésiterv-sablonokat tartalmazó webhelyek megnevezése, legfontosabb nyelvészeti repozitóriumok megnevezése, a repozitóriumokban való keresés eljárásai

stb.). Végül megállapítja, hogy fordítástudományra specializálódott repozitórium ugyan nem létezik, de számos olyan webhelyet találunk, ahol fordítástudományi adatok elérhetők (ezeket a webhelyeket meg is nevezi). Feltétlen egyetértek a szerzővel abban, hogy a tudományos kutatás az adatok és eredmények nyílt megosztása felé halad, nem elhanyagolandóak azonban azok az aggályok, amelyek a kutatásban résztvevők adatainak védelmére, a kutatók szerzői jogainak védelmére vagy akár egyes kutatók extrém kritikának való kitettségére vonatkoznak.

A *fordításkutatás általános etikai kérdéseit* tekinti át *Fóris Ágota* a következő fejezetben. Rögtön a tanulmány elején a szerző nagyon világosan meghatározza, mit tekintünk a tudományos életben etikai normának, és hogyan határolhatók el ezek a tudományos élet jogi szabályozásától. Ezt követően számba veszi a jelentősebb jogi és etikai vonatkozású dokumentumokat és röviden ismerteti ezek legfontosabb pontjait is. A fejezet hátralévő részében a kutatás különböző lépéseinek és aspektusainak etikai vonatkozásait vizsgálja. Ahogy a szerző maga is említi, a legtöbb normát a kutatók szocializáció útján sajátítják el. Explicit megfogalmazásukat nagyon fontosnak tartom, mert tapasztalataim szerint a hallgatók az etikai normákat (akár plágiumról, akár a résztvevők adatainak kezeléséről vagy más gyakorlati problémáról van szó) a legtöbb esetben nem szándékosan, hanem tapasztalatlanságból, tudatlanságból követik el. Ahogy azonban a szerző is megjegyzi, ez nem mentesíti őket a felelősség alól. A fejezet nagyon sokat segíthet ezeknek a hibáknak az elkerülésében, emellett gyakorlati tanácsokat is ad a kollégák esetleges nem teljesen etikus viselkedésének kivédésére (ld. konferencia-témákkal kapcsolatos útmutató). Hiányosságként talán azt róhatjuk fel, hogy a tanulmány nem tartalmaz listát a klasszikus, kezdő kutatók által elkövetett etikai botlásokról.

Hiánypótló és ennél fogva különös jelentőséggel bíró írás *Láncos Petra Lea* tanulmánya a *tudományos kutatás jogi szabályozásáról*. Magyarországon a jogi és állampolgári ismeretek, bár hivatalosan megjelennek a közoktatásban, valamilyen oknál fogva mégsem képezik az általános műveltség elengedhetetlen részét. Ezért gyakran hallgatók, de néha még kutatók sincsenek tisztában azzal, de legalábbis nem tudatosul bennük, hogy tevékenységüket jogi keretek között végzik, és ez egyrészt jogokat biztosít számukra, másrészt kötelezettségeket is ró rájuk. A fejezet roppant információgazdag, nagyon célratörően tekinti át az Alaptörvény tudományos kutatásra vonatkozó pontjait, a tudományos kutatásban kulcsszerepet játszó szerzői jogok fogalmát, a szerzői jogok megsértésével és az ebből fakadó jogkövetkezményekkel kapcsolatos tudnivalókat, továbbá az adatvédelemre vonatkozó legfontosabb ismereteket. Az írás nem csak információ-tartalma miatt nagyon hasznos nyelvészek és bölcsészek számára, hanem a benne megjelenő jogi gondolkodás, szemléletmód miatt is, amelyet éppúgy el kell sajátítania (legalábbis valamilyen mértékben) a kutatónak, mint ahogy tisztában kell lennie a tevékenységét irányító jogszabályokkal. Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy a fejezet kiváló referencia-mű, amelyhez a kutatók bármikor visszanyúlhatnak (ameddig a jogszabályok hatályosak), ha tájékozódni szeretnének munkájuk jogi hátteréről.

Magyarországon szintén kevéssé feldolgozott témára, a *tudománymetriára* fókuszál a kötet következő fejezete. A téma sajátossága, hogy az utóbbi 10-15 évben vált egyre hangsúlyosabbá a magyar tudományos közéletben, ezért az érett kutató generáció nem a tudománymetria által meghatározott világban kezdte karrierjét. Emiatt, bár a gyakorlati élet rákényszerítette, hogy megtanulja, hogyan boldoguljon ebben a világban, nem biztos, hogy átlátja, és főleg, hogy rendszerben átlátja a tudományos teljesítmény értékelésének világát, módszereit és eszközeit, ezek előnyeit és veszélyeit. Ebben a helyzetben kiemelten fontos és hasznos *Kiszl Péter és Winkler Bea* tanulmánya, amely a témavezető számára ugyanúgy tartalmaz hasznos információkat, mint a mesterképzésben vagy PhD-képzésben lévő hallgató számára. A szerzők részletekbe menően tárgyalják a publikálás fortélyait, beleértve a megfelelő folyóirat kiválasztását, a lehetséges díjak kérdését, a predátor folyóiratok elkerülését és a folyóiratok értékelését. A tanulmány második fele a kutatókra fókuszál, (virtuális) jelenlétük, láthatóságuk és teljesítményértékelésük kérdéseire. A szerzők számos példával és gyakorlati tanácsokkal látják el az olvasót, ezáltal nagy segítséget nyújtanak a kezdő és kevésbé kezdő kutatók számára. Kritikaként talán azt említhetjük, hogy a magyar példák kissé ELTE-központúak. Kétség kívül a magyar fordítástudomány központja az ELTE, de épp a doktori iskola elmúlt 20 évének eredményes munkája következtében gyakorlatilag az ország minden régiójában minősített fordításkutatók dolgoznak. A számos példa közül egyben sem jelenik meg másik intézmény, mint az ELTE, vagy olyan személy, aki másik intézményt képviselne. Ettől függetlenül a tanulmányban megjelenő példák szemléletesek és hasznosak. A jövő kutatóinak ugyanakkor – ahogy a szerzők is megjegyzik – az értékelési rendszerek folyamatos változására, a változások nyomon követésre, és az azokhoz való gyors alkalmazkodásra kell felkészülniük, ha a versenyben akarnak maradni az erősen kompetitívvé vált tudományos világban.

A következő fejezet, *Seidl-Péch Olivia* tanulmánya a PhD-témavezetőknek nyújt segítséget. A vállalati menedzsment szakterületéről kölcsönzi a megoldásfókuszú coaching fogalmát és alkalmazza azt a doktori dolgozatvezetés kontextusára. Szinte biztos, hogy tapasztalt és kevésbé tapasztalt témavezetők is találkoztak már azzal a jelenséggel, amikor a rá bízott, tehetséges fiatal kutató egy helyben toporog, nem kevés frusztrációt okozva magának és a témavezetőjének is. Ezt a jelenséget nevezi elakadásnak a szerző, és pontosan megnevezi a doktori tanulmányok azon szakaszait, amikor ezek jelentkezni szoktak. Ezt követően a megoldásfókuszú kísérés módszertanának leírásával, továbbá jó gyakorlatának bemutatásával próbál segítséget nyújtani témavezető kollégáinak abban, hogyan lehet ezeket az elakadásokat elkerülni vagy túllendülni rajtuk. A jó gyakorlat két eszköze, a PhD-haladási napló és a PhD-célfeladatok táblázat gyakorlati értékével emelkedik ki a tanulmányból. A doktori témavezetés ritkán tárgyalt téma. Úgy tűnik, mintha a kutatói közösség hallgatólagosan azt gondolná, hogy aki jól kutat és jól tanít, annak nem fog problémát okozni a témavezetés sem. Ez talán BA és MA szinten még igaz is lehet, a doktori disszertáció megírása azonban hosszú, szakmai és

érzelmi szempontból is összetett, komoly kitartást igénylő feladat, ahol a témavezető feladata is más, mint a képzés alacsonyabb szintjein. Nagyon jó lenne több, Seidl-Péch Olivia írásához hasonló munkát olvasni, amelyben tapasztalt témavezetők megosztják tapasztalataikat, és jó gyakorlataikat, ily módon hasznos ötletekkel segíthetnék egymást.

A kötet zárófejezetében (A tudományos párbeszéd játékszabályai) *Klaudy Kinga* gyűjti egy csokorba mindazokat a tudnivalókat, amelyek a pályakezdő kutató számára elengedhetetlenül fontosak a szakmai szocializáció során. A fejezet világosan megfogalmazott gyakorlati tanácsok gyűjteménye, amelyről megint csak azt mondhatjuk, hogy újra meg újra vissza kell térni hozzájuk, attól függően, hogy milyen feladatot kell éppen teljesíteni a PhD-hallgatónak. A fejezet kitér a tudományos konferenciákon való részvétel, az előadás megtartásának és a konferenciabeszámoló megírásának mikéntjére, foglalkozik a tanulmány- és recenzióírás problémájával, de tippeket ad a doktori disszertáció és a tézisfüzet megírásához, valamint a munkahelyi és a nyilvános vitán elvárt viselkedéshez is. A fejezet hatalmas erénye, hogy számos olyan ismeretet fogalmaz meg explicit módon, amelyet az idősebb generáció implicit tanulás útján, sokszor sok hibát elkövetve sajátított el. Klaudy Kinga tanácsai meggyorsíthatják és megkönnyíthetik a szakmai szocializációt a fiatal kutatók számára. A tanulmány egyes részei alap- és mesterképzésben szakdolgozatot író hallgatók számára is hasznosak lehetnek. Ilyen például a 9. pont (A doktori disszertáció megírása), amely igen frappánsan írja le, milyen részei vannak egy disszertációnak, és milyen tartalmi elemeket kell ezeknek tartalmaznia, és hogyan kell megfogalmazni ezeket. Különösen érdekesnek tartom a szerzőnek azt a kezdeményezését, hogy összegyűjtött néhány, a magyar tudományos nyelvben az eredményekre való reflektálás során használt szókapcsolatot, mondatkezdő frázist (200. o.). Ezek a kifejezések erősen emlékeztetnek a Manchester Acedemic Phrasebank angol nyelvű gyűjteményére, és felvetődik a gondolat, hogy talán hasznos lenne magyar nyelven is összeállítani egy ilyen kifejezés-gyűjteményt, hisz sokszor látjuk, milyen nagy nehézséget jelent kezdő kutatóknak megtalálni azokat a fordulatokat, amelyek segítenek gondolataik és eredményeik szabatos megfogalmazásában.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a kötet hasznos lehet a tudományos pályán elinduló hallgatók számára, de kutatásmódszertant tanító oktatók számára is. A könyv néhány fejezete tömörségével és átfogó jellegével hívja fel magára a figyelmet, míg más fejezetek időszerűek és hiánypótló jellegűek, ezért a fordítástudomány területén kívül is nagy érdeklődésre tarthatnak számot.

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 166–169.

Imre Attila

An Introduction to Translator Studies

Braşov: Editura Universităţii „Transilvania”. 2020. 218 pp, ISBN 978-606-19-1285-8

Sárvári Kinga Fanni
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: sarvarikingafanni@gmail.com
https://orcid.org/0009-0002-4085-0811

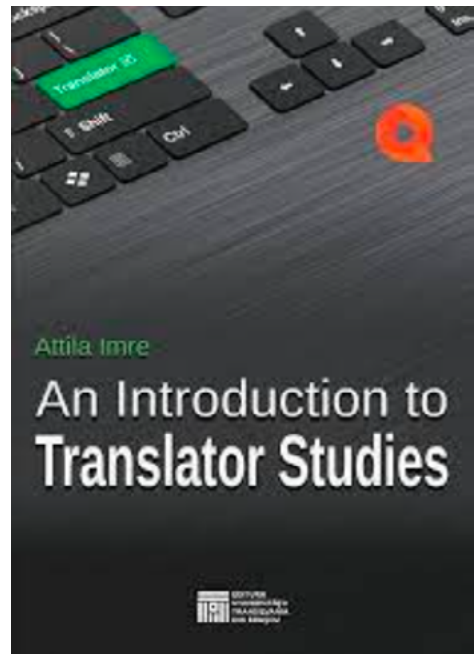

Imre Attila, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem tanára és a Partiumi Keresztény Egyetem docense összetett feladatra vállalkozott *An Introduction to Translator Studies* című művének megírásával. A műfaját tekintve leginkább felsőoktatási tankönyvként leírható munka egyrészt a fordítástudomány klasszikusai előtti tiszteletadás jeleként a nagy elődökhöz számos ponton kapcsolódva összefoglaló jellegű tárgyalását kívánja adni a fordításról mindeddig megszerzett ismereteinknek, másrészt mindezt egy speciális szemüvegen keresztül, a fordító szemszögéből kívánja áttekinteni. Ez a kettősség már a címválasztásnál tetten érhető, hiszen a fordításelméletként és -tudományként egyaránt ismert, azóta önálló kutatási területté fejlődött interdiszciplína Holmes (1972) óta bevett nevének (a *Translation Studies* kifejezésnek) látszólag apró módosításával a szerző – Chesterman (2009) nyomdokaiba lépve – már a címben elköteleződik a téma fordítóközpontú feldolgozása mellett, és ehhez a kiindulási alapelvhez a könyv teljes terjedelmében következetesen tartja is magát.

Hivatkozás: Sárvári K. F. 2023. Imre A.: An Introduction to Translator Studies. *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 166–169.
DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.13

Ahogyan Fazakas Noémi is megjegyzi a műhöz írt első előszóban (*Foreword*), a fordító középpontba helyezésének gesztusa visszavezethető egészen George Steiner 1975-ös megjelenésű, *After Babel* című könyvéig, melynek szerzője a fordítást már akkoriban sem csupán a kommunikációtudomány egyik ágának, egyfajta izolált jelenségnek tartotta, hanem olyan antropológiai tevékenységnek, mely két (vagy több) nyelv találkozásakor természetszerűleg fellép. Megvalósulásában pedig a kulcsszerepet az a megbízott személy (agent, esetünkben a fordító vagy tolmács) végzi, aki hátterének, körülményeinek és személyes kompetenciáinak köszönhetően képes a kommunikációs nyelvi szakadék áthidalására. Indokolt tehát, hogy a fordításról való tudományos és közgondolkodásban is nagyobb figyelmet kapjon. A magyar terminussal az utóbbi évek fordítástudományi publikációiban több alkalommal is „*fordítótudománynak*" nevezett (Klaudy 2019: 144, Malaczkov 2022: 89), születőben lévő kutatási részterület létjogosultságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy máris kiterjedt kapcsolatrendszer köti össze más tudományágak (antropológia, kognitív és viselkedéspszichológia, infokommunikációs és nyelvtechnológiai irányzatok, sőt szervezetfejlesztés, menedzsment és marketing) képviselőinek eredményeivel, interdiszciplináris beágyazottsága tehát termékenyítőleg hatott már eddig is a legkülönfélébb elméleti megalapozottsággal és módszerekkel végzett kutatásokra, melyek valamilyen módon kapcsolódtak a nyelvi közvetítéshez, illetve az azt végző személyekhez.

A fordítóközpontú, egyúttal pragmatikai meghatározottságú megközelítésből kövezkezik, hogy munkájában Imre Attila a gyakorlati élet perspektívájából láttatja a fordítást, mely fogalom jelentései közül jól megfér egymás mellett a mesterség, üzlet, termék és szolgáltatás témaköre is. A fordítás mint összetett társadalmi és szociokulturális jelenség így nyeri el aktuális helyét a 21. századi globális nyelvi szolgáltatóipar keretein belül, és válik professzionális (de legalábbis professzionalizálódó) szolgáltatásnyújtássá, melynek végzése nem volna lehetséges olyan nyelvi szolgáltatók, a fordítók nélkül, akik tudatában vannak valamennyi, tőlük elvárt kompetencia és szolgáltatói felelősségréteg fontosságának. A fordítói tevékenységek, feladatok, folyamatok, termékek és szolgáltatások előtérbe helyezése meghatározza a könyv elméleti hátterét adó művek összeválogatását, illetve az egymást követő fejezetek felépítésének és sorrendiségének logikáját is. Az elméleti fejtegetések a kultúra, kommunikáció, nyelv és többnyelvűség kulcsfogalmaira építve készítik fel az olvasót a gyakorlatból és életből vett témák befogadására, melyek érintik a fordító személyiségjegyeit, szakmai elégedettségét, illetve az átfogó ügyfélmenedzsmentet is. Az elméleti és gyakorlati részek egyensúlyának megteremtésében nagy szerepet kap a szerző személye, aki tapasztalt tolmács, fordító és tanár lévén számtalan példával illusztrálja mondanivalóját, melyek segítségével még a tapasztalatlanabb vagy akár pályakezdő fordító számára is érthetővé, sőt átélhetővé válik a közvetített tartalom.

A mondanivaló hitelességét erősíti, hogy a szakma napfényes területein túl annak árnyoldalairól, a nehézségekről is őszinte képet kap az olvasó. Mindebbe a szerző nemzetiségének, állampolgárságának és munkanyelveinek (magyar, román,

angol) metszetében a globális jelenségeken túlmenően az Európai Unió, és azon belül a romániai és magyarországi fordítópiac helyzetének tükrében részletesebben is betekintést nyerhetünk. Szó esik a pályára, valamint piacra lépés követelményeiről, a jogszabályok adta keretekről, illetve a saját vállalkozás indításának lehetőségeiről és buktatóiról is. A fordítás általános jellemzőitől a fordítás-, kapcsolati és szerződésmenedzsmenten (*managing cont[r]acts*) át jutunk el a fordító státuszáról szóló negyedik nagy fejezethez, mely a szerző saját bevallása szerint is a mű egyfajta hangulati mélypontjaként értékelhető, amennyiben nem szépíti meg a fordítóként érvényesülni vágyó piaci résztvevők helyzetét, ugyanakkor hangvétele mindenképpen indokoltnak tekinthető a vázolt folyamatok tükrében. Feltételezhető, hogy amennyiben egy kezdő fordítót vagy fordítójelöltet nem rettentenek el a részletezett megélhetési nehézségek, a lehetséges stressz- és konfliktusforrások kimeríthetetlen tárháza, a versenyképességi versenyfutás örökös kényszere, illetve a társadalmi megbecsültségnek inkább hiánya, mint megléte, az olvasottak alapján tudatosabban készülhet fel a várható akadályokra, hogy kellő elszántsággal felvértezve eredményesebben ugorhassa meg azokat a professzionális nyelvi szolgáltatóvá válás rögös útján.

A teljes könyv címében már megfigyelt nyelvi lelemény (*Translation* vs. *Translator Studies*) visszaköszön például az egyes alfejezetekben is, így például a már említett contact/contract fogalompár többször előforduló alkalmazásakor is. Újszerűen hat a *Managing cont(r)acts* című fejezeten belül a *Happy clients* és *Happy translations* utóbbit megszemélyesítő összekapcsolása is: míg a boldog és elégedett ügyfél státuszába a megrendelőt a fordító hitelessége és rugalmassága (*Credibility & flexibility*), a szolgáltatásnyújtást követő kiegészítő figyelmességek és extra rendelkezésre állás (*After-service*) segíthetik, addig a „boldog fordítás" alcím ennek következményeit hivatott lefedni, tehát az elégedett ügyfelek által adott visszajelzések, a növekvő szakmai elismertség és megbecsültség, valamint az egyre javuló munkafeltételek háromszögében boldog fordítóként végzett jó minőségű munkát, mely hosszú távon a legnagyobb valószínűséggel képes a „pusztán" elégedett ügyfélből visszatérő, majd rendszeres vevőt varázsolni a kezdőként csupán egy jó önéletrajz és rendszeres ügyfél-, irodai és lektori visszajelzések segítségével építkező fordító számára.

A záró fejezetet (*Conclusions*) megelőző rész (*Translators and ethics*) nem csupán a jelen helyzetet vázolja fel már meglévő etikai kódexek alapján, de egy szebb fordítói jövő megalapozását is elősegítő, az orvosok hippokratészi esküjéhez hasonló univerzális, ún. Szent Jeromos-i fogadalom bevezetésére is javaslatot tesz (ennek szövegét a függelékben találjuk), mely feltételezi bár a megfogadott elvek betartását lehetővé tevő ideális világot, azonban kellő mértékben támaszkodik a fordítók emberi és szakmai szempontból is következetesen vállalt etikus magatartására. A szerző szerint ez a fellépés lehet a kulcs a szakma presztízsének visszaszerzéséhez és megőrzéséhez még a rohamos technológiai fejlődés indukálta gépi fordítási és óriási lokalizációs projektek közepette is, hiszen azok fejlődése elképzelhetetlen a magukat is fejlesztő nyelvi közvetítő szakemberek nélkül, akiknek

végső soron az egyre sikeresebb gépi fordítási megoldásokat, személyükben pedig azok mindig felülmúlhatatlan lektorait és utószerkesztőit köszön(t)hetjük.

Imre Attila 2013-as kiadású műve, a *Traps of Translation* folytatásaként is forgathatjuk a fentiekben tárgyalt fordítótudományi munkát, melynek további különlegessége, hogy bár a szerző nevesíti is potenciális olvasóközönségének különböző célcsoportjait – „the would-be, novice or even experienced translators" (Imre 2020: 9) –, a fő fejezetek végén található kérdés- és feladatgyűjteményeknek köszönhetően kiemelt figyelmet kell fordítanunk a mű tankönyvjellegének. Ezek a komplex feladatsorok kiválóan alkalmazhatók például a fordítás gyakorlatába bevezetni kívánó szemináriumokon, ahol a tantervi fókusz a fordítástudományi klasszikusokra összpontosító elméleti jellegű előadásokat követően a szakma aktuális helyzetére és a technológiai fejlődéssel kiépült fordítóipar mindennapjaiban történő eligazodásra helyeződik a hangsúly. A kérdéssorokon túl a betűszavak és rövidítések jegyzéke, a gazdag hivatkozásgyűjtemény és tárgymutató, továbbá a függelékben megtalálható angol, román és magyar nyelvű dokumentumok (fordításhitelesítő záradékminták, az ATA etikai kódexének és a javasolt Jeromos-fogadalomnak a szövege) mind hasznos segítői lehetnek a fordítóképzésben részt vevő, esetleg a fordítópiacra frissen kilépő szakembereknek tudásuk ellenőrzésében, felfrissítésében és rendszerezésében egy olyan pálya elején, melynek szépsége és nehézsége is elválaszthatatlan a folyamatos tanulás és fejlődés kényszerétől, de ahol Imre Attila szerint – ha küzdelmektől nem is mentesen – azért mégis van esély a „boldog fordítások" világának megteremtésére.

Irodalom

Chesterman, A. 2009. The Name and Nature of Translator Studies. *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* Vol. 42. 13–22.

Holmes, J. S. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. 2000. 1st ed., 172–185. London and New York: Routledge

Imre A. 2020. *An Introduction to Translator Studies*. Braşov: Editura Universităţii „Transilvania".

Imre A. 2013. *Traps of translation: a practical guide for translators*. Braşov : Editura Universităţii Transilvania.

Klaudy K. 2019. Dr. Zeyk Adéle Agatha Christie fordítója. In: Nyomárkay I., Nagy, S. I. (szerk.) *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest: Modern Filológiai Társaság. 143–155.

Malaczkov Sz. 2022. Az önkéntes fordítás jelene és jövője: a magyar TED-fordítók profilja. *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 82–115. https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.3.

Steiner, G. 1998. *After Babel: Aspects of Language and Translation* (3rd ed.). Oxford University Press.

Fordítástudomány 25. (2023) 2. szám 170–173.

Summaries in English

Márta LESZNYÁK, Eszter SERMANN, Mária BAKTI
The Role of Beliefs about Translation in Translation Performance

Abstract: This paper presents research on the adaptation and testing of PACTE's questionnaire on declarative knowledge of translation. In the pilot test, we compared the results of master's students of translation and interpreting and those of students majoring in a foreign language and foreign language teaching. Following the fine-tuning of our testing instrument, and a second piloting round, our results still indicated low reliability, and it also became clear that the questionnaire did not differentiate appropriately between the groups tested. In the third stage of our research, we introduced radical changes to the questionnaire, and carried out a new round of testing with a large sample using the new questionnaire, in order to compare the translation beliefs of groups with different translation backgrounds. The results clearly differentiate between non-professionals and translation experts. The relationship between translation beliefs and translation performance show a correlation in the case of human translation.

Keywords: human translation, post-editing, translation competence, belief about translation, translation performance

Tivadar PALÁGYI, Péter BARTA
Comparative Literary Translation Criticism: Two Novels by Anna Gavalda in Hungarian

Abstract: The study analyzes the Hungarian translation of two French-language novels by Anna Gavalda, in the order of analysis: *Ensemble, c'est tout* (translator: Ágnes Tótfalusi) and *Je l'aimais* (translator: Krisztina Tóth), focusing on both the most apt and the least successful solutions. The study presents these solutions grouped according to grammatical and stylistic phenomena and makes observations trying to infer general features from individual cases. The main directions of the investigation are the following: the rendition of the rhetorical figures found in

the original text, the translation problems of the French verb system (especially with regard to the difficulties caused by the frequently occurring free indirect speech arising from the fast pace of the first novel), the rendition of gallicisms and forced omissions. In order to accurately describe the identified translation phenomena, the study also refers to the translations of the two novels into some Indo-European (primarily New Latin, Germanic and Slavic) languages.

Keywords: literary translation, French, Hungarian, free indirect speech, comparative stylistics

Tibor M. PINTÉR
Functionalism in Bible Translation

Abstract: The present paper illustrates the so-called functionalist approach through examples of different Hungarian Bible translations. After presenting and describing the basic features of functionalist theory, mostly associated with the work of Christiane Nord, and the preceding dynamic translation theory inspired by the sociolinguistic approach of Eugene Nida, the study proceeds through critical reflections from existing literature to a new way of analysing Hungarian Bible translations based on a more complex set of criteria.

Keywords: Bible translation, dynamic equivalence, functionalist theory, Skopos theory

Olivia SEIDL-PÉCH
Research Directions Related to Terminology Management

Abstract: The aim of this paper is to give an insight into the increasingly important topic of terminology management, which is becoming more and more important due to the use of language technology tools, and to outline possible research perspectives in this field. The website of a well-known international translation service provider states: "[The quality of the target text] is based on reliable terminology. Knowing and managing terminology is essential for good quality translation. These steps are essential for any translation projects." The necessity and inevitability of terminology management has drawn the attention of researchers concerned with the translation process and translation quality to the creation and maintenance of terminology databases (cf. Wright and Budin 1997–2001) and translation-oriented terminology work (Fischer 2019).

Keywords: translation-oriented terminology, language technology, terminology database, terminology management

Kamilla SULYOK
Perceptions of Translation, Post-editing and Revision Competences in the Translation Industry

Abstract: Machine translation is increasingly widespread not only as part of the modern translation process, but also as a research topic and a challenge for translator training. It is less discussed however, how translation, post-editing and revision competences are percieved by practicing translators. The aim of the present questionnaire-based research is to to fill or narrow this gap. Based on the results, practicing translators are in many respects united in their views: they find that translation competence is required for both successful post-editing and revision; they consider post-editing competence as partly overlapping with translation and/or revision competence while having its own sub-competences. On the other hand, translation practitioners do not seem to have a common view about these potential sub-competences. The present research also highlights that the most common role of machine translation for translators is to clarify unclear concepts and source-language segments. It is not uncommon either, however, to deliver actual post-edited end products having received projects for translation.

Keywords: translation competence, post-editing competence, revision competence, machine translation, translation industry

Szilvia SZAKÁLY
Acceptability and Expectancy Norms in Translation in the Light of an Impact Assessment

Abstract: This study presents the results of an impact assessment, interpreted from the perspective of translation norms, including acceptability and expectancy norms. Acceptability is a notion associated with Gideon Toury (Toury 1980) and means that the translator mainly adapts to the norms of the target language during the translation process in order to make his translation acceptable to the members of the target culture. The concept of the expectancy norm belongs to Andrew Chesterman (Chesterman 1993) and refers to the expectations expressed by the target language readers. The main question of the present study is whether the translation produced as a result of the translator's behavior following the norm of acceptability meets the expectancy norms represented by the receivers. The corpus consits of sections selected from J.D. Salinger's novel *The Catcher in the Rye* (1951) translated into Hungarian by Judit Gyepes (1964) and Imre Barna (2015).

Keywords: translation norms, acceptability, expectancy norm, retranslation, literary translation

Franciska VAN WAARDEN
Note-taking Units in Consecutive Interpreting

Abstract: Modern language mediation has increasingly focused on summarising the principles of note-taking used in consecutive interpreting in order to teach them in an effective manner to future language professionals. Observations on the note-taking techniques of students in interpreter training have been carried out in case studies both in Hungary (Szabó 2005) and internationally (Dam 2004), but so far few works have been published on the developments in the notes themselves and in the interpreting competences associated with them. The present research aims to track the progress of interpreting students in their note-taking techniques. In a longitudinal study, it focuses on investigating the development of note-taking competence among first and second year master's degree students by identifying and analysing note-taking units. The results show that although individual differences can be observed in both groups, the distribution of note-taking units among second-year students shows a smaller mean deviation.

Keywords: consecutive interpreting, note-taking techniques, longitudinal research, interpreting competence, note-taking units

Fordítástudomány

Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből

ISSN 1419 7480 (nyomtatott változat)
ISSN 2732 1924 (online)
(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel)
A folyóirat webhelye: https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/

Főszerkesztő:
Klaudy Kinga
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Útmutató szerzőinknek

A folyóirat célja

A **Fordítástudomány** magyar nyelvű lektorált folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke alapított 1999-ben. A **Fordítástudomány** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a nyelvi közvetítést a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat különböző részterületeinek rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a **tolmácsolás** kutatásának, a **terminológiai** kutatásoknak és a fordítás és tolmácsolás **oktatásának.** Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó konferenciákat és publikációkat, ezekről hosszabb elemző beszámolókat közöl.

Szerkesztőbizottság

A **Fordítástudomány** élén független szakértőkből álló Szerkesztőbizottság és Tanácsadó testület áll. A szerkesztők szakterületük elismert képviselői, és a fordítástudomány különböző területeit, valamint a különböző fordítóképző intézményeket képviselik. A Szerkesztőbizottság és a Tanácsadó testület tagjainak névsora a folyóirat honlapján megtalálható.

Kapcsolat

A szerkesztőség címe:
Klaudy Kinga, DSc. professzor emeritus, főszerkesztő
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 9–11.
Telefon: (+36 1) 411 6500/5894
Honlap: http://languages.elte.hu

A megjelenés ideje

A folyóirat évente kétszer júniusban és decemberben jelenik meg. A kéziratok leadási határideje a tavaszi számhoz február 15., az őszi számhoz október 15**.**

A kéziratok benyújtása

Olyan kéziratok benyújtását várjuk, melyek eredeti kutatást tartalmaznak, a szerzőjük korábban nem publikálta őket, és elfogadás esetén nem is szándékozik máshol publikálni. A kéziratokat a főszerkesztő e-mail-címére kérjük küldeni: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A kéziratok elbírálása

A beérkezett cikkeket először a Szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a kettős anonim szakmai bírálati folyamat, amelyben két szakmai bíráló kapja meg a szerző neve nélkül a kéziratot, akik elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják.

A kéziratok nyelve és tartalma

A **Fordítástudomány** magyar nyelvű cikkeket közöl angol nyelvű összefoglalóval. A **Summaries in English** rovat a folyóirat végén található. **Tanulmányok:** A tanulmányok esetében követelmény, hogy önálló kutatómunkára épüljenek, a szerző saját eredményei világosan különüljenek el a hivatkozott szerzőkétől. **Recenziók:** A recenziók a recenzens saját gondolatai mellett tartalmazzanak kritikai mozzanatot is, és tartsák szem előtt a könyv várható olvasótáborának szempontjait. A recenziók címében a könyv pontos adatai szerepeljenek: kiadás helye, kiadó, a kiadás éve, összoldalszám és ISBN szám. **Konferenciabeszámolók**: A konferenciabeszámolók címében is pontosan kérjük megadni a konferencia adatait: rendezőjét, helyét és idejét. A folyóiratnak ezen kívül van még két alkalmi rovata: a **Krónika** és a **Levelezés.**

A kéziratok terjedelme

A tanulmányok hossza ideálisan 5000-7000 szó, a recenzióké és konferenciabeszámolóké 1500-2000 szó.

Absztrakt és kulcsszavak

Minden tanulmányhoz 150-200 szó hosszúságú absztraktot kérünk magyar és angol nyelven, valamint 5 kulcsszót szintén angol és magyar nyelven. A tanulmány címét kérjük angolul is megadni**.**

A nyelvi példák kezelése

A nyelvi példákat a szövegen belül kurziváljuk. Ha megadjuk a jelentésüket, azt szimpla macskakörömben tesszük. Az elkülönített nyelvi példákat számozzuk. Az eredeti (1), a fordítások (1b), (1c), és a szövegben így, azaz számokkal hivatkozzunk rájuk. Az elkülönített nyelvi példákat nem tesszük idézőjelbe. Az elkülönített nyelvi példákat nem kurziváljuk. Az elkülönített nyelvi példákon belüli kiemelt részeket kurziváljuk vagy kivastagítjuk, aláhúzást csak végső esetben alkalmazzunk. Az elkülönített nyelvi példákat indentáljuk, alatta és fölötte egy sort kihagyunk. Az elkülönített nyelvi példák végén jelöljük meg a szerzőt és az oldalszámot, a fordítót és az oldalszámot, vagy a korpusz nevét és a szöveg sorszámát.

Idézés

A szövegen belüli 40 szónál rövidebb idézet idézőjelbe kerüljön, a végén szerepeljen a szerző neve, az évszám és az oldalszám. Ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk. Az elkülönített idézetnél nincs szükség idézőjelre, de a végén legyen ott a szerző, az évszám és az oldalszám. Ha az idézetet fordításban közöljük, szerepeljen a fordító neve is.

Ábrák, táblázatok

Az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat FÖLÖTT KÖZÉPEN helyezzük el.

Lábjegyzet

Általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet: (1) Ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. hol hangzott el előadás formájában) (2) Ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet, az eredetit közölheti lábjegyzetben.

Végjegyzet

A tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtsük ki megjegyzéseinket részletesen.

A nyelvi adatok forrásának megjelölése

A szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt.

Internetes hivatkozások

Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal és lehetőség szerint oldalszámmal történjenek. Az internetes hivatkozások linkjét ne írjuk bele a tanulmány szövegébe. Az internetes hivatkozásokat csak akkor soroljuk be az irodalomjegyzékbe, ha tudományos műről van szó. Mindig pontosan nézzünk utána a szerzőnek címnek és évszámnak és csak utána jöjjön a link. A nem tudományos hivatkozások pl. interjúk, újságcikkek, rendeletek, hivatalos dokumentumok szerepeljenek külön **Internetes hivatkozások** címszó alatt. Ha a link gömbölyű zárójelben van, a letöltés ideje legyen szögletes zárójelben. A hivatkozások végére kérjük a tanulmány DOI azonosítóját is (ha van már).

Irodalomjegyzék

Alapszabály, hogy egyetlen név se szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név se szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben. A **Fordítástudomány** a Name and Date hivatkozási rendszert követi, tehát nincs számozás, a hivatkozott szerzők ABC sorrendben követik egymást, ha azonos szerző több művére hivatkozunk, akkor a legkorábbival kezdjük. Ha azonos évben két vagy több műve jelent meg a hivatkozott szerzőnek: 2021a, 2021b, 2021c jelölést alkalmazunk a szövegben és az irodalomjegyzékben is. Ha a műnek már van DOI azonosítója, azt is fel kell tüntetni.

- **Hivatkozás monográfiára**
  Nord, Ch. 1997. *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome. https://doi.org/10.4324/9781351189354

- **Hivatkozás folyóiratcikkre**
  (Ügyeljünk arra, hogy a folyóirat címét kell kurziválni)
  Olohan, M., Salama-Carr, M. 2011. Translating Science. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 179–188. https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799485
  Götz A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány* 17. évf. 2. szám. 88–116.

- **Hivatkozás tanulmánykötetre**
  Dróth Júlia (szerk.) *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.

- **Hivatkozás tanulmánykötetben megjelent tanulmányra:**
  (Ügyeljünk arra, hogy a tanulmánykötet címét kell kurziválni)
  Fischbach, H. 1993. Translation, the Great Pollinator of Science. A Brief Flashback on Medical Translation. In: Wright, S. E., Wright L. D. (eds) *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 89–100. https://doi.org/10.1075/ata.vi.08fis

- **Hivatkozás konferenciakötetben megjelent tanulmányra**
  Ustaszewski, M., Stauder, A. 2017. TransBank: Metadata as the Missing Link between NLP and Traditional Translation Studies. In: Temnikova, I., Orasan, C., Corpas Pastor, G., Vogel, S. (eds) *Proceedings of the Workshop Human-Informed Translation and Interpreting Technology*. Shoumen: Association for Computational Linguistics. 29–35.

- **Hivatkozás elhangzott (nem megjelent) konferencia-előadásra**
  Klaudy K. 2001. The asymmetry hypothesis. Testing the asymmetric relationship between explicitations and implicitations. Paper presented at the Third International Congress of the European Society for Translation Studies, Claims, Changes and Challenges in Translation Studies, Copenhagen, Denmark. (2001, August 30–September 1). https://www.researchgate.net/publication/277326602_The_Asymmetry_Hypothesis_Testing_the_Asymmetric_Relationship_between_Explicitations_and_Implicitations

- **Hivatkozás interneten elérhető tanulmányra**
  ELTE BTK. 2019. *Tudománymetriai szempontok az oktatói-kutatói előmeneteli stratégiához*. https://www.btk.elte.hu/dstore/document/1338/BTK_el%C5%91meneteli_strat%C3%A9gia_20191028.pdf [Letöltve: 2021. 09. 03.]

Elérhetőség

A folyóirat az első számtól kezdve (1999.1) elérhető online formában. Az 1999 és 2005 közötti számok a MEK-ben https://epa.oszk.hu/04100/04125, a továbbiak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtári és Kommunikációs Intézetének (MTA KIK) folyóirat-szerkesztő rendszerében https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/. A 2019. 2. számtól kezdve a folyóirat csak online formában jelenik meg. Korábbi nyomtatott számokból könyvtárak, intézmények és magánszemélyek számára az esetleg hiányzó példányokat díjmentesen pótolni tudjuk. Tanszéki előadó: Bertalan Zoltánné ELTE BTK FTT. 1088 Bp. Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 3–4. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

Etikai záradék

A **Fordítástudomány** mélyen elkötelezett az etikus tudományos publikálás mellett. A publikációs folyamat minden egyes szakaszában a legszigorúbb előírásokat alkalmazzuk, összhangban a Committee on Publication Ethics (COPE) kiadókra vonatkozó magatartási kódexével https://publicationethics.org

Fordítástudomány

2023. 25. évf. 2. szám

E számunk munkatársai:

Bakti Mária	**Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar**
Barta Péter	**ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék**
Besznyák Rita	**BME GTK Idegen Nyelvi Központ**
Lesznyák Márta	**Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**
M. Pintér Tibor	**KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék**
Németh Anikó	**BME GTK Idegen Nyelvi Központ**
Palágyi Tivadar	**ELTE BTK Romanisztikai Intézet**
Sárvári Kinga Fanni	**ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program**
Seidl-Péch Olivia	**BME GTK Idegen Nyelvi Központ**
Sermann Eszter	**Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**
Sulyok Kamilla	**ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program**
Szakály Szilvia	**ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program**
Szentirmay Piroska	**ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program**
Van Waarden Franciska	**ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program**

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)
ISSN 2732 1924 (online)